

En "riktig" begravning

FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN
INOM SVENSKA KYRKAN 2010–2020

En "riktig" begravning

FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN
INOM SVENSKA KYRKAN 2010–2020

Svenska kyrkan

POSTADRESS: 751 70 Uppsala

BESÖKSADRESS: Syslomansgatan 4

TELEFON: 018-16 95 00

FAX: 018-16 96 40

WEBB: www.svenskakyrkan.se

FLER EXEMPLAR KAN BESTÄLLAS FRÅN SVENSKA KYRKANS WEBBSHOP:

<https://webbshop.svenskakyrkan.se>

ARTIKELNR: SK21175

ISBN: 978-91-86781-44-6

OMSLAGSFOTO: Magnus Aronson, Ikon

FORM: NewNormal

TRYCK: Åtta45, Stockholm 2021

INNEHÅLL

FÖRORD

EN "RIKTIG" BEGRAVNING	4
-------------------------------------	---

KAPITEL 1

INTRODUKTION	9
Inledning	9
Syfte och problemställning	10
Metod	11
Urval	12
Forskningsöversikt	13
Svenska kyrkans dubbla roller	19
Den svenskkyrkliga begravningsseden	20
Borgerlig begravning	24
Direktbegravning – begravning utan (känd) ceremoni	25
Gravskick och kyrkogårdar	27
Gravformer	28
Begravningssedens utveckling 2010–2020	30
Deltagande vid begravningstjänster	38

KAPITEL 2

INTERVJUSTUDIE MED FÖRSAMLINGAR OCH BEGRAVNINGSBYRÅER	43
Församlingarna/pastoraten	43
Lokala begravningsseder	49
Det pastorala arbetet	58
Samverkansprocesser – mellan församlingar och begravningsbyråer	63
Förändringar i begravningsseden	66
Begravning utan känd ceremoni	73
Mötet med andra religiösa begravningstraditioner	78
Information och marknadsföring	81
Barn och begravning	85

KAPITEL 3

CORONAPANDEMIN	91
Pandemins påverkan på begravningsbyråers och församlingars arbete	92
Pandemins påverkan på begravningsseden	94

KAPITEL 4

ANALYS OCH FÖRSLAG TILL VIDARE FORSKNING	107
Den framtida utvecklingen – prognos 2020–2030	108
För vem är begravningen till?	109
Form eller frihet	113
En fragmenterad begravningssed?	116
Slutord	118

REFERENSER	122
-------------------------	-----

APPENDIX	126
Intervjuguide, församlingar/pastorat	126
Intervjuguide, begravningsbyråer	129

BILDGALLERI	132
--------------------------	-----

FÖRORD

En "riktig" begravning

Vi skall alla förvandlas, i ett nu, på ett ögonblick, vid den sista basunens ljud. (1 Kor 15.51–52)

Den sista basunens ljud vibrerar i begravningsgudstjänsten. Begravningshelhet med ord, musik och riter talar omisskännligt om hoppet i vilket vi lever. Det är ett hopp om förvandlingen som skall komma i ett nu, en atomos – i det odelbara, där vi får del av Guds evighet. Jag tror att det är just detta hopp som har betydelse för att två av tre väljer att begravas enligt Svenska kyrkans ordning.

Kyrkans medarbetare kan känna stolthet över sin begravningsverksamhet. I allt som hör till gudstjänsten, i möten på kyrkogårdar och i församlingens verksamheter bedrivs ett stort och efterfrågat pastoralt arbete. Det är nog inte innehållet i ceremonin eller kyrkans budskap som orsakat en minskning av antalet kyrkliga begravningar, det är snarare paketeringen som skapat missförstånd. En "riktig" begravning visar att informationen om Svenska kyrkans begravningsgudstjänst – både hos begravningsbyråer och i Svenska kyrkans egna kanaler – fokuserar på gudstjänstens ordning, men inte dess innebörd. För borgerliga alternativ understryks däremot valfriheten. Det betyder att förståelsen för begravningsgudstjänsten är låg, samtidigt som Svenska kyrkans ordning ofta beskrivs som rigid.

En stor förändring av begravningsseden de senaste åren är ökningen av direktbegravningar utan ceremoni. Men i samtal med begravningsbyråer och sorgehus kan man få höra att en ceremoni ofta har skett. I En "riktig" begravning kallas dessa 'begravning utan känd ceremoni', enligt den term som begravningsentreprenörer använder.

Samtidigt visar studien att familjer kan lägga in religiösa inslag när de ordnar med en enskild 'begravning utan känd ceremoni'. Svenska kyrkans psalmskatt värderas högt i begravningsceremonierna. Särskilt *Härlig är jorden* och *Blott en dag* nämns som förmedlare av hopp och trygghet. Traditionsvärdet är stort för Svenska kyrkan, inte enbart i psalmerna, utan också när det gäller tacksägelsen och själaringningen. Här ser vi hur de lokala och de individuella bruken och behoven samverkar.

Just den lokala förankringen är en stor anledning till att individer vänder sig till kyrkan, och då är kyrkogårdarna ofta ytan för relationsskapandet. Som kristen ser jag den gemensamma kyrkogården som ett konkret uttryck för samhörigheten i Kristi kropp. I den är vi länkade till varandra in i evigheten och det märks redan på kyrkogården.

I samtalen med församlingarna framkommer det att relationer är av avgörande betydelse när människor väljer att ha en kyrklig begravning. Det kan handla om relationen till en särskild plats, till en viss kyrkobyggnad och inte minst, till en eller flera präster som man känner sedan tidigare (Kapitel 2: Det pastorala arbetet).

Det diakonala arbetet i samband med Allhelgonatidens lju- ständning - vaktmästarna som finns till hands vid besök på kyrkogården; minnesgudstjänsterna som gör att man är sedd och mindre ensam i sorgen - allt detta är exempel på att kyrkan är en rotad organisation. Det är tusen år av tjänst på den lokala platsen som har givit det rotsystem som letar sig ner ännu ett årtusende till Jesus och hans judiska omvärld kring östra Medelhavsområdet. Begravningsverksamheten uttrycker omvårdnad av ett gemensamt arv, som kommer till uttryck i människans värdighet och livets helighet, grundade i Guds Ord. Kyrkans medarbetare visar om och om igen att människans värdighet och livets helighet sträcker sig bortom dödens gräns.

Kyrkans medarbetare är ofta lyhörda för familjers och individers behov i sorgen. I en tid då familjebildningar blir allt mer varierande och geografiskt spridda så anpassas begravningsgudstjänster och minnesstunder efter individuella önskemål. Under pandemin har problemlösningsförmågan varit stor. Eftersom kyrkan är en rotad organisation så är stammen stadig och församlingarnas medarbetare har en förmåga att sprida sina grenar där de behövs också i denna tid. Det är något att studera, ta till sig och glädjas över.

En "riktig" begravning åskådliggör paradoxen i Sverige: Landet beskrivs som en av världens mest sekulariserade nationer och samtidigt utövas begravningsseder som är starkt förankrade i Svenska kyrkans riter. Är det så att uppfattningen om Sverige som ett sekulariserat land ofta grundar sig i frågeställningar som inte fungerar? Och att en föränderlig tid behöver nya tolkningsmodeller. Den här forskningsrapporten ger några av dessa modeller, vilka i sin tur kan bidra till ökad läskunnighet i vår tids religiositet.

Kyrkogården må vara ett tecken på den lokala gemenskapen, den är ett öppet rum lika mycket för olika trosinriktningar som för alla av ingen tro. Kyrkogården visar samtidigt på något mer: Varje människa har ett oinskränkt värde och på kyrkogården behandlas

vi värdigt. Som kristna ser vi också kyrkogården som något ännu större, som ett tecken på den himmelska gemenskap där vi är en del av Kristi kropp.

Men vi skall alla förvandlas, i ett nu, på ett ögonblick, vid den sista basunens ljud.

*Gud vare tack som ger oss segern genom vår herre Jesus Kristus.
Stå därför fasta och orubbliga, mina kära bröder, och ge ut er helt i
arbetet för Herren. Ni vet ju att han inte låter er möda vara föspilld.
(1 Kor 15: 51–52, 57–58)*

Mikael Mogren
Biskop Västerås stift

Introduktion

INLEDNING

En människa dör. Kanske hon sveps och läggs i en kista, och anhöriga och vänner samlas till avsked i en vit landsortskyrka till tonerna av Blott en dag och Härlig är jorden. Kanske sker begravningen istället inom någon av de judiska, muslimska, eller syrisk-ortodoxa begravningstraditionerna. Eller kanske de anhöriga samlas för en borgerlig begravningsakt i Folkets hus. Dikter läses, och i högtalarsystemet spelas Stad i ljus sjungen av Tommy Körberg och Håll mitt hjärta med Björn Skifs. Efter akten sänks hon ned i jorden och begravningsföljet bjuds till minnesstund. Eller kanske, efter en andakt på äldreboendet för de närmast anhöriga, kremeras hon direkt och läggs i en urna som sätts i marken, utan att präst eller officiant håller någon begravningsakt. Hur begraver man en människa "rätt"? Det finns inte ett sätt, utan många.

Begravningar berör oss alla, individuellt och på samfunds- och samhällsnivå. I denna rapport diskuterar vi samhälleliga och svenskkyrkliga förändringsprocesser gällande begravningar. Dagens Sverige präglas av både individualism och (religiös) pluralism, vilket också märks i samband med begravningssederna. Sedan millennieskiftet har statistiken gällande Svenska kyrkan visat en stadigt nedåtgående trend vad gäller antalet kyrkliga begravningar, och också sjunkande siffror över antalet deltagare vid begravningar. Tendensen är tydlig i hela landet, även om stora skillnader finns mellan och inom olika stift. De sjunkande siffrorna gäller för övrigt inte bara begravning utan även de andra stora kyrkliga livsriterna; dop, konfirmation och vigsel.

Hur begraver man en människa "rätt"?

Att nya generationer i allt lägre grad socialiseras in i Svenska kyrkans traditioner kan antas vara en av förklaringarna bakom sjunkande begravningstal. Varför skulle den som saknar relation till Svenska kyrkan och dess församlingsliv välja en svenskkyrklig gudstjänst som begravningsceremoni? På samma gång förefaller relationen vara stark; av dem som avlider i Sverige är det fort-

farande två av tre som begravs i Svenska kyrkans ordning, eller nio av tio av de avlidna medlemmarna i Svenska kyrkan. Sverige är enligt World Values Survey är ett av världens mest sekulariserade länder, och utifrån detta är det snarare förvånande att den svenskkyrkliga begravningsseden ännu är så starkt förankrad i den breda befolkningen.¹

I studien relateras övergripande samhällstrender så som individualisering och pluralism till den svenskkyrkliga begravningssedens konkreta och lokala gestaltning, samt till hur den förändras. Studien belyser förändringsprocesser med fokus på det senaste decenniet, och berör också hur begravningsseden påverkats av coronapandemin.

Utgående från kvantitativa och kvalitativa material tar studien en bred ansats på ämnet, och formulerar frågor som pekar framåt mot ytterligare forskning.

SYFTE OCH PROBLEMSTÄLLNING

Studiens övergripande syfte är att, med fokus på det senaste decenniet, beskriva och analysera förändringar i den svenskkyrkliga begravningsseden.² Förändringarna som lyfts i rapporten handlar dels om den utveckling som visar att medlemmar i Svenska kyrkan i allt lägre omfattning begravs enligt Svenska kyrkans ordning, dels om hur den svenskkyrkliga begravningsseden under en längre tid har förändrats gällande hur den tar sig uttryck. Ytterligare syften med studien är att beskriva och analysera hur Svenska kyrkan lokalt upplever dessa förändringar, samt visa på Svenska kyrkans och begravningsentreprenörers kommunikation gällande val av begravningsceremoni.

Denna studie omfattar tidsperioden 2010–2020 och kommer också att beröra hur begravningsseden påverkats av coronapandemin. Under 2020 har förutsättningarna att samlas för ett avsked av en avliden, och övriga kontaktytor mellan sorgehus, begravningsentreprenör och församling, förändrats som en följd av smittskyddsläget.

1. World Values Survey 2021, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=Findings>, läst 2021-09-10.

2. När vi på de kommande sidorna ibland skriver om den "kyrkliga begravningsseden" eller bara använder ordet "begravningsсед" så är det den svenskkyrkliga begravningsseden som vi avser, väl medvetna om att det också finns andra kyrkliga begravningsseder i Sverige vilka inte berörs i den här rapporten.

Följande forskningsfrågor besvaras under studien:

- » Hur kommer den svenskkyrkliga begravningsseden till uttryck på lokal nivå och i former för pastoral omsorg?
- » Hur har begravningsseden inom Svenska kyrkan förändrats under det senaste decenniet? Hur varierar dessa förändringar mellan stad och landsbygd och i olika delar av landet?
- » Hur upplevs dessa förändringar lokalt av församlingsmedarbetare och begravningsentreprenörer?
- » Hur har coronapandemin inverkat på den svenskkyrkliga begravningsseden?
- » Hur kommunicerar Svenska kyrkan och begravningsentreprenörer valmöjligheter kring olika begravningsceremonier via sina hemsidor? Hur korresponderar den kommunikationen med vad som uttrycks i intervjuer med församlingsmedarbetare och med begravningsentreprenörer?
- » Vilka tendenser går det att utläsa gällande den svenskkyrkliga begravningssedens utveckling?

METOD

Studien bygger på en kombination av metoder och material. Statistik från begravningsbranschen, SCB och Svenska kyrkan har kombinerats med en kvalitativ fördjupningsstudie, där medarbetare i sex församlingar/pastorat i Svenska kyrkan, samt medarbetare på begravningsbyråer i församlingarnas respektive närområde har intervjuats, med avsikt att få en fördjupad bild av läget på några platser runtom i landet. I de församlingar som valts ut, har kyrkoherde/församlingsherde tillsammans med ytterligare någon eller några medarbetare intervjuats. I två av församlingarna intervjuades endast kyrkoherde/församlingsherde. Slutligen har även en kyrkogårdschef samt ordförande för Sveriges begravningsbyråers förbund (SBF) intervjuats. Valet av församlingar och pastorat har gjorts för att representera en bredd vad gäller de variabler som är intressanta i studien och variationer i olika delar av riket. Kriterier för urvalet diskuteras mer utförligt senare i rapporten.

Totalt har fjorton semi-strukturerade intervjuer genomförts. Intervjuerna har utgått från en intervjuguide,³ och de intervjuade har fått möjligheten att själva utveckla resonemangen kring olika aspekter kopplat till begravning och de förändringar i den

3. Se Appendix

svenskkyrkliga begravningssedens utveckling som man har observerat. Med anledning av coronapandemin har samtliga intervjuer skett digitalt. Samtliga intervjuer har spelats in och materialet har transkriberats. Ingen systematisk jämförelse har gjorts mellan de församlingar och pastorat som intervjuats; intervjumaterialet har använts för att fördjupa bilden, väcka frågor och peka framåt mot ytterligare forskning.

I syfte att belysa hur olika begravningsalternativ kommuniceras har material också samlats in från webbsidor. Sökningen på webbsidor har inte syftat till att göra någon systematisk jämförelse eller kartläggning av all information som finns, utan tvärtom att efterlikna hur man kan anta att en person går tillväga för att söka information om valmöjligheter beträffande begravningar via internet. Följaktligen har sidor valts genom att använda sökmotorn google.se och söka på ord som "begravning", "kyrklig begravning" och "borgerlig begravning". Träfflistan har varit stor, men genomgången har begränsats till de webbplatser som kommit högst bland träffarna. Först presenterar sökmotorn annonser, och därefter, i lite olika ordning beroende på vilket sökord som använts, vanligen Svenska kyrkans webbportal svenskakyrkan.se, webbportalen begravningar.se som tillhör Sveriges begravningsbyråers förbund, ett lokalt distrikt hos branschaktören Fonus, samt begravningsbyråer online som t.ex. Fenix, Lavendla och Lova. Innehållet på de 5–6 sidor som kommer högst på träfflistan har bedömts ge ett texturval beträffande olika begravningsalternativ som liknar det en privatperson kan möta vid en liknande sökning. Detta textmaterial har analyserats med avseende på hur begravningsalternativen svenskkyrklig begravning, borgerlig begravning och begravning utan ceremoni beskrivs, och hur valmöjligheter presenteras. Sökningen och analysen genomfördes i slutet av april 2021. Material på hemsidor är alltid en färskvara och sökning vid andra tidpunkter skulle kunna ge ett annat urval och textinnehåll.

Analysen bygger på det kompletta materialet, där såväl statistiska resultat, intervjuer och webbsidesinformation bidragit till att skapa en bild över förändringar i den svenskkyrkliga begravningsseden den senaste tioårsperioden. De erfarenheter och berättelser som kommer fram gällande människors val, praktiker och ageranden kopplade till begravningsseder, har i studien bedömts vara uttryck för pågående förändringsprocesser.

URVAL

De församlingar och pastorat som vi har valt att genomföra intervjuer med är Övertorneå församling i Luleå stift, Burlövs församling i Lunds stift; Solberga pastorat i Göteborgs stift, Carl Johans pastorat i Göteborgs stift, Vantörs församling i Stockholms stift; samt Norrköping Borgs församling i Linköpings stift.

För att exemplifiera den geografiska variation som framgår av kyrkostatistiken har valet av församlingar/pastorat i huvudsak gjorts efter två kriterier; dels hur stor andel av de kyrkotillhöriga i respektive församling som begravts enligt Svenska kyrkans ordning, dels det genomsnittliga antalet deltagare per begravningsgudstjänst. Vad gäller det förstnämnda kriteriet har vi valt församlingar där andelen medlemmar som inte begravs enligt Svenska kyrkans ordning är relativt hög och där denna andel vuxit under senare år. Den typen av församlingar finns i första hand inom storstadsregionerna. Följande församlingar är tydliga exempel: Carl Johans pastorat i Göteborgs innerstad där den genomsnittliga andelen begravningar enligt Svenska kyrkans ordning under perioden 2018–2020 var 76 procent. I Stockholms stift följer ett flertal förorts församlingar samma trend med en allt större andel avlidna medlemmar som inte begravs enligt Svenska kyrkans ordning. Ett tydligt exempel är Vantörs församling där andelen begravningar sjunkit till i genomsnitt 74 procent. Burlövs församling som ligger utanför Malmö i Lunds stift är ytterligare ett exempel (86 procent). Här har också förändringen gått snabbt från ett genomsnitt på 97 procent för åren 2014–2016.

Vad gäller det andra kriteriet, besöksfrekvensen vid begravningsgudstjänster, har församlingar med både högt och lågt deltagande valts. De flesta församlingar i Tornedalen har höga besökstal vid begravningsgudstjänster. Två exempel är Pajala och Övertorneå församling som båda har ett genomsnitt på 63 deltagare per begravningsgudstjänst. Skillnaderna inom Luleå stift är dock stora. Här finns också exempel på församlingar med mycket låga besökstal, exempelvis Bodens församling med ett genomsnitt på 27 besök per begravningsgudstjänst. Göteborgs stift utmärker sig som helhet med relativt höga besökstal. Stiftet har också haft en positiv trend under det senaste decenniet. Solberga pastorat norr om Göteborg är ett tydligt exempel med i genomsnitt 53 deltagare per begravningsgudstjänst. Linköpings stift har som helhet låga besökstal, där Norrköpings och Motala pastorat är tydliga exempel med 30 respektive 26 besök per begravningsgudstjänst.

Utgående från de ovan redovisade kriterierna har vi valt tre församlingar från storstadsområden, en glesbygd församling och en landsortsförsamling belägen på gränsen mellan två mindre städer samt en församling från en mellanstor stad.

FORSKNINGSÖVERSIKT

Sverige lyfts ofta fram som ett av de mest sekulariserade länderna i världen.⁴ Samtidigt finns det forskning som visar att det inte självklart är en entydig process mot ökad sekularisering som har

4. World Values Survey 2021, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp?CMSID=Findings>, läst 2021-09-10.

präglat och fortsätter att prägla den så kallade västvärlden, inklusive det svenska samhället, utan att det är mer mångfacetterat än så.⁵ Erin K Wilson och Manfred B Steger (2013) anför att det postsekulära tillståndet som kännetecknar vår samtid karaktäriseras av pluralitet där religiös tro samexisterar med icke-religiösa föreställningar på ett för många människor självklart sätt.⁶ Det märks exempelvis när kristna inslag och symboler inkorporeras i borgerliga livsriter som begravningar.⁷ Religionsantropologiska perspektiv,⁸ samt forskning som går under beteckningen "lived religion",⁹ visar på praktikers betydelse, både till vardags och i samband med religiösa ritualer, samt på människors behov av att agera, att göra. Det är perspektiv som utmanar synen på religion främst som något som har med trosföreställningar och dogmer att göra och som istället visar på betydelsen av konkreta handlingar som utförs individuellt eller gemensamt. Det här är perspektiv som är intressanta att beakta och som vi återkommer till i relation till de resultat gällande begravningssed i förändring som presenteras på de kommande sidorna.

Vi kan konstatera att det sätt som religion levs och tar sig uttryck, samt hur livets existentiella frågor bearbetas, har genomgått stora förändringar under de senaste 150 åren. Under den här tidsperioden har Sverige gått från jordbruks-, till industri-, till tjänste-, till informationssamhälle, i samklang med demokratins framväxt och utveckling. Kollektiva lösningar har successivt ersatts av mer individualistiska och pluralistiska förhållningssätt, vilket också har påverkat Svenska kyrkans roll som religiös aktör. Från att ha varit en del av den offentliga förvaltningen – en del av myndighetsverige – utgör Svenska kyrkan idag ett samfund bland många, om än fortfarande i en dominerande ställning.¹⁰

Individens idag självklara möjligheter till fria val inom samhällets olika sfärer, vad man vill konsumera bland varor och tjänster, har under en längre tid bidragit till att Svenska kyrkan som den stora religiösa aktören har behövt omvärdera sin roll och identitet. Globaliseringens konsekvenser har bland annat inneburit att det svenska samhället idag präglas av mångkultur och flera religiösa traditioner som lever sida vid sida.¹¹ Svenska kyrkan är inte längre en överhöghet med makt, utan uppfattas enligt Anders Bäckström, Ninna Edgardh Beckman och Per Pettersson (2004) snarare som en resurs som ska erbjuda tjänster utifrån människors behov: "Ytterst handlar det om en förskjutning från givna traditioner till

5. Se exempelvis Asad 2003 och Willander 2020.

6. Wilson och Steger 2013, s. 486.

7. Jarnkvist 2019, s. 1315.

8. Se exempelvis Pérez 2016.

9. Se exempelvis Ammerman 2016.

10. Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, s. 39.

11. Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, s. 141.

den existentiella förståelsen av det som händer här och nu”.¹² Individens behov står i centrum och det märks också i relation till de kyrkliga handlingarna, där individuella önskningar och preferenser på ett avgörande sätt påverkar utformningen av dem, samtidigt som det fortfarande finns vissa givna ramar att förhålla sig till som inte är förhandlingsbara.

Bäckström, Edgardh och Pettersson (2004) påpekar vidare att de kyrkliga handlingarna fortsätter att fungera meningsskapande och spelar en viktig roll i människors liv, där särskilt begravningen fortfarande är väl förankrad i Sverige liksom i de övriga nordiska länderna. Riter så som begravningsgudstjänsten präglas av både kontinuitet och förändring,¹³ där den sedan tidigare påbörjade utvecklingen mot ökad individualisering och önskan om valfrihet i samband med begravningar tycks har fortsatt under 2000-talets första decennier, inte bara i Sverige utan också i andra länder i den så kallade västvärlden.¹⁴ Det kommer bland annat till uttryck i valet av borgerlig begravningsceremoni, som inte nödvändigtvis innebär en önskan om en ceremoni utan kristna inslag och symboler, utan som snarare kan tolkas som uttryck för individualisering utifrån en önskan om valfrihet vad gäller ceremonins utformning och uttolkning. I själva verket fungerar den kyrkliga begravningsriten för många som en normativ grund och referensram vilken den borgerliga ceremonin kan modelleras efter eller ta avstånd ifrån.¹⁵

Individualisering och möjlighet till valfrihet kopplat till begravningsseden återkommer i flera studier och är centrala teman också för den här studien. I en kvalitativ studie av anhörigas upplevelse av Svenska kyrkans begravningsgudstjänster betonar Unni Wiig-Sandberg (2006) just vikten av valfrihet i samband med utformandet av begravningsgudstjänsten. De anhöriga som intervjuats för den studien betraktar valfrihet som en rättighet som i sammanhanget inte får kränkas. Begravningsgudstjänsten upplevs av de anhöriga utgöra en sista tjänst mot den döde och är samtidigt ett redskap i sorgen, där de sörjande upplever sig bekräftade och omslutna av ett socialt skyddsnät.¹⁶ Det visar hur den individuella valfriheten inte utesluter en kollektiv gemenskap; tvärtom så är det sociala sammanhanget mycket viktigt i bearbetningen av sorgen. En begravning är i allra högsta grad ett tillfälle där den avlidnes – men också de anhörigas – sociala och kulturella sammanhang, liksom tillhörighet och delaktighet på olika sätt manifesteras.¹⁷ De individuella önskemålen är också väl förankrade i den kultur och de traditioner som man är van vid, vilket visar på kontinuitet i den

12. Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, s. 17.

13. Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004, s. 142.

14. Se exempelvis Caswell 2011, Holloway et al. 2013 och Venbrux, Peelen och Altena 2009.

15. Järnkvist 2019, s. 13–15.

16. Wiig-Sandberg 2006, s. 60, 63.

17. Se Gustafsson 2003.

svenskkyrkliga begravningsseden.¹⁸ Vikten av valfrihet märks också gällande musiken vid begravningsgudstjänsten. Enligt en studie av Marianne Viper, David Thyrén och Eva Bojner Horwitz (2020) hade den valda begravningsmusiken för majoriteten av deltagarna i studien en koppling till den avlidnes personlighet och preferenser, eller det liv man levtt tillsammans. Musiken upplevdes mycket betydelsefull både under begravningsakten och i sorgeprocessen.¹⁹ Förutom att vara ett uttryck för valfrihet kan musiken också markera tillhörighet till en tradition och det kyrkliga sammanhanget, och bidra till en upplevelse av att vara del av något större.²⁰ De traditionella psalmerna, så som Härlig är jorden och Blott en dag, spelar här en viktig roll i förmedlandet av hopp, trygghet och förankring till ett sammanhang.²¹

Att det är en bra balans mellan möjligheten till valfrihet och att vara förankrad i en tradition upplevs av många sörjande som avgörande för upplevelsen av begravningsgudstjänstens kvalitet.²² Men upplevelsen av begravningsgudstjänstens kvalitet påverkas inte bara av själva gudstjänsten utan också av vad som händer mellan dödsfallet och begravningen, och hur kontakterna med kyrkans företrädare ser ut, liksom att det är ett gott samarbete mellan församling och begravningsbyrå.²³ Det bemötande man som anhörig och sörjande får när man vänder sig till Svenska kyrkan i samband med en begravning är avgörande, vilket bland annat Ingrid Persenius (2006) visar i en studie av systematiskt kvalitetsarbete i Svenska kyrkan. Det har stor betydelse om kyrkan upplevs vara öppen för eller avvisande till människors behov.²⁴ Relationen som anhöriga har till kyrkan som institution och till församlingsmedarbetare, byggnader och symboler som del av den kyrkliga miljön, kan ärvas mellan generationer och ligga latent fram till dess att en krissituation eller en begravning aktualiserar dem.²⁵ Kyrkans medarbetare utgör en del av den kyrkliga miljön och är samtidigt en länk till den, samt till kyrkans uppdrag. Den fysiska miljöns utformning förmedlar en metafysisk dimension med plats för gränsöverskridande erfarenheter, och ett tilltal som kan upplevas meningsfullt. Sorgen gör människor extra känsliga för omgivningens bemötande, vilket gör varje medarbetares insats kring en begravning viktig. Ett bemötande som upplevs negativt, exempelvis om man inte får sina önskemål tillgodosedda, kan därför få konsekvensen att man inte längre vill ha med kyrkan att göra. För

18. Wiig-Sandberg 2006, s. 65.

19. Viper, Thyrén och Bojner Horwitz 2020, s. 13–14.

20. Wiig-Sandberg 2006, s. 58.

21. Evertsson 2002, s. 171.

22. Wiig-Sandberg 2006, s. 68.

23. Persenius 2006, s. 249–250. För en analys om yrket begravningssjöstjänstör liksom om samspelen mellan begravningssjöstjänstörer och kyrkans företrädare, se Davidsson Bremborg 2002.

24. Persenius 2006, s. 157, 172.

25. Persenius 2006, s. 136, 140. För en omfattande analys av griftetalets pastorala funktion, både för att tolka tron och för att tyda livet, se Aggedal 2003.

En av kyrkans specifika kvaliteter är således den kyrkliga miljön.

att beröm och kritik ska kunna tas tillvara i kvalitetsarbetet krävs en öppen och konstruktiv kommunikation inom församlingens arbetslag.²⁶ Studien synliggör också att anhöriga i hög grad önskar begravningstider på fredagar eller lördagar, något som kan haka upp sig beroende på medarbetares olika arbetstidsavtal.²⁷

En av kyrkans specifika kvaliteter är således den kyrkliga miljön. Den har en unik karaktär som är fri från det vinstintresse som kännetecknar det omgivande samhället, och kommunicerar ett kristet budskap, samtidigt som det söker ge plats för livstolkning och människors olika behov. Kyrkorummet, som ett gemensamt rituellt rum i samband med stora händelser i livet, fortsätter att vara viktigt för många människor.²⁸ Dessa kvaliteter är viktiga för Svenska kyrkan att beakta och ta tillvara och en viktig observation är att begravningar utgör en mycket stor kontaktyta, varför olika förbättringsåtgärder kan tänkas få stor effekt för latenta relationer mellan Svenska kyrkan och befolkningen, och för de val som människor gör när en anhörig har avlidit.²⁹

Liksom den kyrkliga miljön har specifika kvaliteter som påverkar människors val, så spelar relationen till platsen roll i valet av begravningsplats. Enligt Roger Marjavaara (2013) lägger anhöriga stor vikt vid den avlidnes vilja vid valet av gravsättningsplats.³⁰ En ökad rörlighet generellt i befolkningen leder till att människor får anknytning till flera platser, vilket bland annat kan yttra sig i en mobilitet även efter döden, då människor istället för att begravas på orten där man är bosatt får sin sista viloplats t ex på födelseorten eller på en annan plats som betydde något för den avlidne.³¹ Val av begravningsplats påverkas således av samhällsförändringar, så som flyttmönster, urbanisering och möjlighet till mobilitet. Begravningsplatser är också viktiga för de "fortsatta band" som anhöriga på olika sätt upprätthåller till de avlidna.³² Det sker bland annat genom olika former av materialitet, så som utsmyckningar av gravar med blommor eller hur en gravsten utformas. På samma sätt som individualiseringen av begravningsceremonier sker i ett socialt och kulturellt sammanhang präglad av vissa traditio-

26. Persenius 2006, s. 252–254.

27. Persenius 2006, s. 258–259.

28. Wiig-Sandberg 2006, s. 21.

29. Persenius 2006, s. 306.

30. Marjavaara 2013, s. 31.

31. Marjavaara 2013, s. 37.

32. "Fortsatta band", eller "continued bonds", är en teoribildning främst inom sociologi och antropologi, som handlar om hur relationer mellan levande och döda tar sig uttryck. Se Moberg och Kardemark 2021, s. 153.

ner, är individualisering gällande hur de "fortsatta banden" tar sig uttryck, exempelvis vid begravningsplatser, tydligt förankrat i den kulturella och sociala kontext där den äger rum. Begravningsplatserna är således viktiga rum för att sörja liksom för att upprätthålla relationer med de döda.³³

Ett internationellt forskningsprojekt, Churches Online in Times Of Corona (CONTOC), har studerat kyrkors digitalisering av sin verksamhet under coronapandemin. I den svenska delrapporten har graden av digitalisering av Svenska kyrkans verksamhet studerats. Studien visade att digitala gudstjänster fått ett stort genomslag i Svenska kyrkan; drygt sju församlingar och pastorat av tio sände digitala gudstjänster varje vecka under våren 2020. Vanligast var att församlingarna och pastoraten överförde sin ordinarie gudstjänstform till det digitala formatet snarare än att transformera den. Övergången till digital form har upplevts

33. Moberg och Kardemark 2021, s. 154–155.

påverka gudstjänsternas former för tillbedjan och interaktivitet.³⁴ I Kapitel 3 diskuteras frågan om digitalisering av begravningsgudstjänsten närmare.

Forskningsgenomgången visar på kunskapsluckor vad gäller s.k. direktbegravningar, som ibland benämns som "direktare", med vilket avses kremering och begravning av en avliden utan någon begravningsgudstjänst eller ceremoni. Det är därför intressant att i detta sammanhang nämna en kandidatuppsats skriven av diakon Ingrid Åberg (2020). Uppsatsen bygger på intervjuer med begravningsentreprenörer och kyrkvaktmästare. Enligt Åberg (2020) är direktbegravningar inget enhetligt fenomen, och hon visar på en begreppsmässig oklarhet, där begrepp som direktkremation eller direktbegravning ibland åsyftar en begravningsakt med kremerat stoft i urna, och ibland en gravsättning i minneslund helt utan någon begravningsgudstjänst eller borgerlig ceremoni. Enligt Åberg utesluter inte direktbegravning att avskedsriter kan ha förekommit t ex vid dödsbädden.³⁵ En begreppsdiskussion återkommer senare i rapporten.

Ett viktigt sammanhang att nämna, är det forskningsnätverk för begravningsstudier som har bildats i samverkan mellan Göteborgs universitet och Centrum för flervetenskapliga studier om religion vid Uppsala universitet. Bland pågående och planerade forskningsprojekt finns såväl kvantitativa som kvalitativa studier med stor relevans för Svenska kyrkan.³⁶

SVENSKA KYRKANS DUBBLA ROLLER

Svenska kyrkan är huvudman för begravningsverksamheten i hela landet utom i Stockholms stad och i Tranås kommun där kommunen är huvudman. Detta ger Svenska kyrkan dubbla roller i relation till begravningsverksamhet i nästan alla kommuner. Som kristet trossamfund ska Svenska kyrkan förkunna evangeliet och utföra det som i Kyrkoordningen benämns som församlingens grundläggande uppgift, att fira gudstjänst, undervisa, utöva diakoni och mission. I rollen som huvudman för begravningsverksamheten ska Svenska kyrkan tillhandahålla gravplatser och gravanläggningar för alla som är folkbokförda inom församlingens område, oberoende av tillhörighet till något trossamfund.³⁷

34. Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021.

35. Åberg 2020, s. 14, 25. Se också Winther 2012 och 2013.

36. Pågående forskningsprojekt är bland annat följande: Middlemiss Lé Mon och Jansson, om begravningsförrättare och begravningsentreprenörers roll för förmedling av traditioner och förnyelse (Uppsala universitet); Moberg och Kardemark, om begravningsplatsens betydelse för människor (Göteborgs universitet); Hård af Segerstad och Reimers, om förändrade begravnings- och minnespraktiker i anslutning till covidrestrktioner och en ökad användning av digitala redskap i samband med detta (Göteborgs universitet); Järnkvist, om begravningar under och efter Coronapandemin (Mittuniversitetet); Nordin, om begravningsceremonier inom Svenska kyrkan, en uppföljning av en studie från 1997 (Göteborgs universitet). För mer information om Nätverket forskning om begravning, se: <https://www.crs.uu.se/forskning/impact-initiativ/>, 2021-05-24.

37. 2 kap 14 §§ Begravningslagen 1990:1144.

Konkret innebär huvudmannaskapet att församlingen eller pastoratet är skyldig att hålla med gravplatser i tillräckligt antal och för olika religiösa traditioner, att tillhandahålla personal, maskiner och lokaler för att kunna ta emot stoftet, ombesörja kremering och gravsättning samt anlägga och sköta begravningsplatserna. Detta finansieras genom begravningsavgiften som tas ut via skatteavdrag från alla som är folkbokförda i församlingen. Som huvudman arbetar Svenska kyrkan under Länsstyrelsens tillsyn. Rättslig reglering för uppdraget som huvudman finns i Begravningslagen (1990:1144). För att säkerställa att personer som inte tillhör trossamfundet Svenska kyrkan får sina rättigheter tillvaratagna, förordnar Länsstyrelsen begravningsombud med ansvar att särskilt bevaka detta. I huvudmannaskapet ingår också skyldighet att samråda och informera företrädare för icke kristna trossamfund inför anläggning eller väsentlig förändring av en allmän begravningsplats, samt att medla mellan efterlevande vid eventuella tvister som rör gravsättning.³⁸

När en begravningsgudstjänst i Svenska kyrkans ordning planeras och genomförs, när kyrkklockor ringer själaringning eller församlingens diakon ringer till en efterlevande make eller maka för att bjuda in till sorgegrupp, agerar Svenska kyrkan som kristet trossamfund. När en grav grävs, en askgravplats anläggs eller gräset klipps på kyrkogården agerar Svenska kyrkan som huvudman. Huvudmannaskapet ger Svenska kyrkan en särställning jämfört med andra trossamfund, och med uppdraget följer en skyldighet att erbjuda medborgare konfessionellt neutral information och en likvärdig service. I den svenskkyrkliga begravningsleden, som är i fokus i denna studie, kan Svenska kyrkans dubbla roller därför ibland skapa otydlighet eller gå i varandra.

DEN SVENSKKYRKLIGA BEGRAVNINGSSEDEN

Enligt *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar* (2006) vill Svenska kyrkans riter gestalta kyrkans tro på Guds närhet, hoppet om de dödas uppståndelse och det eviga livet, samt hjälpa människor att förstå att den avlidne är död.³⁹

Var och en som tillhör Svenska kyrkan har rätt att få ta del av de kyrkliga handlingarna dop, bikt, konfirmation, vigsel och begravningsrit i sin församling.⁴⁰ Begravningsriten regleras kyrkorättsligt i Kyrkoordningens 24 kapitel. Av detta framgår att en medlem i Svenska kyrkan som avlider har rätt att begravas i Svenska kyrkans ordning, men även personer som inte var medlemmar i Svenska kyrkan kan i vissa fall få en kyrklig begravningsrit. Om den

38. 5 kap 34 §§ Begravningslagen 1990:1144.

39. Biskopsmötet 2006, s. 21.

40. Kyrkoordningen 17 kap 2§.

avlidne uttryckt någon önskan bör denna respekteras.⁴¹ Om den avlidne var tillhörig Svenska kyrkan vid dödsfallet, får ingen avgift för begravningsgudstjänsten tas ut.⁴²

En kyrklig begravning är en gudstjänst, och som sådan öppen för alla. I Svenska kyrkans kyrkohandbok finns fyra gudstjänstordningar som berör begravning; begravningsgudstjänst, begravningsgudstjänst med mässa, begravningsgudstjänst för dödfött barn eller barn som avlidit i späa ålder, samt gravsättning/urnsättning. Att begravningen är en gudstjänst innebär att den omfattas av Kyrkoordningens reglering av gudstjänster, exempelvis att det är tjänstgörande präst som fattar beslut, i samråd med kyrkomusiker, om vilka psalmer och andra sånger som ska ingå. Begravningsgudstjänstens utformning ska dock så långt som möjligt bör följa den avlidnes önskan.⁴³

Den kyrkliga begravningsseden inrymmer fler traditioner än själva begravningsgudstjänsten.

Begravningsgudstjänsten ska föregås av ett samtal mellan prästen och de närmast anhöriga.⁴⁴ Syftet med samtalet är att ge förberedelse inför begravningsgudstjänsten, men också att ge stöd i sorgprocessen, och till de anhöriga förmedla kyrkans syn på döden, hoppet och uppståndelsen.⁴⁵ Om en avlidne medlem av Svenska kyrkan saknar anhöriga, ska kyrkoherden verka för att begravningen sker enligt Svenska kyrkans ordning om det inte finns skäl som talar däremot.⁴⁶

Den kyrkliga begravningsseden inrymmer fler traditioner än själva begravningsgudstjänsten. Två sådana traditioner är tacksägelse och själaringning. Tacksägelsen har sitt ursprung i äldre tiders kungörelse av händelser i befolkningen från predikstolen. I Kyrkoordningen anges att tacksägelse ska ske då en person som var medlem i Svenska kyrkan har avlidit.⁴⁷ Detta är inte avhängigt valet av begravningsseremoni, utan sker alltid. Tacksägelse kan ske i samband med huvudgudstjänsten, som en del i något av momenten Kyrkans förbön eller Tillkännagivanden. Det är vanligt att anhöriga bjuds in till tacksägelsen. Personens namn, och kanske andra detaljer så som ålder, adress eller dödsdatum, läses upp,

41. Kyrkoordningen 2021, s. 58–59.

42. Kyrkoordningen 17 kap 16 a §, 42 kap 7 §, 11 §.

43. Kyrkoordningen 17 kap 10 §, 24 kap 3 §.

44. Kyrkoordningen 17 kap 15 §.

45. Biskopsmötet 2006, s. 25.

46. Kyrkoordningen 24 kap 4§.

47. Kyrkoordningen 24 kap 6§.

och det förekommer ofta ljuständning. Kyrkklockorna ringer, och församlingen tackar Gud för den avlidnes liv i en bön som ofta har eskatologisk anknytning, och ber om tröst för de sörjande.⁴⁸

Själaringningen var förr ett sätt att berätta för bygden om att ett dödsfall ägt rum, men ses idag som en hedersbevisning för den döde. Själaringning är inte obligatoriskt, men får ske, när en person som är tillhörig Svenska kyrkan avlider. Själaringning kan ske första dagen efter dödsfallet eller i samband med en veckogudstjänst. Det förekommer ljuständning, att namnen läses upp och att anhöriga bjuds in.⁴⁹ Kyrkoherden är ansvarig för att själaringning sker och att tacksägelse hålls.⁵⁰

I församlingens ansvar för begravning ingår förutom själva begravningsgudstjänsten även utfärdsbön och bisättning. Dessa måste inte ledas av en präst.⁵¹ Utfärdsbön är en sed med medeltida rötter, som efter reformationen kom att ifrågasättas men behöll ett starkt folkligt stöd. Efter att en tid varit förbjuden återkom böner för utläsning i psalmboken vid 1800-talets mitt, och i 1986 års kyrkohandbok finns en ordning för utfärdsbön.⁵² I *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar* (2006) beskrivs utfärdsbönen som en andakt runt den avlidne innan stoftet transporteras från den plats där dödsfallet skett, vanligen hemmet eller en vårdinrättning. Bisättning kallas det att ta emot och förvara stoftet i väntan på begravningen, exempelvis i ett gravkapell nära den kyrka där begravningen ska äga rum. I samband med detta kan en andakt hållas i gravkapellet eller bisättningslokalen, där de närmast anhöriga samlas för avsked runt öppen kista.⁵³

Enligt *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar* (2006) bör en begravning helst äga rum i ett kyrkorum, men så har det inte alltid varit. Enligt Karl-Gunnar Ellverssons *Handbok i liturgik* (2003) så är begravningsgudstjänstens utformning en 1900-talskapelse, med liturgiska bruk som inte går särskilt långt tillbaka i tiden. Ännu in på 1900-talet var det vanligt att begravningar skedde på kyrkogården i anslutning till söndagens församlingsgudstjänst. Först i 1942 års kyrkohandbok förutsattes begravning ske i en kyrka eller ett kapell.

Den sammanhållna liturgin har formats ur olika delar ur den tredelade äldre traditionen av utfärdsbön, gravsättning och ”predikan med förmaning” som hölls vid graven. Denna s.k. likpredikan kom att ersättas av griftetal i och med handboken 1942. Under sent 1900-tal har griftetalet enligt Ellversson allt mer kommit att centreras

48. Biskopsmötet 2006, s. 26.

49. Biskopsmötet 2006, s. 26, Kyrkoordningen 24 kap 6 §.

50. Kyrkoordningen 24 kap 6 §.

51. Kyrkoordningen 24 kap 1 §, 5 §.

52. Ellversson 2003, s. 316.

53. Biskopsmötet 2006, s. 22–23.

runt den avlidnes person och livshistoria, en utveckling som således är av ganska sent datum.⁵⁴

Kyrkorummet bär i sig, enligt *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar* (2006), på ett budskap om livet och evigheten, och kan knyta ihop begravningsakten med andra livshändelser. Gudstjänsten ska vara så öppen att den kan ge ett svar även på vaga religiösa föreställningar, och så ljus att den inte gör det svåra än svårare att bära.⁵⁵ Kyrkohandboken är enligt biskopsbrevet ett uttryck för kyrkans liv, och det är därför inte upp till någon enskild präst eller församling att ändra ordningen efter eget gottfinnande. Den som leder en begravningsgudstjänst måste vara behörig att utöva uppdraget som präst i Svenska kyrkan, detta gäller dock ej gravsättning/urnnedsättning.⁵⁶

En viktig funktion för prästen och andra som tjänstgör vid en begravningsgudstjänst är att skapa och sprida trygghet i gudstjänstens olika moment. Genom inledningsord och griftetal ska, enligt biskopsbrevet, förmedlas ett personligt, kontextuellt och bibliskt förankrat budskap om liv och hopp riktat till de närvarande, med trostolkningar som vill möta de existentiella erfarenheter och frågor de bär på.⁵⁷ I begravningsgudstjänsten måste momenten begravningsbön och överlåtelse ingå.⁵⁸ Den musik som förekommer under gudstjänsten kan tillhöra vilken genre som helst, men får inte innehålla något som motsäger det kristna hoppet eller tron på Jesus Kristus. Musikvalet ska inte heller vara så privat att det inte kan förstås av alla närvarande; i så fall är det enligt biskopsbrevet bättre att stycket spelas på minnesstunden där betydelsen kan förklaras. Levande musik förordas framför inspelad, som enligt biskopsbrevet bryter rytmen i gudstjänsten.⁵⁹ I det fall kremation skett redan före begravningsgudstjänsten, kan begravningsgudstjänsten ske över urna istället för kista. Enligt kyrkohandbokens ordning för begravningsgudstjänst kan akten antingen avslutas inne i kyrkorummet, varvid kistan eller urnan lämnas kvar och gravsätts senare, s.k. Avslutning A, eller avslutas ute vid graven varvid kistan eller urnan förs ut till graven och sänks ned i närvaro av hela eller delar av begravningsföljet, s.k. Avslutning B.⁶⁰

Kyrkoherden har ansvar för att det finns en möjlighet till fortsatt kontakt med församlingen efter den kyrkliga handlingen.⁶¹ Den pastorala omsorg som församlingen erbjuder kan vara beskriven i

54. Ellvesson 2003, s. 317, 320, 323–324.

55. Biskopsmötet 2006, s. 27–29.

56. Kyrkoordningen 24 kap 5 §, Biskopsmötet 2006, s. 29.

57. Biskopsmötet 2006, s. 32–33.

58. Kyrkoordningen 24 kap 2 §.

59. Biskopsmötet 2006, s. 40.

60. Kyrkohandbok för Svenska kyrkan 2018, s. 268, 271.

61. Kyrkoordningen 17 kap 15 §.

församlingsinstruktionen eller dess bilagor, t.ex. en begravnings-pastoral.⁶² Här kan det finnas uttryck för församlingens omsorg genom olika verksamheter så som t.ex. anhörigträffar eller samtals-grupper för den som har drabbats av sorg, och minnesgudstjänster för de under året avlidna i allhelgonatid. I denna studie ses dessa och andra lokala insatser i sammanhanget av begravning eller stöd till sörjande som en del i den kyrkliga begravningsseden i vid bemärkelse.

BORGERLIG BEGRAVNING

I Nationalencyklopedin (NE) definieras borgerliga riter som civila ceremonier utan kyrklig eller religiös prägel. Begreppet kan också syfta på icke-religiösa ceremonier utan någon rättsverkan, förutom när det handlar om vigselceremonin som har en juridisk innebörd. För vigselakten finns med anledning av detta vissa frågor som måste ingå, men i övrigt finns för en borgerlig ceremoni ingen fast ritual. NE anger också att begreppen borgerlig eller civil kan uppfattas stå i motsats till kyrklig eller religiös, och definierar en borgerlig begravning som en begravningsakt i annan än en kyrklig ordning. En officiant är en förrättare av en ceremoni.⁶³

I Begravningslagen (1990:1144) finns inga bestämmelser gällande begravningssceremoni, däremot anges i 5 kap 1 § att den avlidnes vilja gällande gravsättning och kremation bör följas. I samband med gravsättningen får ingenting förekomma som strider mot dess helgd och allvarliga innebörd.⁶⁴ I det fall en avlidne saknar anhöriga, anger Begravningslagen att den kommun i vilken den avlidne var folkbokförd har ansvar för att begravningen ordnas. I det fall personen inte heller har en folkbokföringsadress som klargör vilken kommun som är ansvarig för att ordna med begravningen, ska begravningen ordnas av den kommun i vilken dödsfallet sker.⁶⁵

Enligt Jarnvists (2019) studie av borgerliga livsriter innebär valet av en borgerlig ceremoni inte alltid att kristna symboler och inslag saknas. Snarare tolkar hon borgerliga riter som uttryck för individualisering, både vad gäller ceremonins utformning och dess uttolkning. Enligt Jarnkvist kan kyrkliga riter tjäna som normativt fundament för borgerliga riter, något att utgå och ta avstamp ifrån. Formen skapar igenkänning och förstärker den delade upplevelsen av att riten är genuin⁶⁶

62. Biskopsmötet 2006, s. 61.

63. Nationalencyklopedin, sökord "borgerlig begravning", "borgerlig ceremoni", "officiant".

64. 5 kap 1 §, 7 § Begravningslagen (1990:1144).

65. 5 kap 2 § Begravningslagen (1990:1144).

66. Jarnkvist 2019, s. 13–15.

DIREKTBEGRAVNING – BEGRAVNING UTAN (KÄND) CEREMONI

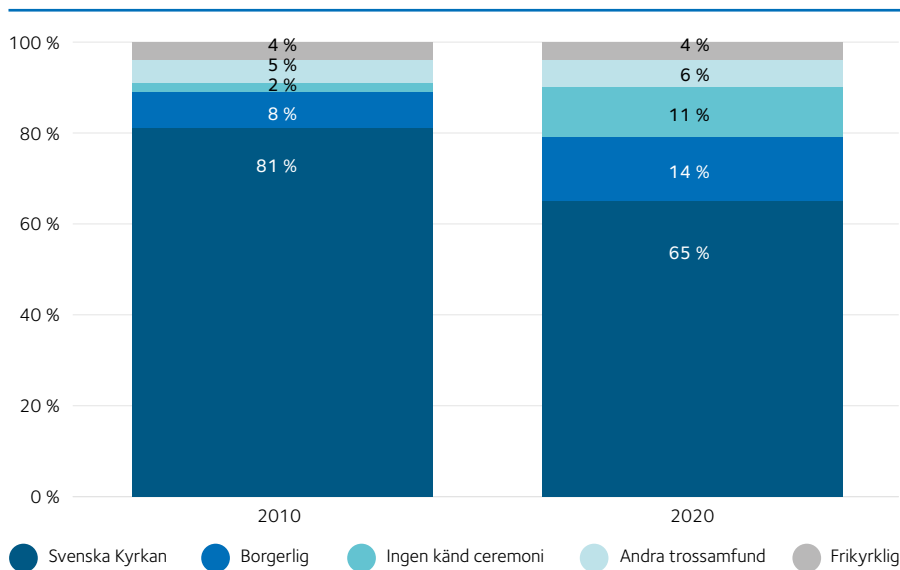
Det finns inte något lagligt krav att det ska förekomma någon ceremoni i samband med en begravning. Så kallade direktbegravningar är något som har ökat under det senaste decenniet. Ibland används istället begreppet direktkremation. Enligt Åberg (2020) är dock användningen av dessa begrepp inte entydig; ibland åsyftas en begravningsakt som äger rum efter att kremation har skett av den avlidnes stoft, oavsett typ av ceremoni eller gudstjänst, och ibland åsyftas att stoftet gravsatts utan någon ceremoni över huvud taget. I denna studie väljer vi att huvudsakligen använda två begrepp; direktbegravning och begravning utan känd ceremoni. Vi ser dessa begrepp som synonyma och syftande på en begravning där gudstjänst eller ceremoni med borgerlig officiant inte förekommit i samband med gravsättning. "Begravning utan känd ceremoni" är en benämning som delar av begravningsbranschen valt att använda, och antalet sådana särredovisas i statistiken från Sveriges begravningsbyråers förbund. Den andra stora branschaktören, Fonus, använder istället uttrycket "ceremonilös gravsättning" som kan ske som jordbegravning eller efter kremation.

Vår studie indikerar att det inte är ovanligt att det vid direktbegravningar förekommer någon form av informell ceremoni, minnesstund eller sammankomst. Därför menar vi att man inte kan förutsätta att en direktbegravning är en ceremonilös begravning. Då det inte heller alltid är fråga om kremation, är begreppet direktkremation missvisande. Även begreppet direktbegravning kan vara missvisande då begravningen inte alls behöver ske i direkt anslutning till dödsfallet, det kan mycket väl ha gått en tid. I brist på andra begrepp har vi ändå valt att använda begreppet direktbegravning och med delar av begravningsbranschen, begravning utan känd ceremoni. Exempel på hur sådana begravningar kan gestaltas återkommer längre fram i rapporten.

Figur 1 visar den procentuella fördelningen av olika begravningsordningar bland de begravningar där begravningsbyråer som är anslutna till Sveriges begravningsbyråers förbunds (SBF) varit involverade. Statistiken bygger på totalt cirka 50 000 begravningar, vilket år 2020 motsvarade drygt hälften av samtliga begravningar. Av dessa begravningar genomfördes 81 procent enligt Svenska kyrkans ordning år 2010. År 2020 hade denna andel minskat till 65 procent, vilket i stort sett motsvarar andelen begravningar enligt Svenska kyrkans ordning i procent av samtliga avlidna under samma år. Begravningar enligt Svenska kyrkans ordning har alltså minskat med 16 procentenheter under perioden 2010–2020 enligt SBF:s statistik. Ökar gör däremot de borgerliga begravningarna och framför allt begravningar utan känd ceremoni. De senare har ökat med hela 9 procentenheter, från 2 till 11 procent under den aktuella perioden.

Fonus, som omfattar cirka 200 begravningsbyråer, för också denna typ av statistik. Totalt organiserar SBF och Fonus 600 av landets 750 begravningsbyråer som tillsammans hade hand om cirka 73 000 begravningar under 2020, vilket utgör 75 procent av det totala antalet avlidna under samma år. Eftersom uppgifter från Fonus inte finns tillgängliga för år 2010 omfattar figuren endast statistik från SBF i syfte att göra uppgifterna för de båda åren mer jämförbara. Läger man ihop SBF:s och Fonus statistik för år 2020 blir fördelningen mellan de olika begravningsordningarna något förändrad jämfört med uppgifterna i Figur 1. Begravningar enligt Svenska kyrkans ordning omfattar då 68 procent, de borgerliga begravningarna 15 procent och begravningar utan känd ceremoni omfattar 9 procent år 2020.

FIGUR 1. BEGRAVNINGSORDNINGAR, FÖRDELNING I PROCENT AV SBF:S SAMTLIGA BEGRAVNINGAR 2010 OCH 2020

KÄLLA: SVERIGES BEGRAVNINGSBYRÅERS FÖRBUND

GRAVSKICK OCH KYRKOGRÅRDAR

BEGÄNGELSEFORMER

I Sverige är jordbegravning en begängelseform i avtagande. Enligt statistik från Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF) har antalet avlidna som kremeras ökat kontinuerligt under en längre tid. Under det senaste decenniet har andelen avlidna som kremeras ökat från 77 procent år 2010 till närmare 83 procent 2020. Förändringen under 2020 jämfört med 2019 var i relativa tal marginell, men i absoluta tal relativt stor till följd av det stora antalet avlidna under detta år präglad av pandemin. Under 2020 utfördes 7 729 fler kremationer jämfört med under 2019. Det är en ökning med 9,4 procent om man jämför med medelvärdet för de fem föregående åren.⁶⁷ Kremeringarna ökar i hela landet, men fortfarande finns ganska stora regionala skillnader där framför allt de norra länen Västerbotten och Norrbotten samt delar av södra Sverige, i synnerhet Kronobergs och Kalmar län, ligger på förhållandevis låga nivåer på 60–70 procent kremerade.⁶⁸

Variationerna i fråga om kremering är även stora bland de nordiska länderna. I Danmark kremeras ungefär en lika stor andel av de avlidna som i Sverige. Norge och Island, däremot ligger på betydligt lägre nivåer, 46 respektive 41 procent under 2020. Finland intar något av en mellan position med 60 procent kremerade under samma år.⁶⁹

I en utredning av krematorieverksamheten i Sverige (2017) kommenterar SKKF hur ett mångreligiöst samhälle inverkar på begravningsverksamheten. Inom islam, judendom och ortodox kristendom är jordbegravning den normala begängelseformen. Inom hinduism och buddhism är kremation det normala. Inom katolsk kristendom är jordbegravning vanligast men kremation tillåten. Inom olika religioner kan det också finnas regler för hur snart efter dödsfallet begravning ska äga rum, exempelvis inom islam där begravning ska ske inom 24–48 timmar från dödsfallet.⁷⁰ Härvidlag är det noterbart att Sverige som land utmärker sig i internationell jämförelse, genom att det går ovanligt lång tid mellan dödsfall och begravning.⁷¹ Efter en skärpning av Begravningslagen år 2012 är nu gällande bestämmelser, att det får gå högst en månad mellan dödsfallet och begravning eller kremation, mot tidigare två månader.⁷² Undantag kan medges t.ex. på grund av anhörigs sjukdom eller om det pågår medling.

67. SKKF 2021.

68. SKKF 2021.

69. SKKF 2021.

70. SKKF 2017, s. 56, se även SKKF 2020.

71. Gustafsson 2003, s. 60.

72. SFS 2012:133 Lag om ändring i begravningslagen (1990:1144).

GRAVFORMER

Den höga andelen kremationer i Sverige avspeglar sig också i fler valmöjligheter vad gäller gravformer för kremerat stoft. I den traditionella kistgraven kan antingen kista eller urna gravsättas. Gravsättning i kistgrav sker i närvaro av de anhöriga, antingen i anslutning till begravningsgudstjänst eller ceremoni, vilket är fallet vid jordbegravning eller begravningsakt med urna, eller vid ett senare datum, s.k. urnnedsättning. Gravrätten löper på 25 år med möjlighet till förlängning, och förlängning sker också automatiskt om nytt stoft gravsätts i samma grav. För graven måste finnas en gravrättsinnehavare som ansvarar för gravens skötsel, och denne måste också ge sitt godkännande innan ytterligare personer får gravsättas i graven.

Den traditionella minneslund, där askan grävs ned på okänd plats, är fortfarande vanlig. Det finns också asklunder, där askan istället för att grävas ned sprids ovan mark. Gravsättning i minneslund eller asklund sker utan närvaro av de anhöriga, och inga namnskyltar sätts upp; själva idén är att platsen ska vara anonym.

Två relativt nya gravformer är askgravplats och askgravlund. Askgravplatsen är, precis som den traditionella graven, en grav med gravrätt på 25 år, men gravrätten är begränsad och krav på gravskötsel finns ej. Gravrättsinnehavaren kan inte välja gravsten, utan huvudmannen tillhandahåller vanligen en mindre sten eller platta där den avlidne namn, födelse- och dödsdatum graveras in. Anhöriga har rätt att närvara vid gravsättningen. I en askgravlund gravsätts stoftet inom ett gemensamt gravsättningsområde utan gravrätt. De anhöriga har rätt att närvara vid gravsättningen av stoftet, platsen markeras inte, men namn, födelse- och dödsdatum för den avlidne sätts upp på en gemensam plats.

En ny tjänst som är på väg att växa fram är digitala kyrkogårdsvandringar.

En ny tjänst som är på väg att växa fram är digitala kyrkogårdsvandringar och åtkomst till digitala minnessidor vid besök på kyrkogården. Via webbsidan kulturgravar.se kan en besökare från sin dator, mobil eller surfplatta besöka en kyrkogård som har anslutits till tjänsten och ta del av korta filmer om intressanta gravvårdar och personer. En besökare som är fysiskt på plats kan ta del av samma material genom att scanna QR-koder som placerats ut.⁷³

73. Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF 2021), Kulturgravar <https://skkf.se/kulturgravar-se/> läst 2021-05-21.

Röks kyrka

Här finns en audioguide om kyrkans historia.
Du lyssnar genom att scanna QR-koden med din mobil.

Ladda ner en QR-läsare till din smartphone eller surfplatta. De flesta är helt kostnadsfria att använda och hämtas enkelt från Appstore eller GooglePlay.

Fler berättelser om kyrkor finner du på www.kyrkoguiderlinkopingsstift.se
Där hittar du också en film om Röks kyrka.

Svenska kyrkan
FOLKUNGBYGDENS PASTORAT

Guiderna är producerade av Christer Smedberg - info@kyrkoguiden.se

En motsvarande tjänst för individuellt behov erbjuds av begravningsbranschen i form av en bricka med en QR-kod som kan fästas på gravstenen. QR-koden är länkad till digital information om den avlidne, t.ex. dokument, bilder, filmer eller musik. Minnessidan skapar de anhöriga själva, och det går att lösenordsskydda innehållet om så önskas. Vid besök på kyrkogården, kan den som vill veta mer om en avlidne läsa av QR-koden med sin mobil eller surfplatta, och få tillgång till innehållet på minnessidan, exempelvis den avlidnes levnadsteckning, favoritmusik, filmer och släkträd. Det kan också finnas möjlighet att beställa blommor.⁷⁴

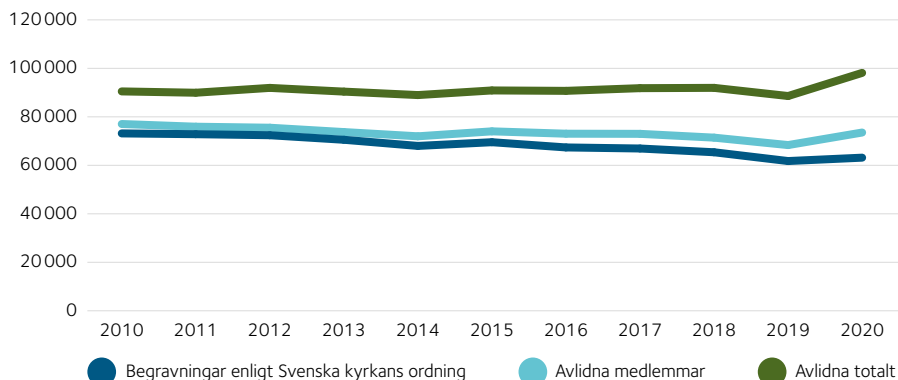
BEGRAVNINGSSEDENS UTVECKLING 2010–2020

UTVECKLING NATIONELLT

Sedan millennieskiftet har kyrkostatistiken visat en stadigt nedgående trend vad gäller kyrkliga begravningar. Tendensen är tydlig i hela landet även om stora skillnader finns mellan olika stift. År 2020 avled totalt 98 123 personer i Sverige vilket var en ökning av antalet avlidna med drygt 10 procent jämfört med året innan. Under perioden 2010–2019 låg antalet avlidna ganska konstant omkring 90 000 per år, dock med viss variation mellan enstaka år. Antalet avlidna medlemmar i Svenska kyrkan har under samma period minskat kontinuerligt från drygt 77 000 år 2010 till drygt 68 000 under 2019, men steg under år 2020 till 73 626 (se figur 2). I början av perioden var 86 procent av dem som avled under ett år medlemmar i Svenska kyrkan. Under det följande decenniet sjönk denna andel, till 77 procent år 2019 och fortsatte ner till 75 procent under år 2020.

74. Ny teknik, <https://www.nyteknik.se/nyheter/nu-kan-du-forlanga-gravstenen-med-qr-kod-6343883> läst 2021-09-10.

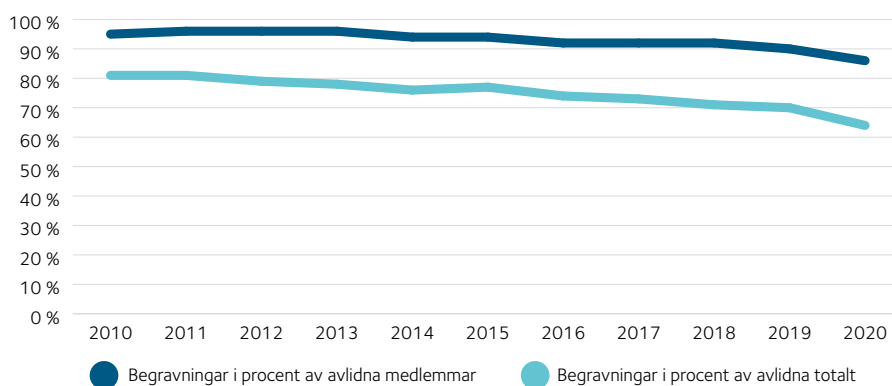
FIGUR 2. ANTAL BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING SAMT AVLIDNA MEDLEMMAR I SVENSKA KYRKAN OCH TOTALT I SVERIGE PER ÅR 2010–2020

Det minskande antalet begravningar enligt Svenska kyrkans ordning är delvis en självklar följd av att allt färre av de som årligen avlider varit medlemmar i Svenska kyrkan, men av Figur 2 framgår också att antalet begravningar minskar i snabbare takt än antalet avlidna medlemmar. Det stigande antalet avlidna medlemmar under 2020 har visserligen bidragit till att även antalet begravningar ökat under detta år, men inte i samma omfattning som ökningen av antalet avlidna. Det innebär att den negativa trenden vad gäller begravningar enligt Svenska kyrkans ordning inte enbart förklaras av ett minskande antal medlemmar, utan också av att en allt lägre andel av de avlidna medlemmarna begravs enligt Svenska kyrkans ordning. Från 2010 till 2019 minskade andelen avlidna medlemmar som begravdes enligt Svenska kyrkans ordning från 95 till 90 procent. Under 2020 minskade denna andel med ytterligare fyra procentenheter till 86 procent. Av samtliga avlidna begravdes endast 64 procent enligt Svenska kyrkans ordning 2020, vilket ska jämföras med 81 procent tio år tidigare 2010 (se figur 3).

...antalet begravningar minskar i snabbare takt än antalet avlidna medlemmar.

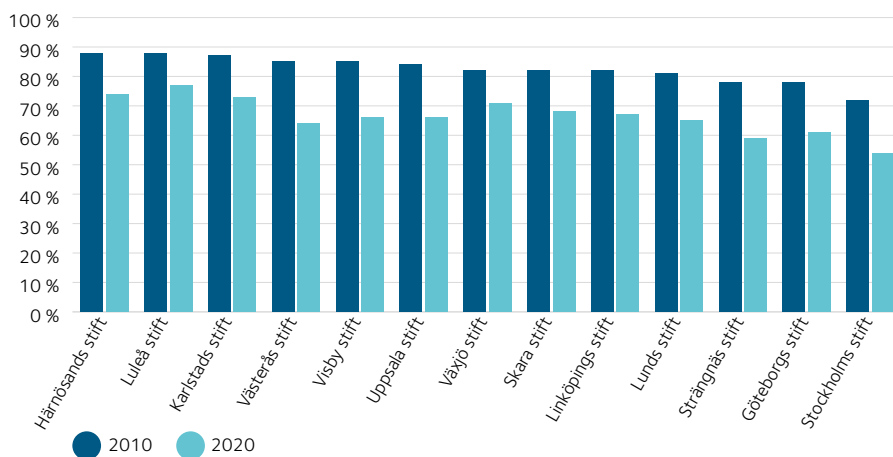
FIGUR 3 BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR OCH AVLIDNA TOTALT I SVERIGE PER ÅR 2010–2020

REGIONALA OCH LOKALA VARIATIONER

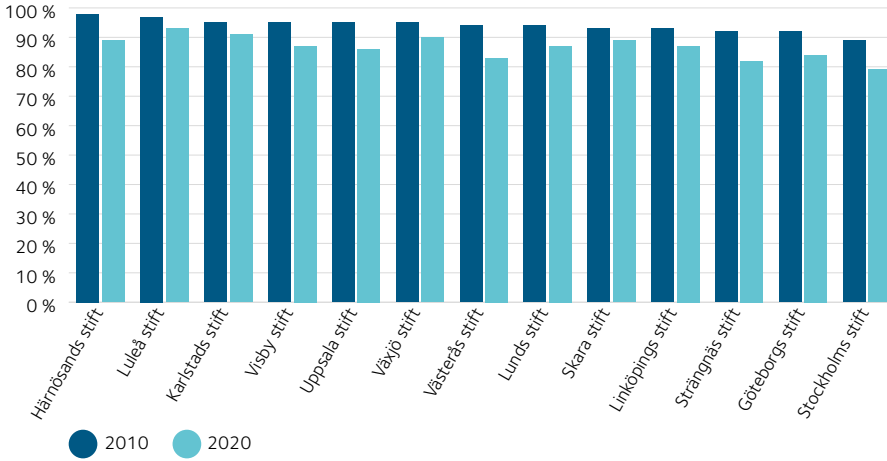
Trenden med ett sjunkande antal begravningar i både absoluta och relativa tal är något som präglar hela landet, men det finns ändå betydande regionala skillnader. Begravningar var länge en angelägenhet för i första hand Svenska kyrkan, i synnerhet i vissa delar av landet. Så sent som 2010 begravdes i Härnösands stift 88 procent av samtliga invånare som avled enligt Svenska kyrkans ordning (se figur 4). Även i Luleå och Karlstads stift låg denna andel på betydligt högre nivåer än genomsnittet för landet i sin helhet. I Stockholms stift var motsvarande andel endast 72 procent. Fram till år 2020 sjönk andelen begravda enligt Svenska kyrkans ordning till 54 procent i Stockholms stift. Av figur 4 framgår att den nedåtgående trenden är tydlig i samtliga stift, men andelen begravda enligt Svenska kyrkans ordning minskar betydligt snabbare i vissa stift jämfört med andra. I storstadsstift som Göteborg och Stockholm, men även Strängnäs stift, som redan 2010 hade de lägsta nivåerna, har denna andel minskat mest. Skillnaderna mellan de olika stiftet har därmed ökat under den aktuella perioden. Gapet mellan exempelvis Stockholms och Luleå stift ökade från 14 till 23 procentenheter mellan 2010 och 2020. Dessa skillnader avspeglar i första hand variationen i fråga om hur stor andel av befolkningen i de olika stiftet som är medlemmar i Svenska kyrkan. Men en betydande del av skillnaderna kvarstår även om man gör jämförelsen i relation till antal avlidna medlemmar.

FIGUR 4. BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING I PROCENT AV SAMTLIGA AVLIDNA PER STIFT ÅR 2010 OCH 2020.

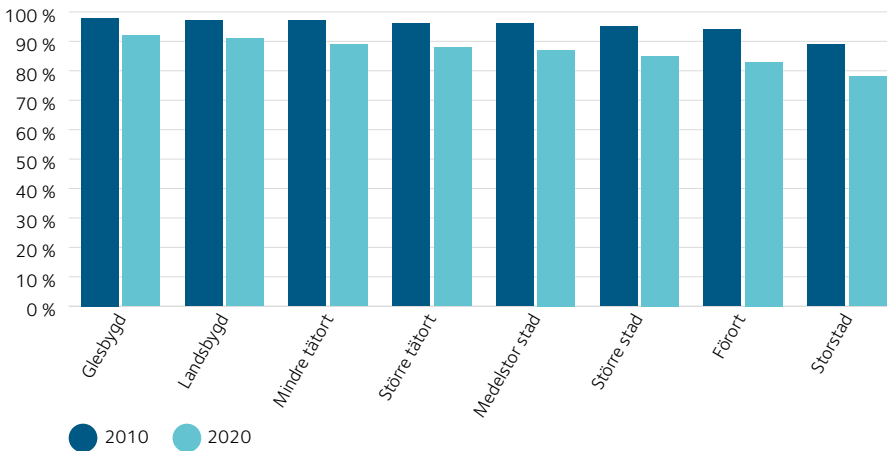
Av Figur 5 framgår att även trenden med en sjunkande andel avlidna medlemmar som begravs enligt Svenska kyrkans ordning är tydligast i storstadsstift som Göteborgs och Stockholms stift. De nordliga stift, Härnösand och Luleå, låg år 2020 ungefär på de nivåer där Göteborg och Stockholms stift låg ett decennium tidigare, år 2010. I vissa stift minskade andelen begravda medlemmar särskilt mycket under det sista året under denna period, dvs år 2020. Särskilt stor var den i Västerås stift där denna andel minskade med sex procentenheter under detta enda år, från 89 till 83 procent. Även i Stockholms, Strängnäs, Uppsala och Härnösand minskade andelen begravda medlemmar enligt Svenska kyrkans ordning på ett tydligt sätt under samma år.

FIGUR 5. BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR PER STIFT ÅR 2010 OCH 2020.

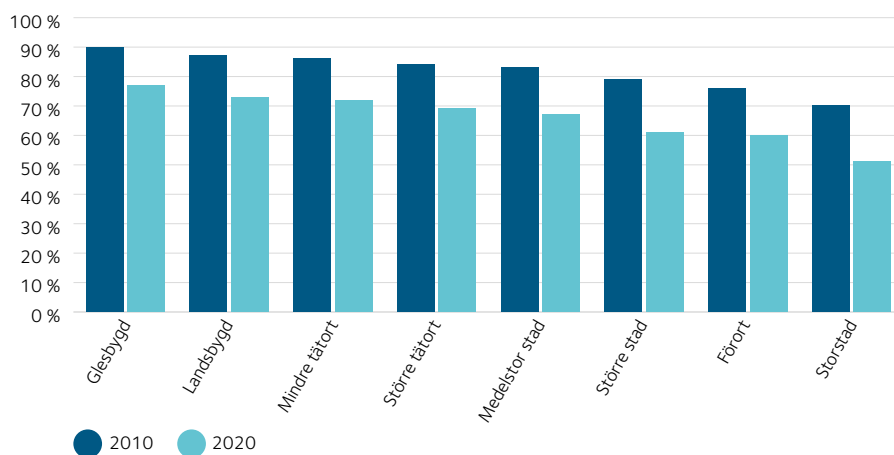
Utvecklingen med en sjunkande andel medlemmar som begravs enligt Svenska kyrkans ordning präglar som sagt hela landet, men med regionala skillnader. På samma sätt som det varierar mellan olika delar av landet är skillnaderna också relativt stora mellan olika ortstyper, i synnerhet mellan lands- och glesbygd församlingar å ena sidan, och storstadsförsamlingar å den andra (se Figur 6).

FIGUR 6. BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR EFTER FÖRSAMLINGSTYP 2010 OCH 2020.

Mellan församlingarna i glesbygd och storstadsförsamlingarna var skillnaden 14 procentenheter i detta avseende under år 2020. Detta år begravdes 92 procent av de avlidna medlemmarna i glesbygdsområdena enligt Svenska kyrkans ordning, motsvarande andel i storstadsförsamlingarna var 78 procent. Skillnaderna är ännu större om antalet begravningar relateras till det totala antalet avlidna. I storstadsförsamlingarna begravdes endast drygt hälften av de som avled under 2020 (51 procent) enligt Svenska kyrkans ordning. Det kan jämföras med 77 procent i glesbygdsförsamlingarna (se Figur 7).

FIGUR 7. BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING I PROCENT AV AVLIDNA TOTALT EFTER FÖRSAMLINGSTYP 2010 OCH 2020.

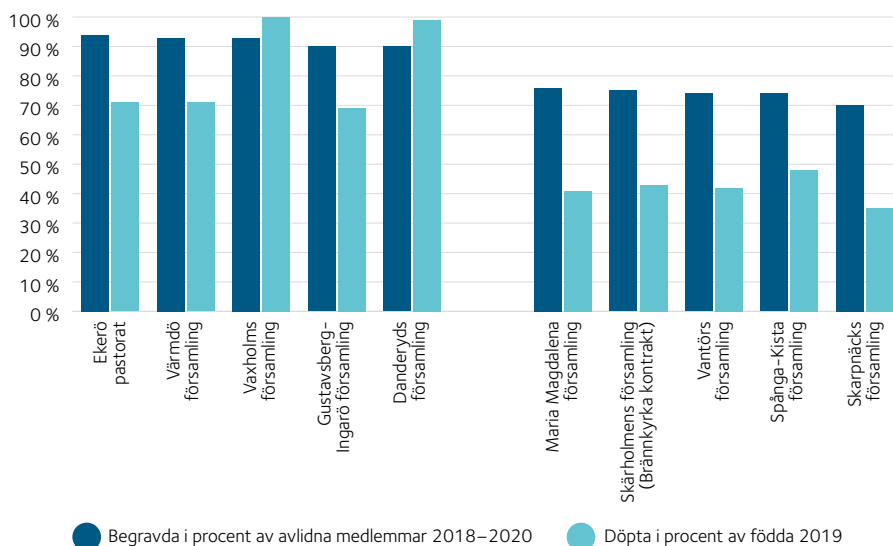
De regionala skillnaderna i fråga om begravningsseden samvarierar även med den kyrkliga sedens styrka i andra avseenden. Gudstjänstsedens, dop- och konfirmationstal är exempel på indikatorer som studerats för att kartlägga hur den kyrkliga seden varierar mellan olika delar av landet.⁷⁵ Områden med stark kyrklig sed finns framför allt i delar av södra Sverige och i de norra stiftet med undantag för de större kuststäderna. De kyrkligt svaga områdena utgörs exempelvis av storstadsregionerna och Mälardalsregionen. På ett övergripande plan är också begravningsseden svagast i de delar av landet där den kyrkliga seden i övrigt är svag.

75. Bromander, 2011.

STORA SKILLNADER INOMREGIONALT.

De regionala skillnader som de olika graferna i det föregående avsnittet illustrerar ger en bild av de genomsnittliga variationerna inom landet. Man bör ha i minnet att, oavsett om den geografiska indelningen redovisas efter ortstyp eller stift, så omfattar varje kategori en sammansättning av församlingar och pastorat med sinsemellan betydande variationer i fråga om begravningssed. Det gäller inte minst storstadsförsamlingarna. Här finns församlingar där andelen begravda ligger väl i nivå med genomsnittet för de stift som har de allra högsta procenttalen där över 90 procent av de medlemmar som avlider begravs enligt Svenska kyrkans ordning. Här finns också församlingar med betydligt lägre nivåer där i genomsnitt var fjärde avliden medlem inte begravdes enligt Svenska kyrkans ordning under åren 2018–2020. Vi ser också tendenser till att begravningsseden dras isär där den negativa trenden är betydligt tydligare i vissa församlingar än andra. Förhållandena i Stockholms stift är ett tydligt exempel på detta. Figur 8 sammanfattar bilden av de stora inomregionala skillnaderna i fråga om begravningsseden i Stockholms stift. Andelen begravda medlemmar är beräknad på ett genomsnitt för tre år (2018–2020) för respektive församling. Andelen begravda varierar mellan ett genomsnitt på upp till 94 procent begravda i Ekerö jämfört med 70 procent i Skarpnäcks församling. Av figuren framgår också att dessa skillnader samvarierar med andra kyrkliga handlingar, i detta fall exemplifierat med andelen döpta barn. Församlingar med låg andel begravda medlemmar har genomgående relativt låga dopfrekvenser. Det omvända gäller för församlingarna med höga andelar begravda. Detta mönster är också vanligt i fråga om andra kyrkliga handlingar – exempelvis konfirmandtal.

FIGUR 8. BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR 2018–2020 (GENOMSNIITT) OCH DÖPTA I PROCENT AV FÖDDA MED MINST EN TILLHÖRIG FÖRÄLDER 2019

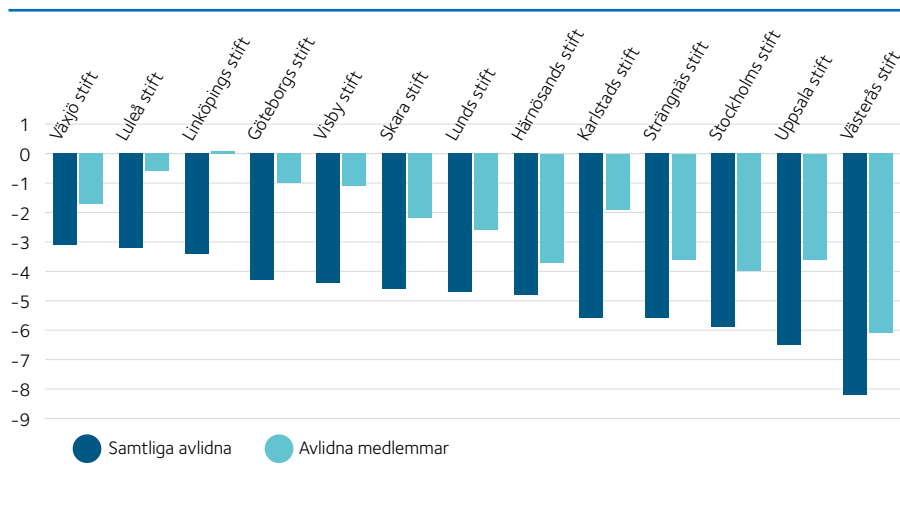

Utvecklingen över tid visar också att dessa skillnader mellan församlingar och pastorat snarare ökar än minskar. Det är framförallt i storstadsregionerna, Malmö och Göteborg utöver Stockholm, som denna typ av växande skillnad blir allt tydligare.

UTVECKLINGEN UNDER PANDEMIÅRET 2020

Figur 9 visar förändringen av hur stor andel av de som avlidit under år 2020 som begravdes enligt Svenska kyrkans ordning, räknat i procentenheter, dels för medlemmar i Svenska kyrkan, dels för samtliga avlidna. Observera att staplarna med ett enda undantag pekar nedåt eftersom det i dessa fall rör sig om negativa förändringar i fråga om andelen begravda. Pandemins påverkan på utvecklingen varierar stort mellan olika stift. I Västerås stift minskade andelen begravda enligt Svenska kyrkans ordning med drygt 8 respektive 6 procentenheter under detta enda år. Det är en större förändring än den totala nedgången under hela perioden 2010–2019. I andra stift är förändringen mer begränsad. I Linköpings stift låg exempelvis andelen avlidna medlemmar som begravts enligt Svenska kyrkans ordning i stort sett på samma nivå 2020 jämfört med 2019.

FIGUR 9. BEGRAVNINGAR ENLIGT SVENSKA KYRKANS ORDNING I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR OCH I PROCENT AV TOTALT ANTAL AVLIDNA – FÖRÄNDRING I PROCENTENHETER 2019–2020.

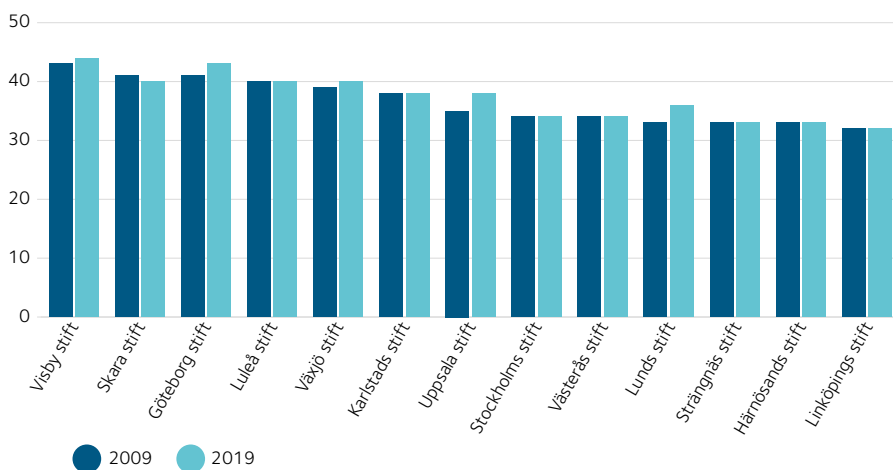

DELTAGANDE VID BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTER

Antalet besök vid begravningsgudstjänster har minskat från drygt 2,6 miljoner till knappt 2,3 miljoner besök mellan åren 2009 och 2019. Det motsvarar en minskning på ca 14 procent. Antalet begravningsgudstjänster har under samma period minskat i ungefär samma takt (13 procent).

Det minskade antalet besök vid begravningsgudstjänster förklaras i första hand av att antalet gudstjänstillfällen minskat under samma period. Det genomsnittliga antalet besök per begravningsgudstjänst har nämligen inte minskat, utan legat i stort sett konstant kring 36–37 besökare per gudstjänst under de aktuella åren. Även i detta avseende är dock den geografiska variationen inom landet stor. På stiftsnivå varierar det genomsnittliga besökstalet mellan knappt 44 per gudstjänst och knappt 32 i Visby respektive Linköpings stift (se Figur 10). Med några få undantag ligger dessa nivåer ganska stilla över tid även på denna regionala nivå. En viss ökning kan skönjas i Göteborgs, Uppsala och Lunds stift.

FIGUR 10. ANTAL BESÖK PER BEGRAVNINGSGUDSTJÄNST PER STIFT ÅR 2009 OCH 2019.

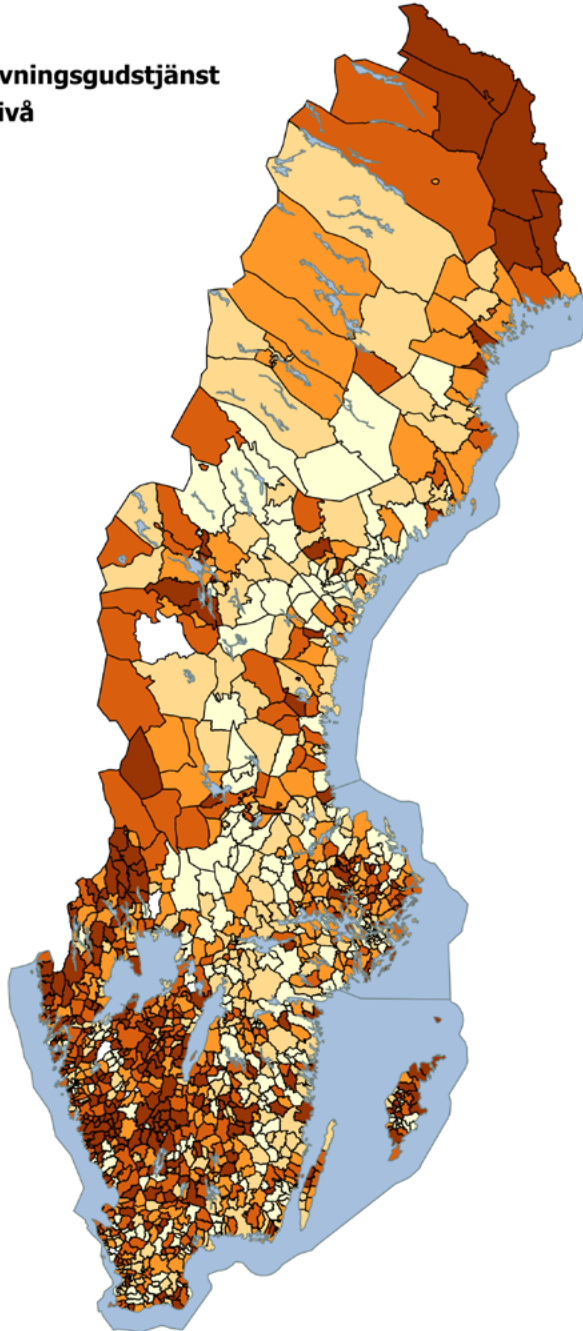

Gudstjänstsednaden vad gäller begravningar varierar ännu mer om man studerar skillnaderna på mer lokal nivå. Kartbilden (Figur 11) visar på stora skillnader mellan exempelvis församlingarna i Tornedalen där flertalet församlingar har besökstal på över 60 per gudstjänst och församlingar i Bergslagen där de genomsnittliga besökstalen är knappt hälften så höga, dvs omkring 30 eller mindre.

FIGUR 11. ANTAL BESÖK PER BEGRAVNINGSGUDSTJÄNST PER FÖRSAMLING/
PASTORAT ÅR 2019.

**Besök per begravningsgudstjänst
på församlingsnivå**

- 0.0 - 32.0
- 32.0 - 37.0
- 37.0 - 42.0
- 42.0 - 50.0
- 50.0 - 153.0

Intervjustudie med församlingar och begravningsbyråer

FÖRSAMLINGARNA/PASTORATEN

De församlingar och pastorat som vi har valt att genomföra intervjuer med är Övertorneå församling i Luleå stift, Burlövs församling i Lunds stift; Solberga pastorat i Göteborgs stift, Carl Johans pastorat i Göteborgs stift, Vantörs församling i Stockholms stift; samt Borgs församling i Linköpings stift. Därtill har intervjuer genomförts med sex begravningsbyråer representerande de stift som är med i studien, en kyrkogårdschef, samt förbundsdirektören för Sveriges Begravningsbyråers Förbund (SBF).

Vi inleder den här delen av rapporten med en kort presentation av församlingarna/pastoraten. Därefter följer en fördjupande beskrivning av hur begravningsleden ser ut på respektive plats under rubriken 1) Lokala begravningsleder, liksom ytterligare fördjupningar under rubrikerna: 2) Det pastorala arbetet; 3) Samverkansprocesser mellan församlingar och begravningsbyråer; 4) Förändringar i begravningsleden; 5) Begravning utan känd ceremoni; 6) Mötet med andra religiösa begravningsstraditioner; 7) Information och marknadsföring; 8) Barn och begravning; samt 9) Coronapandemin. Dessa tematiker har utkristalliserats ur intervju-materialet, vilket ligger till grund för rapportens resterande upplägg.

ÖVERTORNEÅ FÖRSAMLING⁷⁶

KOMMUN	ÖVERTORNEÅ
LÄN	NORRBOTTEN
STIFT	LULEÅ
FOLKMÄNGD	4 217
MEMLEMMAR I SVENSKA KYRKAN I PROCENT	74,1 %
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA TOTALT	92 % (86 %)
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA MEMLEMMAR ⁷⁷	106 % (93 %)
BESÖK VID BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTER I GENOMSNIITT	58
DÖPTA I PROCENT AV FÖDDA MED MINST EN TILLHÖRIG FÖRÄLDER	104 % (76 %)

Övertorneå församling omfattar ett stort område i Tornedalen längs med gränsen till Finland mellan Haparanda i söder och Pajala i norr. Församlingen har tre egna kyrkor; utöver kyrkan i centralorten Övertorneå ligger Hietanemi kyrka i den södra delen och Svansteins kyrka i församlingens norra del. Dessutom drivs två kyrkor av ideella föreningar i Pello och Juoksengi med ekonomiskt stöd från församlingen. Liksom grannförsamlingarna i Tornedalen är Övertorneå en utpräglad glesbygd-församling med stora avstånd mellan de olika kyrkorna. Kyrkoherden ger följande beskrivning av vad som karaktäriserar församlingen:

Jag skulle vilja beskriva människorna som väldigt jordnära, stadiga, som följer älvens ström på något sätt. Det är naturen, skogen, jakten, det här tornedalska, meänkieli, finskan och svenskan lever liksom sida vid sida. Mångkulturellt i den meningen, i korta drag så, skulle jag beskriva. Ett hjärtligt folk, öppen hjärtigt med fötterna stadigt på jorden.⁷⁸

Hon beskriver att den stora utmaningen är att de är en sådan liten församling i en liten kommun, med stor utflyttning där det är de äldre som blir kvar. Inte minst är det ekonomiskt utmanande, då ett minskat antal medlemmar innebär lägre intäkter till församlingen. En möjlighet till lösning som hon ser är att det av nödvändighet kommer att leda till ett ökat samarbete med andra församlingar i närområdet, så som Haparanda, Pajala och Överkalix, men att det också kommer att innebära en utmaning att hitta bra samarbetsformer. Hon beskriver vidare en bygd som präglas av många och nära relationer; man känner varandra och man visar varandra omsorg, både i liv och i död.

76. Uppgifterna i faktarutorna för samtliga församlingar/pastorat avser år 2020 (procenttal inom parentes 2019), med undantag för antal besök vid begravningsgudstjänster som avser 2019 års genomsnitt.

77. Värden på över 100% beror på att procenttalet beräknas utifrån samtliga begravningar som genomförs under ett år oavsett om de begravda avlidit under det aktuella året eller under senare delen av det föregående året.

78. Intervju nr 6.

BURLÖVS FÖRSAMLING

KOMMUN	BURLÖV
LÄN	SKÅNE
STIFT	LUND
FOLKMÄNGD	19 276
MEDLEMMAR I SVENSKA KYRKAN I PROCENT	41 %
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA TOTALT	63 % (57 %)
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR	87 % (83 %)
BESÖK VID BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTER I GENOMSnitt	32
DÖPTA I PROCENT AV FÖDDA MED MINST EN TILLHÖRIG FÖRÄLDER	47 % (64 %)

Burlöv är en till ytan liten församling belägen strax utanför Malmö. Församlingen omfattar Burlövs kommun med de båda tätorterna Arlöv och Åkarp. Liksom många andra storstadsnära församlingar har församlingen under det senaste decenniet visat nedåtgående siffror i andelen kyrkliga begravningar. Arlöv och Åkarp skiljer sig åt på många sätt, inte minst socioekonomiskt. Församlingens kyrkoherde och en av församlingens medarbetare beskriver att medan Åkarp kännetecknas av villaboende och bostadsrätter, där de flesta boende är majoritetssvenskar med akademikerbakgrund med välbetalda arbeten inne i Lund, kännetecknas Arlöv av större variation. Hyresrätter är den vanligaste boendeformen i Arlöv och den kulturella och religiösa mångfalden är påtaglig, med boende med rötterna bland annat i Jugoslavien och Mellanöstern. För 25 år sedan utgjorde de aktiva medlemmarna i församlingen en mer homogen grupp, där det fanns en ganska stor grupp av äldre personer som bar mycket av församlingens verksamheter och som hade en stark historisk och familjemässig förankring i kyrkan. Idag präglas församlingens olika verksamheter av större mångfald. "Nu har vi blivit mycket mer en församling mitt i röran kan man säga", säger en av de intervjuade. "Det är helt nya människor som har hittat en plattform där de mera kan ta plats och får komma till uttryck och ta plats i gudstjänstssammanhang och i frivilligverksamheten."⁷⁹

79. Intervju nr 2.

SOLBERGA PASTORAT

KOMMUN	KUNGÄLV OCH STENUNGSUND
LÄN	VÄSTRA GÖTALAND
STIFT	GÖTEBORG
FOLKMÄNGD	11 987
MEDLEMMAR I SVENSKA KYRKAN I PROCENT	66 %
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA TOTALT	72 % (75 %)
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR	93 % (100%)
BESÖK VID BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTER I GENOMSnitt	52
DÖPTA I PROCENT AV FÖDDA MED MINST EN TILLHÖRIG FÖRÄLDER	43 % (78 %)

Solberga pastorat omfattar delar av både Kungälv och Stenungsunds kommun och består av tre församlingar: Solberga, Jörlanda och Hålda. Kyrkoherden och en av församlingens medarbetare karaktäriserar pastoratet som landsbygdsmiljö, bestående av kustbygd i södra Bohuslän, av närheten till storstaden Göteborg, samt av en historiskt kulturellt kyrklig miljö som präglas av gammal-kyrklighet. Det är en överlag homogen befolkning, majoriteten är medelklass boendes i villor eller radhus och ytterst få med invandrarbakgrund. Många av invånarna har en tydlig förankring i kyrkan som sträcker sig över generationsgränser. Samtidigt ökar inflyttningen av yngre personer som jobbpendlar in till Göteborg och som inte har samma starka relation varken till bygden eller till kyrkan. Befolkningen är således blandad. Att vara relevant för de olika befolkningsgrupperna beskriver Kyrkoherden som en av pastoratets stora utmaningar.

Det finns väl en viss tröghet och ett visst motstånd också hos de äldre kanske som har varit med alltid, som har fått lära sig att det ska vara på ett visst sätt. Och som blir väldigt ängsliga när man försöker göra någonting på nytt då. Sedan har vi också människor som längtar efter det lite nya, lite moderna, och som är frustrerade över att det inte händer mer i den riktningen.⁸⁰

80. Intervju nr 4.

CARL JOHANS PASTORAT

KOMMUN	GÖTEBORG
LÄN	VÄSTRA GÖTALAND
STIFT	GÖTEBORG
FOLKMÄNGD	70 783
MEDLEMMAR I SVENSKA KYRKAN I PROCENT	46 %
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA TOTALT	50 % (54 %)
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR	79 % (76 %)
BESÖK VID BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTER I GENOMSnitt	40
DÖPTA I PROCENT AV FÖDDA MED MINST EN TILLHÖRIG FÖRÄLDER	24 % (32 %)

Carl Johans pastorat består av fyra församlingar: Carl Johans församling, Högsbo församling, Masthuggs församling och Oscar Fredriks församling, alla centralt belägna i Göteborg. I samtal med kyrkoherden och två medarbetare framträder en bild av pastoratet som sekulariserat, där de boende är högutbildade, medelklass, socialt och politiskt engagerade, med få invånare med utländsk bakgrund. Pastoratet kännetecknas överlag av en ung befolkning, samt av ganska stor omflyttning. Liksom i Burlövs församling så fanns det för cirka 20 år sedan en grupp med äldre ideella medlemmar som var väldigt aktiva i pastoratet och som bar mycket av församlingarnas verksamheter. Idag finns inte någon motsvarande grupp ideellt engagerade, vilket är en tydlig förändring. I samtalet framkommer det att invånarna i pastoratet, i kontakten med församlingarna, på ett självklart sätt utgår ifrån att de har rätt att tycka och tänka som de vill och att de är vana vid att framföra sin åsikt och bli lyssnade på, vilket framkommer mer nedan när de lokala begravningsledningarna beskrivs.

VANTÖRS FÖRSAMLING

KOMMUN	STOCKHOLM
LÄN	STOCKHOLM
STIFT	STOCKHOLM
FOLKMÄNGD	53 072
MEDLEMMAR I SVENSKA KYRKAN I PROCENT	36 %
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA TOTALT	47 % (55 %)
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR	68 % (77 %)
BESÖK VID BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTER I GENOMSnitt⁸¹	25
DÖPTA I PROCENT AV FÖDDA MED MINST EN TILLHÖRIG FÖRÄLDER	22 % (42 %)

81. Genomsnitt under år 2018.

Vantörs församling ligger i södra Stockholm och består av stadsdelarna Högdalen, Rågsved, Hagsätra, Bandhagen, Örby och Stureby. Under åren 2010–2019 har antalet kyrkliga begravningar av medlemmar i Svenska kyrkan minskat från cirka 90 procent till cirka 77 procent i Vantörs församling. Denna negativa trend förstärktes under pandemins inverkan och under år 2020 begravdes endast 68 procent av de avlidna medlemmarna enligt Svenska kyrkans ordning. Kyrkoherden och två medarbetare beskriver samma mönster som man kan se i Burlövs församling och i Carl Johans pastorat, nämligen att det för 20–25 år sedan fanns en ganska stor homogen grupp äldre personer som var trogna församlingen och som präglade gudstjänsterna och övriga verksamheter. Idag består både församlingens verksamheter, de som är engagerade och besökarna av mycket större mångfald, både åldersmässigt och i termer av kulturell och nationell bakgrund. Inom församlingens geografiska område finns det stora socioekonomiska skillnader och jämfört med Stockholms stad som helhet så är medelinkomsten för betydligt lägre. Befolkningen är ganska ung, de största grupperna finns mellan 25–40 år. Församlingen präglas av att den ligger i en storstad, vilket bland annat innebär anonymitet och att man som församlingsmedlem inte nödvändigtvis har någon stark förankring till platsen där man bor och dess omgivning.

BORGS FÖRSAMLING

KOMMUN	NORRKÖPING
LÄN	ÖSTERGÖTLAND
STIFT	LINKÖPING
FOLKMÄNGD	32 244
MEDLEMMAR I SVENSKA KYRKAN I PROCENT	59 %
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA TOTALT	63 % (66 %)
BEGRAVNINGAR I PROCENT AV AVLIDNA MEDLEMMAR	88 % (87 %)
BESÖK VID BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTER I GENOMSNITT	30
DÖPTA I PROCENT AV FÖDDA MED MINST EN TILLHÖRIG FÖRÄLDER	42 % (66 %)

Borgs församling i Norrköping sträcker sig över ett stort område med en sammansättning av sinsemellan olika delar. Församlingen rymmer alltifrån landsbygd i Skärkind och Vånga, bruksorten Skärblacka, till stadsdelar av olika slag, dels de som präglas av kulturell och religiös mångfald, dels mer homogena villaområden. Församlingen består både av yngre och äldre medlemmar, av områden som är socialt utsatta samt av de ekonomiskt välbärgade. Det finns nio olika kyrkorum i församlingen, alltifrån klassiska landsbygdskyrkor till moderna förortskyrkor. Man samverkar både med EFS och Equmeniakyrkan och det finns även en sjukhuskyrka i församlingen. År 2010 gjordes en stor organi-

sationsförändring i Norrköping så att 18 församlingar blev fyra. Församlingsherden konstaterar att det är en stor utmaning att vara kyrka i en församling som präglas av så olika förutsättningar och förhållanden. På landsbygden har kyrkan en ganska given plats i människors liv, medan det i stadsmiljö inte är lika självklart. Församlingen har ett stort barn- och ungdomsarbete och möter också stora sociala behov, så efterfrågan på det diakonala arbetet är stort.

LOKALA BEGRAVNINGSSEDER

I samtalen med de anställda i församlingarna liksom med begravningsentreprenörerna framkommer både likheter och skillnader gällande hur den svenskkyrkliga begravningsleden tar sig uttryck. Vi kan konstatera att de lokala variationerna kan vara stora och att sederna kan variera ganska mycket inom relativt korta geografiska avstånd. Platsen spelar roll med sin historiska, kulturella och sociala kontext; begravningsleden kan inte frångöras andra samhällsfaktorer, vilket inte minst har blivit påtagligt under coronapandemin som vi återkommer till längre fram i rapporten.

Kyrkoherden i Övertorneå församling beskriver hur de nära relationerna människor emellan som präglar bygden också märks vid begravningar. Även om det är viss skillnad mellan centralorten och byarna runtomkring, så är det generellt sett så att det vid begravningar är stor uppslutning av vänner och bekanta, förutom de närmaste anhöriga och släkten. Omsorgen om varandra märks både i liv och i död. Hon upplever att det är stort att få vara med om det: "Det är som att det är viktigt att följa med hela vägen ända bort till graven för att ta farväl..."⁸² I byarna går man man ur huse i samband med begravningar, men också inne i centralorten är uppslutningen stor. Personen som har avlidit är aldrig anonym, utan man känner personen och personens släkt och kan ofta sätta in den i ett historiskt sammanhang. Minnesstunderna är viktiga där berättelser om personen i fråga berättas som sedan lever vidare i bygden.

Den första ritualen som är viktig i samband med att en person har avlidit är klockringningen, eller själaringningen. När församlingen har fått veta att en person har avlidit så planerar den tillsammans med de anhöriga när själaringningen ska äga rum. Kyrkoherden beskriver att det är en stark tradition och att man ringer i den lilla klockan för kvinnor och i den stora klockan för män. Om den avlidne har en särskild koppling till en av kyrkorna, så är det den kyrkans kyrkklockor som ringer. Hon berättar att det ibland händer att de anhöriga kommer till kyrkan och står där och lyssnar till klockorna i samband med själaringningen. En tacksägelse äger också rum, i regel före begravningen, som del av en huvudgudstjänst.

82. Intervju nr 6.

Majoriteten av begravningarna är jordbegravningar, vilket skiljer sig från landet i stort. Hon beskriver att det är vanligt att många familjer har sina egna bärare som bär ut kistan ur kyrkan till graven. Begravningsföljet följer med kistan till gravplatsen och är med när den sänks ner. Vid graven tar man sedan avsked, kanske sjunger en psalm, ber en bön och läser välsignelsen.

En tradition som är stark i bygden är vad kyrkoherden kallar för blomsterhälsningar. Det innebär att prästen, som en del av begravningsakten inne i kyrkan, lyfter upp blommorna som ligger runt kistan och läser upp namnen som står på kortet och den hälsning som står där. Det blir en sista hälsning till den avlidne. Det är en tradition som hon vet också är vanligt förekommande i Haparanda och i Finland, så kanske, säger hon, är det en finsk tradition från början som har tagit sig över gränsälven. Med tanke på att många har släkt på båda sidorna om gränsen, så kan det vara en tradition som har uppkommit i mötet mellan det svenska och det finska. I samband med att blomsterhälsningarna läses upp så finns det också möjlighet om det är någon som önskar hålla ett tal eller säga några ord. Annars betonar kyrkoherden att hon är nogga med att begravningsgudstjänsterna följer Svenska kyrkans ordning, vilket inte brukar innebära några problem i kontakten med de anhöriga. Hon upplever att de överlag uppfattar ordningen som en trygghet i den situation som är. Man känner igen ordningen från tidigare begravningar som man har varit på och det faktum att den traderas över generationsgränser blir också en trygghet och en kontinuitet i en svår situation. Det händer att någon vill spela en CD-skiva på begravningen eller en låt från Spotify, men det senare brukar hon säga nej till. Hon argumenterar alltid för live-musik, men att det var oftare hon fick ta den typen av diskussioner när hon arbetade i Stockholm. I Övertorneå håller man sig överlag mer till den klassiska musiken och de önskemål som finns gällande musik handlar ofta om att man önskar ha en solist som sjunger någon sång eller visa som är lokalt anknuten, kanske på meänkieli.

...viktigt att följa med hela vägen ända bort till graven...

Något som också förekommer är att man har så kallade utfärdsböner i samband med att någon avlidit i hemmet. Då samlas anhöriga, men också grannar, runt bären innan kroppen transporteras iväg. Om begravningen äger rum i en av de kyrkor som inte har en kyrkogård så blir det ibland ett långt följe av bilar, som också kan passera den avlidnes hem. Den sista färden kan gå till på olika sätt och det kan finnas många olika önskemål kring det. Hon beskriver att det finns en stor respekt om det kommer ett begravnings-

ningsfölje: "Och det som är så fint här faktiskt är att när folk ser att det kommer ett begravningsfölje, man bryter den inte." Man "väntar [...] tills alla har åkt förbi."⁸³ Gravskicken varierar, men det är ganska vanligt förekommande med familjegravar. Vid allhelgonahelgen kommer många och tänder ljus vid gravarna och i en av församlingens kyrkor finns det också en tradition att man tänder ett ljus för varje person som har avlidit, vilket överlämnas till de anhöriga när gudstjänsten är slut. En begravningsentreprenör verksam i regionen konstaterar att traditionerna ser ganska olika ut mellan större städer och städer, där jordbegravningar är vanligare i mindre städer och på landsbygden, medan kremeringar blir allt vanligare i de större städerna. Hennes erfarenhet är också att människor i mindre städer och på landsbygden låter begravningen tar mer tid och plats i sina liv än vad människorna i städerna gör.

Kyrkoherden avslutar med att betona närheten till naturen som viktig för hur samhället tar sig uttryck kulturellt och socialt i Tornedalen, inklusive begravningsleden:

Det jag tänker är att flodens folk, den här traditionen här, den här närheten till naturen och älven och skogen, storheten i allt det här tror jag gör att ändå den här andligheten kring begravningsgudstjänsterna är så stark. Och med den omsorgen som finns i igenkännandet av människor i en glesbygd påverkar också säkert långt framöver [...] vilka begravningstraditioner som finns här.⁸⁴

Också i Burlövs församling märker de i samband med begravningar att många har starka band till kyrkan och till bygden, som har gått genom generationer i släkter och familjer. Trots att antalet kyrkliga begravningar bland medlemmar under en längre tid har minskat så är kyrkoherdens och prästens upplevelse fortfarande att den kyrkliga begravningstraditionen är stark. Överlag är deras erfarenhet att människor vill ha det "traditionellt" i samband med begravningar, exempelvis vad gäller psalmval. Psalmer beskrivs som "lite som skelettet i begravningen" och det är givet att orgelmusik ska inleda och avsluta akten, men det händer också att det framförs önskemål om att någon särskild sång ska framföras eller att en låt med en särskild artist på en CD-skiva ska spelas och då försöker de tillmötesgå önskemålen. Vissa av begravningsgästerna är upplådda i kostym och slips, men det är också ganska vanligt att begravningsgäster kommer väldigt enkelt klädda. Även om alla nödvändigtvis inte kan ritualen eller exempelvis inte vet vilken sida i kyrkan som man ska sitta på, så verkar människor uppleva att kyrkan är en öppen plats dit man kan komma som man är, utan att behöva göra sig till: "Det finns en sorts naturlig enkel-

83. Intervju nr 6.

84. Intervju nr 6.

het men ändå förväntan på att det ska vara som det brukar.⁸⁵ De uttrycker att den kyrkliga begravningen verkar vara ganska självklar i alla socioekonomiska grupper, men att det är helt avgörande att människor har haft ett positivt möte med kyrkan eller med en präst tidigare. Det återspeglas ofta i samband med planeringen av begravningen. En begravningsentreprenör som känner till Burlöv väl beskriver just den lilla ortens fördelar, där man lätt hittar lösningar på problem som kan uppstå och där alla involverade känner varandra väl, till skillnad från en storstadsmiljö där hans erfarenhet är att det inte alltid är lika enkelt kring planeringen av en begravning.

Begravning med kista och därefter kremation är dominerande i församlingen och det vanligaste gravskicket är att askan blir strödd i en minneslund. Minneslunderna efter begravningsakten är vidare väldigt viktiga, där det ofta serveras snittar, gräddtårter och kaffe, man umgås och delar minnen av den avlidna personen. Minneslunderna är ett viktigt tillfälle då man får pusta ut lite efter begravningsakten. Prästen brukar alltid vara medbjuden till minnesstunden och en av prästerna konstaterar att förtroendet för prästerna i församlingen är stort. Som präst arbetar han aktivt med att de sörjande ska känna att det kan berättas också om sådant som de inte vill ska nämnas i begravningsgudstjänsten. Tacksägelsegudstjänsten och allhelgonahelgen med ljusständning vid kyrkogården är också viktiga tillfällen.

Kyrkan har fortfarande en given plats i bygden, konstaterar de intervjuade under samtalsgången. Skolorna, förskolorna och PRO har samlingar och konserter i en av kyrkobyggnaderna som på ett självklart sätt ligger mitt i byn. Den andra kyrkobyggnaden ligger lite utanför samhället, men är också självklar för många av invånarna i samband med olika händelser i livet.

Också i Solberga pastorat är den kyrkliga traditionen i samband med begravningen viktig och stark. Särskilt hos den äldre generationen är den kyrkliga förankringen viktig. En av församlingens medarbetare, som själv är uppvuxen i Solberga pastorat, berättar: "Man går i kyrkan här och de flesta som har bott här länge gör det fortfarande. Jag vet att jag gick med min mormor [...], vi satt på samma bänkrad som vanligt, alltid."⁸⁶ De intervjuade berättar att kyrkan på många sätt har en självklar förankring i bygden, där det exempelvis finns ett bra samarbete med skolorna. Kyrkan är ingen främmande plats, samtidigt som det finns en stor grupp nyinflyttade som inte har samma starka relation till bygden eller till kyrkan som den äldre generationen har. Den starka kyrkliga traditionen går långt tillbaka i tiden, berättar en begravningsentreprenör som

85. Intervju nr 2.

86. Intervju nr 4.

har varit verksam i regionen i 30 år. Han gör tydliga kopplingar till schartauanismens starka ställning i Bohuslän sedan mitten av 1800-talet. Han beskriver att den fromhetstraditionen har varit stark långt in på 1900-talet, vilket har påverkat kyrkliga traditioner, inklusive begravningar. Han betonar att skillnaderna mellan exempelvis Göteborg och mindre städer och landsbygd runtomkring successivt har minskat över tid, men samtidigt kan han fortfarande märka hur det exempelvis påverkar vad som är tillåtet i kyrkorummets, vilken musik som inkluderas i en gudstjänst eller på prästens språkbruk. Medan det kristna budskapet har varit i fokus i griftetallet i mindre städer och på landsbygden norr om Göteborg, så har det varit den avlidne personen som har varit i fokus i griftetalen inne i Göteborg; skillnader som delvis fortfarande består.

Gällande begravningsseden berättar församlingens medarbetare att många vill ha själaringning när den anhörige har gått bort. Själaringningen äger rum en bestämd tid då kyrkan öppnas, församlingens medarbetare ställer fram blommor och ljus och ibland kommer de anhöriga dit under ringningen. Tacksägelsen i samband med en gudstjänst är också ett viktigt tillfälle för många. Begravningen äger i regel rum inom de närmaste veckorna efter dödsfallet och ofta är de välbesökta. Begravningsgudstjänsten betecknar de som "traditionell" i exempelvis psalmval. De tror att det bidrar till trygghet och kontinuitet i en jobbig situation och att det blir en vila i det som är välbekant. Det händer att någon yngre person väljer någon sång från en CD-skiva som de vill ska spelas på begravningen, men det är ganska ovanligt. När det kommer särskilda önskemål så försöker de bemöta det så gott det går:

Jag har haft begravning där jag har kört på filmduk, blåvitts, från Ullevi, någon hejaramsa som sjungs [...] och det var bara blåvitts musik över alltihop och det visas fotocollage före eller efter begravningar. Vi har haft koltrastmusik under en hel begravning och så där, så vi anpassar oss ganska mycket... Man har en dialog där och man pratar och tar reda på vad vi kan göra och vad de får göra och hur man får till det. Det brukar vara väldigt uppskattat.⁸⁷

En typisk begravning har enligt respondenterna omkring 30 deltagare, men det kan vara så många som 250 personer som kommer. Kremering är vanligast, men fortfarande har de jämförelsevis ganska många jordbegravningar, cirka 30 procent bedömer de. Begravning med urna är det vanligaste och medan minneslunden minskar i popularitet behöver de kontinuerligt bygga ut askgravplatsen då alltfler föredrar det alternativet. Till skillnad från minneslunden som är helt anonym så får man en gravrätt vid askgravplatsen och en plakett med den avlidnes namn på, vilket de har förstått är vik-

87. Intervju nr 4.

Minneslund Östergarns kyrkogård, Gotland.

tigt för många. Det har också blivit vanligare med prydnadssaker på kyrkogården och deras upplevelse är att människor överlag tillbringar mer tid vid gravarna än hur det var förr. Kyrkan har ställt dit fler bänkar och soffor så att människor kan slå sig ner när de är där och tar hand om sina gravar. De berättar att vaktmästarna lägger ner mycket tid och kreativitet på att göra kyrkogårdarna inbjudande, de planerar och försöker tänka nytt så att kyrkogården blir en rekreationsplats för alla människor, inte bara för de sörjande.

Några mil från Solberga pastorat ligger storstaden Göteborg och Carl Johans pastorat. Trots det relativt korta geografiska avståndet så ser begravningsleden ganska annorlunda ut än i Solberga. Som tidigare beskrivits så ligger Carl Johans pastorat i centrala Göteborg, stadsdelar som pastoratets medarbetare beskriver som sekulariserade där invånarna kan karaktäriseras som högtbildad medelklass. Gällande begravningsleden så beskriver de att många inte är särskilt bekanta med ritualen. En av medarbetarna jämför med när hon har varit i Kungälv och hållit i en begravning. Hon konstaterar att människor begravningsgästerna där verkar vara mer bekväma med kyrkorummet, de vet var i kyrkan man ska sitta och människor är uppklädda, medan begravningsgäster i Carl Johans pastorat inte verkar ha samma kännedom om kyrkorummet och också klär sig mindre strikt.

Akt med urna upplever de blir allt vanligare och de anar också att antalet direktbegravningar ökar, liksom borgerliga begravningar för Svenska kyrkans medlemmar. Upplevelsen gällande dessa förändringar bekräftas av en begravningsentreprenör. Vidare är det påtagligt att de som vill genomföra en begravningsakt i någon av pastoratets kyrkor inte är särskilt bundna av traditionen, utan man är, som kyrkoherden säger, väldigt fri exempelvis i sina val av musik och psalmer. Användningen av inspelad musik är väldigt vanligt, berättar han. De är angelägna om att tillmötesgå de individuella önskemålen som finns kring begravningen och tycker inte att det brukar innebära några större problem. Ett annat exempel på det fria förhållnings sättet till begravningsakten är att det händer både nu och då att någon av begravningsgästerna vill säga något i samband med griftetalet, vilket var något som aldrig hände förr. Det kan antingen ske på inbjudan av den som leder begravningsgudstjänsten eller så är det någon av begravningsgästerna som själva framför att de vill säga något. En av de intervjuade tror att det är ett tydligt karaktärsdrag hos invånarna i pastoratet:

Det är inte främmande för människor att själva ställa sig och säga någonting. [...] Befolkningen här på något sätt är vana vid att föra talan för sig själva och våga säga saker och jag tror också att miljön i kyrkligheten här tillåter det.⁸⁸

88. Intervju nr 3.

På samma sätt har människor överlag en frimodig inställning till kyrkorummet. Man kan inte ritualen och är kanske inte särskilt kyrklig, men samtidigt gör man kyrkorummet till sitt, man vågar ta plats, går fram till ljusbäraren och tänder ett ljus om man vill göra det. Avsaknaden av kunskap om ritualen gör också att man inte är begränsad i sitt förhållningssätt till vad man bör eller inte bör göra i ett kyrkorum, vilket den som kan ritualen bättre möjligen kan vara. De märker det också hos barnen. Samarbetet med skolorna är bra och när barnen kommer till kyrkan så har de en frimodig inställning till kyrkobyggnaden, vilket de också märker i samband med begravningar. De berättar om ett tillfälle när en flicka, i samband med pappans begravning, delade ut glass till alla begravningsgästerna i slutet av akten. Flickan hade i samband med en gudstjänst i kyrkan blivit serverad glass och tyckte att det skulle vara så också vid begravningsgudstjänsten. Samtidigt som det finns en fri inställning till begravningsakten hos många så är det också så att själva begravningsordningen inte ifrågasätts. Medan det i samband med vigslar och dop kan framföras önskemål om att det kristna innehållet ska tonas ner och att vissa texter inte ska läsas, så har de aldrig, vad de kan minnas, upplevt det i samband med begravningar. Det kristna budskapet och bibeltexterna tycks vara mer givna i det sammanhanget. Pastoratet har inga egna kyrkogårdar kopplade till pastoratet, vilket gör att de inte alls är involverade i själva gravsättningen.

Det är inte ens säkert att man sätter in en dödsannons i tidningen

I intervjun med församlingsmedarbetare i Vantörs församling i Stockholm framkommer det att det vanligaste är att begravningsgudstjänsterna i församlingen äger rum i de fem olika kapell som finns på Skogskyrkogården. Brännkyrka kyrka, tillhörande Brännkyrka församling, används också ganska flitigt i samband med begravningar då den är mer av en familjekyrka och det var Brännkyrka som tidigare utgjorde församlingen. ”Men”, som kyrkoherden säger, ”vi är överallt. Vi följer våra församlingsbor och vi kan vara i både Solna och Tullinge och så. Så hela Storstockholm egentligen.”⁸⁹ Anledningen till varför man oftast väljer att ha begravningsgudstjänsten på Skogskyrkogården tror de beror på dels att om gravsättningen ska äga rum där så är det enklast att allt sker på samma plats, dels att många av de äldre i församlingen nyligen kan ha flyttat till ett äldreboende och då inte har någon direkt anknytning till församlingen och kyrkorna knutna till den.

89. Intervju nr 5.

Det är något som en begravningsentreprenör verksam i stadsdelen också betonar som karaktäristiskt för Vantör.

Vantörs församling ligger lågt jämförelsevis i antalet begravningsbesökare. Det genomsnittliga antalet deltagare vid begravningsgudstjänster har varierat mellan 16 och 25 under perioden 2010–2019. I intervjun reflekterar kyrkoherden och ett par av församlingens medarbetare kring hur det kommer sig. Ett problem, konstaterar de, är att långt ifrån alla begravningar som äger rum på Skogskyrkogården statistikförs. Skogskyrkogården har ingen vaktmästare och kapellen sköts av Stockholms stad, så de tror att det finns en underrapportering som påverkar siffrorna gällande flera församlingar i södra och centrala Stockholm, bland annat Vantörs församling. De konstaterar vidare att traditionen i storstaden inte är sådan att man går man ur huse när det är begravning, man kanske inte ens känner sin granne, som en av dem säger. Överlag upplever de att traditionen är sådan att man vill ha det ganska enkelt, få besökare, bara de allra närmaste och en enkel gudstjänst. Det är inte ens säkert att man sätter in en dödsannons i tidningen.

Begravningsentreprenören beskriver Vantör som en stadsdel där många äldre behöver ekonomiskt stöd i samband med en begravning, vilket exempelvis gör att man inte väljer att boka in en solist till begravningen eller avstår att trycka upp program. Det här är något som församlingsmedarbetarna också känner igen. De upplever att många för 20 år sedan gjorde mer aktiva val gällande psalmer och annan musik på begravningen, ofta anlätades en solist, vilket inte är lika vanligt idag. Idag är det också fler önsksningar gällande annan musik än psalmer som framförs och även att musik på exempelvis en CD-skiva spelas istället för att det är livemusik som framförs. Från församlingens sida gör de vad de kan för att tillgodose önskemålen. Ett relativt nytt inslag, i alla fall hos dem, är att någon av begravningsgästerna vill hålla ett tal under begravningsakten och delvis ifrågasätter varför det är prästen som ska hålla griftetalet. Vid några tillfällen har de löst det så att personen då får säga något i samband med avskedet. De konstaterar också att minnesunder inte är lika vanligt förekommande som för 20 år sedan. En reflektion som framförs gällande det är att en anledning till det kan vara den ekonomiska kostnad som en minnesstund innebär och även att man kanske inte har med sig traditionen med stora begravningar med mottagningar efteråt.

När församlingsherden i Borgs församling i Norrköping får frågan hur hon skulle beskriva en typisk begravning blir det tydligt hur olika den kan ta sig uttryck inom relativt korta geografiska avstånd. Om begravningen äger rum i en av församlingens landsbygdskyrkor så är det oftast med kista och med cirka 20 begravningsgäster. Relativt ofta är det jordbegravning. ”Blott

en dag” och ”Härlig är jorden” är de vanligaste psalmvalen och begravningsgudstjänsten är överlag traditionell vad gäller musikval och gudstjänstordning. En begravningsgudstjänst inne i stan präglas istället av andra musikval, exempelvis från en CD-skiva eller Spotify. Däremot är de psalmer som väljs ofta samma som ovan. Det kan också komma önskemål om att någon av de anhöriga önskar läsa en dikt eller säga några ord om den avlidne. De flesta vill som församlingsherden beskriver, ha det ”så enkelt och ljust som möjligt.”⁹⁰ Jordbegravning är ytterst ovanligt. Borgs församling gör de vad de kan för att tillmötesgå de olika önskemålen som framförs och församlingsherdens uppfattning är att det inte brukar vara några problem med det. Möjligen kan någon av musikerna uttrycka motstånd mot att inspelad musik spelas istället för livemusik, men den övergripande uppfattningen bland de anställda är att begravningsgudstjänsten är till för de sörjande och att de som anställda har som uppgift att göra den så fin och meningsfull som möjligt. Förutom ökningen av individuella musikval så har hon märkt att det också har blivit vanligare under senare år att sorgehuset önskar ha ett fotografi på den avlidne framme vid urnan eller kistan och även vara med och dekorera och påverka utsmyckningen kring kistan, exempelvis hur blommorna ska se ut och vara placerade. Man vill att det ska vara personligt och spegla den avlidne personen: ”Så man kan ibland se jättefantastiska dekorationer beroende på om det är någon som har tyckt om båtar eller vad det är. Så det kan jag se att det har ändrats.”⁹¹ Likaså är det en självklarhet idag att barn är med, även småbarn, vilket inte var fallet tidigare.

DET PASTORALA ARBETET

I samtalen med församlingarna framkommer det att relationer är av avgörande betydelse när människor väljer att ha en kyrklig begravning. Det kan handla om relationen till en särskild plats, till en viss kyrkobyggnad och inte minst, till en eller flera präster som man känner sedan tidigare eller som man kanske har träffat på i samband med tidigare högtider i familjen som blir avgörande när man ska göra olika val inför begravningen. Som en av de intervjuade prästerna uttrycker det, är det inte alltid ritualen i sig som är det centrala, utan relationen som sedan leder till ritualen. Hur relationerna till Svenska kyrkan och dess medarbetare ser ut varierar förstås stort; på landsbygden och i mindre städer är det inte ovanligt att samma präst har varit med i en familjs stora högtider, så som dop, konfirmation, bröllop och begravningar, medan i större städer tycks det som att människor överlag har en lösare relation till den lokala kyrkan och dess medarbetare. Som Perseus (2006) konstaterar så blir relationerna, eller kanske bristen på relationer, avgörande i en krissituation eller i samband med en

90. Intervju nr 1.

91. Intervju nr 1.

begravning. I en situation när man är extra skör spelar bemötandet från kyrkans medarbetare en helt avgörande roll för hur de anhöriga upplever relationen till kyrkan både i nutid och i framtiden.⁹²

Församlingsmedarbetarna beskriver att det pastorala arbetet och omsorgen finns med i alla moment kring begravningen, från att den första kontakten är tagen till och med erbjudandet av sorgegrupper och andra gudstjänster där den avlidne uppmärksammas, så som vid tacksägelsen eller vid allhelgonahelgen. Det kan exempelvis handla om att resonera sig fram kring vilket datum som tacksägelsen ska äga rum, så att de anhöriga har möjlighet att närvara, eller att ett ljus för varje avlidne tänds inne i kyrkan i samband med allhelgonahelgen, som sker i en av de intervjuade församlingarna. Så fort de anhöriga och prästen har påbörjat planeringen och dialogen kring begravningen så är lyhörddhet oerhört viktigt, är det flera av de intervjuade som poängterar. Inte minst är lyhörddhet gällande önskemål för hur begravningsgudstjänsten ska utformas, så som val av musik, en viktig del av den pastorala omsorgen. Som forskning visar så är möjligheten till valfrihet i utformandet av begravningsgudstjänsten av central betydelse för de anhöriga. Valfriheten upplevs som en rättighet och genom de val man gör, exempelvis gällande musik, så bekräftar man också relationen med den avlidne. Begravningsgudstjänsten blir ett sista tillfälle där den avlidnes personlighet liksom det liv som man hade tillsammans får komma till uttryck.⁹³ Valet av musik kan således både ses som ett uttryck för individualisering, samtidigt som det också kan vara ett uttryck för tillhörighet och gemenskap med den avlidne, liksom till en tradition eller ett sammanhang.⁹⁴ De val man gör som anhörig är också ett sätt att agera och visar på vikten av konkreta praktiker i en svår situation.⁹⁵ Hur man som anhörig blir bemött menar de intervjuade är av avgörande betydelse inte bara för själva begravningstillfället, utan för hur den fortsatta relationen till Svenska kyrkan blir, vilket också Persenius (2006) visar i sin forskning. Upplevelsen av kontakten med kyrkan påverkar inte bara den nuvarande relationen, utan påverkar inte sällan också kommande generationers relation till kyrkan genom de berättelser av mötet med kyrkan som traderas inom en familj.⁹⁶

I de flesta fall är det en begravningsbyrå som hör av sig till församlingen och meddelar om dödsfallet och bokningen av begravningen, och därefter tar prästen en första kontakt med sorgehuset. Tidigare var det ofta hembesök, men numera är det också vanligt att de anhöriga kommer till kyrkan och träffar prästen där. I samband med coronapandemin har det blivit vanligt att

92. Persenius 2006, s. 157, 172.

93. Wiig Sandberg 2006, s. 60, 63; Viper, Thyrén och Bojner Horwitz 2020, s. 13–14.

94. Evertsson 2002, s. 171.

95. Pérez 2016 och Ammerman 2016.

96. Persenius 2006, s. 136, 140.

samtalet är digitalt. Samtalet fokuserar på hur de anhöriga önskar ha begravningen, men också på den avlidnes liv och en av de intervjuade prästerna säger att ibland vill de anhöriga prata mycket om den avlidne och då är det viktigt att de får möjlighet att göra det. Efter att ett första möte har hållits så kan det, som en präst beskriver, bli lite bollande med de anhöriga kring innehållet i begravningsgudstjänsten, via mail eller sms. Det utvecklas ofta till en ganska personlig kontakt och han har ofta förundrats över hur snabbt han som präst får höra om personliga saker, också jobbiga förhållanden, kring den avlidne. Den pastorala omsorgen är viktig i kommunikationen med de sörjande, så som att svara på ett sms, även om det är på en lördag kväll när man egentligen är ledig.

Valfriheten upplevs som en rättighet.

Vid själva begravningstillfället framkommer det i intervjuerna att den pastorala omsorgen tar sig uttryck genom bemötandet av var och en av begravningsgästerna, genom lyhördhet under gudstjänsten, om exempelvis någon av gästerna vill säga något eller läsa en dikt, samt genom närvaro och samtal vid minnesstunden efteråt. Inte minst utgör minnesstunden ett viktigt tillfälle både för de anhöriga och för prästen att dela gemenskapen och andas ut lite efter begravningsgudstjänsten och kanske fördjupa relationen lite ytterligare.

Några av de intervjuade församlingarna har sorgegrupper eller Leva vidare-grupper som riktar sig till de anhöriga, ofta en efterlevande make eller maka. Av kyrkostatistiken framgår att samtalsgrupper för personer som drabbats av sorg är vanligt förekommande i det diakonala arbetet runt om i Svenska kyrkan. Varje år arrangeras omkring 1 000 samtalsgrupper med sammanlagt ca 6 000 deltagare. Antalet grupper och deltagare har legat stabilt över tioårsperioden med små variationer år från år. Under år 2020 minskade antalet grupper till 661 och antalet deltagare till knappt 3 700. De restriktioner för allmänna sammankomster som infördes under samma år är sannolikt den huvudsakliga orsaken bakom denna nedgång i verksamheten.

En av de intervjuade prästerna poängterar, att lika viktigt som det är att bjuda in till sorgegrupp, är det att bjuda in till andra typer av samlingsplatser: caféverksamhet, syföreningar, körövningar osv, som del av den pastorala omsorgen. Ibland lever kontakterna med de anhöriga kvar efter begravningen, särskilt om omständigheterna kring dödsfallet har varit speciella eller om det är en yngre person som har avlidit. I en av församlingarna har de besöksgrupper som består av ideella medarbetare som antingen besöker den efterlevande maken eller maken, eller ringer upp dem en tid efter

begravningen för att höra hur hen mår, samt för att bjuda in till kyrkans olika mötesplatser.

Nu och då händer det att församlingarna får förfrågningar om att ha en begravning för en person som inte var medlem i Svenska kyrkan, något som alla de intervjuade har erfarenhet av. Det kan finnas olika anledningar till den uppkomna situationen, exempelvis att de anhöriga när de väljer kyrklig begravning inte visste att den avlidne personen i fråga hade utträtt som medlem ur Svenska kyrkan. Församlingarna i studien uttrycker att de alltid är angelägna att lösa den uppkomna situationen, dock med respekt för den avlidnes vilja. Om det framkommer skäl, nekar man inte någon som önskar ha en kyrklig begravning. Däremot innebär det i de flesta fall en kostnad för de anhöriga när den avlidne inte var medlem. De intervjuade begravningsentreprenörerna ger dock exempel på församlingar som istället betonar vikten av att respektera den bortgångnes önskan om att inte vara medlem i Svenska kyrkan, vilket gör att de inte går med på önskemålet om en kyrklig begravning.

Överlag beskriver församlingarna sig som lösningsinriktade. Det är inte säkert att man har utarbetade rutiner gällande de olika typer av situationer som uppkommer, men man löser det som behöver lösas. Det kan exempelvis handla om ekumeniska och interreligiösa samarbeten som uppkommer i samband med en begravning:

[F]ör inte jättelänge sedan hade jag en [begravning] där man trodde att mormodern var muslim, men hon var i själva verket medlem i Svenska kyrkan och till slut fick ju jag ha den där begravningen, då, för alla muslimer i rummet i Svenska kyrkans ordning, och några av hennes släkt som var svenskar, så att sådana saker händer ju men det är mycket sällsynt. [...] Rutiner har vi nog inte utarbetat utan det är nog snarare så att vi löser det, tror jag och inte ser det som att det är ett stort problem.⁹⁷

Andra situationer som kan uppkomma, som kräver lösningsinriktning, är om det finns konflikter bland de anhöriga som kräver någon form av medling. Det kan exempelvis innebära att prästen behöver ha två separata samtal med de anhöriga därför att de inte kan mötas och samtala i samma rum, allt för att möjliggöra för att

Varje år arrangeras omkring
1 000 samtalsgrupper...

97. Intervju nr 3.

själva begravningstillfället ska bli så bra för alla inblandade som möjligt. Om konflikten är alltför infekterad och berör andra frågor än själva begravningstjänsten så kan medlingen handla om att guida de anhöriga vidare till andra instanser som kan hjälpa dem, exempelvis advokater. Som huvudman för begravningsväsendet i de flesta kommuner, har Svenska kyrkan ett ansvar enligt Begravningslagen att medla om anhöriga inte kan komma överens i frågor om gravsättning.⁹⁸ Detta är något som enligt intervju-materialet endast förekommer vid enstaka tillfällen.

En del av det pastorala ansvaret är även samarbete och samverkan med exempelvis skola och polis. Det kan handla om situationer som uppstår, exempelvis vid en olycka, som gör att samverkan mellan olika instanser behövs. Där är det självklart att ingå, uttrycker de intervjuade.

Omsorgen visar sig också i arbetet på kyrkogårdarna. En av de intervjuade medarbetarna berättar hur de som församling anstränger sig för att besöket på kyrkogården ska bli så fint som möjligt:

[E]n del bor ju inte i närheten så de är aldrig där, men där vi ser att det är mycket trafik och det passar [...] så ställer vi ofta fram en soffa för att de ska slippa sitta på huk. De kan vara där en halvtimme liksom.⁹⁹

I församlingen arbetar de aktivt med att göra kyrkogården till en rekreationsplats, också för dem som inte sörjer eller ha en grav att besöka. De vill att kyrkogården ska vara en fin plats att vara på:

Vi lägger belysning så att det känns tryggt. Vi vill ha fler folk, att de ska hänga på kyrkogården och samlas där.¹⁰⁰

De tycker sig märka att arbetet ger resultat. Många väljer att promenera genom kyrkogården, även om de inte har en grav att besöka. De stannar längre på kyrkogården och slår sig ner på parkbänkarna. De intervjuade ser arbetet med kyrkogården ur ett pastoralt perspektiv, men också som ett sätt att nå människor; kyrkogården blir en kontaktyta till människor som kanske inte kommer till kyrkans övriga verksamheter. Det här är i linje med forskning som visar hur viktig den kyrkliga miljön, där bland annat begravningsplatsen ingår, är för upplevelsen av kvalitet i relation till begravningen och allt däromkring,¹⁰¹ liksom begravningsplatsen är bland annat för upprätthållandet av relationen med den avlidne.¹⁰²

98. 5 kap 3 § Begravningslagen (1990:1144).

99. Intervju nr 4.

100. Intervju nr 4.

101. Wiig-Sandberg 2006, s. 21.

102. Moberg och Kardemark 2021, s. 153.

Sammanfattningsvis visar sig den pastorala omsorgen på en mängd olika sätt, alltifrån utformandet av kyrkogårdar som inbjuder till en stunds vila, till lyhördheten för anhörigas önskemål i samband med begravningsgudstjänsten, till inbjudan till och genomförandet av sorgegrupper eller Leva vidare-grupper riktade till de närmast anhöriga. Det är allt detta sammantaget som utgör den specifika kvalitet som Persenius (2006) menar präglar Svenska kyrkan och som skiljer den från andra institutioner i samhället.

SAMVERKANSPROCESSER – MELLAN FÖRSAMLINGAR OCH BEGRAVNINGSBYRÅER

Samtliga församlingar som vi har intervjuat uttrycker att samarbetet överlag fungerar bra med begravningsbyråerna. Det finns i flera fall långa och goda relationer som har byggts upp under många år, med tydlig ansvarsfördelning gällande vem som gör vad i samband med en begravning. God samverkan mellan församlingar och begravningsbyråer är något som Persenius (2006) konstaterar är av central betydelse i planeringen och genomförandet av begravningar.¹⁰³ Vikten av lokalkännedom är det flera av de intervjuade som betonar. En av de intervjuade prästerna säger så här om relationen till begravningsbyråerna:

Vi värnar varandra tycker jag över huvud taget, från min synvinkel i alla fall, varandras goda arbetsmiljö och informerar och har dialog. Det är mitt generella intryck.¹⁰⁴

103. Persenius 2006, s. 249–250.

104. Intervju nr 2.

Men det finns också sådant som upplevs som utmanande i relationen. Ett par av församlingarna uttrycker att de på senare tid har upplevt att de kommer in senare i planeringen kring begravningen jämfört med hur det har varit tidigare. Känslan är att begravningsbyråerna "styr" lite mer kring upplägg, vilken kyrka eller kapell som begravningsgudstjänsten ska äga rum i eller vilka psalmer som ska sjungas och att begravningsbyrån också vid några tillfällen har förespråkade borgerlig begravning. En begravningsbyrå i Göteborg har exempelvis en radioreklam där de förespråkar friheten i utformningen av en borgerlig begravning, implicit menades att en kyrklig begravning inte innebär samma frihet i utformningen.

Både begravningsentreprenörer och församlingsmedarbetare ger uttryck för att begravningsbyråer som finns på nätet, som är ett relativt nytt fenomen, inte har samma lokalkännedom som andra begravningsbyråer, vilket de upplever gör det svårare att samverka. Erfarenheten är också att nätbyråerna inte alltid har samma kunskap gällande vem som förväntas göra vad i samband med begravningsgudstjänsten. Men det finns också en erfarenhet av en allmän förändring bland begravningsbyråerna, där det inte alltid längre är samma respekt för begravningstillfället. En präst berättar:

Jag tycker också att representanterna av den gamla skolan, de är liksom mer delaktiga i hela begravningen också. Sjunger med i psalmerna och står upp på rätt ställe, hjälper till att stötta själva begravningen. Men jag tänkte på det häromdagen [...] det var en liten, liten begravning. Att representanten hade satt sin telefon framför sig på den här orgeln som inte används och satt där och skrollade någonting samtidigt som begravningen gick. Det är inte så mycket hjälp till de anhöriga eller till mig eller till organisten som var där och spelade.¹⁰⁵

I ett par av församlingarna så har de regelbundna möten med begravningsbyråerna där man samtalar om rutiner och framför synpunkter gällande sådant som det finns problem kring. Det är också ett viktigt tillfälle för begravningsbyråerna att få kännedom om kyrkans lokaler. Särskilt i större städer är det ofta många olika begravningsbyråer som församlingarna relaterar till och då är det viktigt att mötas regelbundet så att man lär känna varandra och förstår varandras roller. En av de intervjuade kyrkoherdarna understryker vikten av dialog med begravningsbyråerna:

Jag tycker att vi är duktiga på att hålla våra olika roller och uppskattar varandras roller, så att säga. Och jag tycker att de är väldigt lojala med oss. De försöker inte liksom tänja oss så att vi ska gå utöver vad vi tycker är rimligt ur ett pastoralt perspektiv. Så det finns ett förtroende och en respekt för varandras olika roller här. Jag vet att det inte gör

105. Intervju nr 5.

*det överallt, jag har jobbat på andra ställen också där det kan vara mer dragkamp. Men jag tror att den här dialogen är nyckeln till det.*¹⁰⁶

I intervjuerna med begravningsbyråerna framkommer det också att samarbetet med församlingarna överlag fungerar bra. Ibland uppstår det frågor och olika uppfattningar, men det brukar inte vara något som inte går att lösa. Ett par av de intervjuade som har jobbat länge inom branschen beskriver att det idag är mer administration och byråkrati i relation till församlingarna; de upplever att saker och ting var lite enklare förr i tiden. Samtidigt konstaterar de att samhället har förändrats, både kyrkan och begravningsbyråerna har professionaliserats och att byråkratin därmed kanske är nödvändig. En fördel som också uttrycks är att det idag är mindre hierarkiskt i relationen mellan församling och begravningsbyrå; man hjälps åt och samarbetar och ser att var och en har en roll att fylla.

Samtidigt finns erfarenheten hos några av de intervjuade begravningsentreprenörerna att det finns områden som det ibland uppstår viss friktion kring i relation till Svenska kyrkans församlingar. Några av de intervjuade begravningsbyråerna uttrycker att de både nu och då stöter på församlingar som de upplever inte är särskilt flexibla i relation till begravningsgudstjänstens utformning. Det kan både handla om de anhörigas önskemål gällande tider för begravningsgudstjänsten, musikval i samband med gudstjänsten – huruvida man får spela inspelad musik eller inte – och ibland en negativ syn på akt över urna; att det anses mer ”riktigt” att ta avsked av en intakt kropp än av det kremerade stoffet. Brist på flexibilitet kan vara en av orsakerna till att anhöriga istället för en kyrklig begravning väljer en borgerlig begravning tror några av de intervjuade begravningsentreprenörerna.

Även begravningsbyråerna uttrycker skepsis kring nätbyråernas framväxt och ger flera exempel på problematiska situationer som har uppstått, så som exempelvis blommor som har beställts och hamnat fel, kistor som inte kommer eller transporter som inte fungerar.¹⁰⁷ Det är tydligt att nätbyråerna har ”skakat om” branschen. Nätbyråerna utmanar inarbetade arbetssätt och erbjuder en mer anonym process kring begravningen, medan de begravningsentreprenörer som vi har intervjuat menar att de mer traditionella begravningsbyråerna istället betonar vikten av relationen och det personliga tilltalet och har den lokala kännedomen som är a och o för att alla detaljer ska ros i land. De intervjuade uttrycker att nätbyråerna försämrar hela branschens rykte då erfarenheten är att arbetsuppgifterna genomförs slarvigare, utan respekt för den döde och för sorgehuset. Det har i något fall resulterat i att församlingar inte litar på att begravningsbyråerna gör sitt jobb.

106. Intervju nr 4.

107. Intervju nr 8 och nr 13.

Sammanfattningsvis pekar intervjumaterialet på vikten av goda relationer mellan församlingar och begravningsbyråer för att samarbetet ska fungera bra. Där man har satsat på regelbundna möten där man informerar och lär känna varandra har det varit en framgångsfaktor. Både församlingar och begravningsbyråer uttrycker som vi sett en oro kring nätbyråernas intåg på marknaden då det på ett påtagligt sätt utmanar och förändrar inarbetade rutiner och arbets sätt.

FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN

De intervjuade församlingsmedarbetarna, liksom begravningsentreprenörerna, berättar att de, också innan coronapandemin, har noterat tydliga förändringar gällande den svenskkyrkliga begravnings seden under en längre tid. En påtaglig förändring är att antalet borgerliga begravningar av Svenska kyrkans medlemmar har ökat under en längre period, som redovisat ovan i statistiken.

De intervjuade församlingsmedarbetarna resonerar kring vad som kan vara de bakomliggande orsakerna till varför medlemmar inte väljer en kyrklig begravning:

Det är jättesvårt att veta vad det beror på. De är klart att det också finns en ... Det är relaterat till minskad tro, skulle jag säga. Man tänker att "Nu är det slut, och så var det inte mer med det", man ser inte ett framtidsperspektiv riktigt. Och då har man inte heller ett behov av att överlämna någon i Guds händer som vi ju ändå tänker att vi gör i begravningsgudstjänsten. Så jag tror absolut att det spelar roll. Jag tror också att det är en ond cirkel, om man så vill, att det är ett ... Det är ett vikande besöksantal på begravningar, vilket gör att [...] det är färre som har upplevt begravningens positiva krafter, som ju vi ser som jobbar med begravningar. Hur positivt det är att få samlas kring en avliden. Man blir också mer och mer osäker ju färre och färre begravningar man går på: "Hur är det nu, ska man stå och sitta och ska man ha blommor och vilken färg på slipsen ska man ha", och så där. Det blir inte [...] att man går man ur huse när någon har dött. När jag jobbade på landet, då flaggade ju alla i byn när någon hade dött liksom. Alla visste ju vem det var och vilket hus var det och så. Det gör man ju inte här.¹⁰⁸

Andra skäl att välja en borgerlig akt kan enligt intervjumaterialet vara att vissa anser att kyrkan är för politisk eller för konservativ, eller att kyrkan har behandlat vissa grupper dåligt. Valet av begravningsakt handlar då snarare om att välja bort den kyrkliga begravningen, istället för att vara för den borgerliga. En representant från en begravningsbyrå menar att en värdeglidning skett; om borgerlig begravning tidigare mest appellerat till arbetarklass

108. Intervju nr 5.

och vissa politiska grupper har den på senare år blivit accepterad i bredare samhällsklasser:

[K]yrkan tappar ju efterhand kontakten med sina medlemmar. Den utvecklingen har vi ju sett i många herrans år, så det är inget nytt. [---] Man har ingen relation till det. Någonstans på resan så blev plötsligt den borgerliga begravningen ett värdigt alternativ.¹⁰⁹

En återkommande reflektion bland de intervjuade församlingsmedarbetarna är att många kanske är medlemmar i Svenska kyrkan av gammal vana, utan att vara troende kristen, och att kopplingen till kyrkan som plats för livsriter försvagats. I vissa församlingar äger de flesta begravningarna rum i begravningskapell i anslutning till krematorier eller kyrkogårdar, och det är lika nära till hands att välja en borgerlig ceremoni som en kyrklig, när platsen är densamma. I samband med en begravning blir det därför ett vägval som görs, där den avlidnes vilja att inte begravas enligt Svenska kyrkans ordning tillmötesgås av de anhöriga. Men det kan också vara de anhöriga som gör det valet, där den avlidne inte har uttalat hur hen önskar ha sin begravning. En församlingsmedarbetare i Carl Johans pastorat säger:

Jag tänker att det [här] är en väldigt sekulariserad del av Sverige [...] och en del är ju medlemmar men vill knappast kännas vid det, men har ingenting med kyrkan att göra heller, men har ändå blivit kvar för att man föddes in i kyrkan. Det är min enkla tolkning och man kanske politiskt och på många olika sätt under livet tidigare har varit sådär att: "kyrkan, det står för något auktoritärt och traditionellt och det är inte jag, jag identifierar mig inte med det", men man har ändå blivit kvar och när det är dags för begravning kan inte ens de anhöriga tänka att "varför skulle pappa begravas i en kyrka", sådär.¹¹⁰

Sekulariseringen av samhället är det flera som nämner som en allmän, bakomliggande faktor som de tror spelar roll för varför fler och fler väljer en borgerlig begravning. Det är krafter som är svåra att påverka, som någon säger, men som aktualiserar frågan vad som är kyrkans roll i samhället idag. Hur kan kyrkan vara relevant för människor i ett alltmer sekulariserat samhälle? Vad behöver göras för att kyrkan och kyrkans budskap ska uppfattas vara meningsfullt för människor, både i liv och död? En av prästerna säger:

[Det] handlar [...] väl, tänker jag, om också att är vi som kyrka relevanta för människor. Det är en fråga till oss själva. För så länge folk väljer kyrkliga begravningar och finns med på ett eller annat sätt, då är det ju något som är meningsfullt för dem på riktigt. Men de som väljer

109. Intervju nr 10.

110. Intervju nr 3.

att träda ur, då får ju vi fundera över vad är det som gör att den här människan går ur och inte vill ha med Svenska kyrkan att göra. Är vi meningsfulla?¹¹¹

En annan av de intervjuade prästerna är inne på samma spår:

Det är bara gissningar såklart, men jag tänker ändå att vi har en ganska hög andel medlemmar som inte är aktiva. Och som inte heller kanske är så medvetna kring varför de är medlemmar eller eventuellt inte är medlemmar. Som kanske ändå har valt att stå kvar som medlemmar för att de tycker att kyrkan gör bra saker för andra människor, det brukar ofta vara ett vanligt svar från människor som man frågar om varför de är medlemmar. Men när det kommer till kritan, när det ska has en begravning, så är man inte kristen och har svårt att tänka sig att prästen ska stå och prata om Gud och Jesus så då blir det en borgerlig begravning i alla fall. Så skulle jag gissa att en del resonerar.¹¹²

Kanske, säger en av de intervjuade prästerna, kan närvaron av andra religiösa grupper i samhället, så som kristna eller muslimer från Mellanöstern, som inte döljer sin religiösa tro utan tvärtom vågar stå för den, även innebära att svenskar utan migrantbakgrund kommer inse att det finns en rikedom i det svenskkyrkliga kristna arvet:

[N]är jag jobbade i Rosengård, då hade vi också oproportionerligt många konfirmander [där]. Där kom man och sa "De andra, de vet vad de tror på. Jag har ingen aning men jag måste också lära mig mitt". Så det är klart att när vi ändå har en stor grupp som kommer från andra områden, både kristna och muslimer, så är det klart att det kan också föda ett intresse för att "Vad är min tradition?"¹¹³

Som vi redan har sett så ser de intervjuade en tydlig trend under senare år att de som väljer att ha en kyrklig begravning önskar få utforma den på ett lite mer personligt sätt, vilket går i linje med den forskning som visar att individualisering och valfrihet tycks bli allt viktigare i samband med begravningen, inte bara i Sverige utan också i andra länder i väst.¹¹⁴ Inom ramen för den kyrkliga begravningsseden vill människor alltmer välja musik med någon artist som spelas upp under akten, snarare än att det är musiker som framför musiken. Fotografier på den avlidne som står längst framme vid urnan eller vid kistan blir också vanligare, liksom önskemål om hur kapellet eller kyrkan ska vara utsmyckat. På vissa platser upplever man även att de anhöriga önskar vara mer aktiva

111. Intervju nr 6.

112. Intervju nr 4.

113. Intervju nr 2.

114. Se exempelvis Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004; Caswell 2011; Holloway et al. 2013 och Venbrux, Peelen och Altena 2009.

...individualisering och valfrihet tycks bli allt viktigare i samband med begravningen...

under begravningsgudstjänsten och exempelvis läsa en dikt eller hålla ett tal om den avlidne. Önskemålen handlar om att gudstjänsten ska spegla den avlidnes liv och personlighet och det händer att de ifrågasätter varför det är prästen som ska hålla griftetalet och varför inte en av de anhöriga kan göra det istället. Begravningsakten upplevs alltmer som en privat angelägenhet och inte som en gudstjänst öppen för vem som helst att närvara på, vilket möjligen också skulle kunna förklara varför antal begravningsgäster sjunker på en del platser. Man bjuder helt enkelt in de närmaste, medan dop däremot alltmer tycks vara ett tillfälle som man bjuder in vänner till också.

En begravningsentreprenör betonar att hon tror att det är viktigt att det finns olika typer av begravningsceremonier för människor att välja mellan och att de måste skilja sig från varandra: "De kyrkliga ska inte närma sig de borgerliga, och de borgerliga ska inte närma sig de kyrkliga, för det blir ett mischmasch som ingen till slut förstår."¹¹⁵ Det begravningsentreprenören ger uttryck för, att kyrkliga och borgerliga begravningsceremonier ska skilja sig tydligt åt, tycks dock inte alltid vara fallet. Att skillnaderna mellan borgerlig och kyrklig begravningssed ska vara tydliga tycks inte heller vara så viktigt för de anhöriga, vilket Jarnkvist (2019) visar genom sin forskning. Det är inte alltid en önskan om en ceremoni utan kristna inslag och symboler som är avgörande för varför människor väljer borgerlig begravning, utan just valfriheten gällande den borgerliga ceremonins utformning som gör att människor väljer bort kyrklig begravning.¹¹⁶ Att det också för många människor är en självklarhet att blanda religiösa och icke-religiösa inslag, kan ses som ett uttryck för den pluralitet som vår samtid kännetecknas av.¹¹⁷

Det finns anledning att här knyta an till Ammerman (2016) som betonar att hybrida och personliga praktiker, där man väljer det som är meningsbärande ur olika sammanhang, snarare än att strikt hålla sig till en given religiös tradition, är viktigt för många människor idag:

The religion that is practiced in everyday life often stands in contrast to the prescribed beliefs and practices of the official institutions. [---]

115. Intervju nr 7.

116. Jarnkvist 2019, s. 14–15.

117. Wilson och Steger 2013, s. 486.

[L]ived religion is about personalized, often hybridized practices that are chosen by the individual. This is religion where personal agency can be exercised.¹¹⁸

Det är alltså möjligheten till att själv få agera, att få göra sina val och därmed påverka hur det sista avskedet till den avlidne utformas, som är av central betydelse för många människor idag.

De intervjuade representanterna för begravningsbyråerna beskriver, som vi har sett, att de nu och då stöter på församlingar som inte upplevs som särskilt flexibla gällande utformningen av begravningsgudstjänsten, inte minst i valet av musik. Eftersom det är tjänstgörande präst som i samråd med musiker avgör vad som är gångbart kan utfallet bli olika, beroende på vilken församling det handlar om. En begravningsentreprenör lyfter fram hur viktiga vissa musikstycken kan vara för människor, och att osäkerheten kring hur det ska gå att få igenom sina önskemål därför kan vara skälet till att kyrklig begravning väljs bort:

Oh det är otroligt tragiskt att när du då har betalat till din begravning i hela ditt liv och du är medlem, men att du hamnar framför en präst som inte godkänner någonting.¹¹⁹

Att få utforma begravningen som man vill förefaller vara avgörande för många människor idag, och en av begravningsentreprenörerna menar att frågan om församlingarnas flexibilitet är en avgörande framtidsfråga för Svenska kyrkan. Om inte Svenska kyrkan förmår möta de individuella önskemålen gällande begravningsgudstjänstens utformning, så är respondenten övertygad om att fler och fler i framtiden kommer att välja bort kyrklig begravning. Detta kommer enligt respondenten vara avgörande för om Svenska kyrkan uppfattas som relevant eller inte.

En av de intervjuade begravningsentreprenörerna beskriver lite skämtsamt sin roll som en regissör, där hans roll ibland är att arbeta för en lösning där både de anhöriga och den involverade församlingens medarbetare blir nöjda:

[D]et finns en handbok och visst, den är rätt så snäll i dag. Man kan ju utelämnas vissa bitar och tillföra vissa bitar. Den var ju betydligt striktare tidigare och de gamla prästerna höll sig till boken och det var inte så mycket om det. Det gick inte att ha den låten i kyrkan och så vidare, det är ju kantorn också som styr i den biten. Det är ju samverkan mellan de olika aktörerna i kyrkan. Jag brukar skämtsamt kalla mig "regissör" och sedan är det skådespelarna, det är de som verkar i kyrkan. Och lite så är det ju faktiskt. Jag får ibland vissa önskemål av folk och då säger

118. Ammermann 2016, s. 8.

119. Intervju nr 8.

jag det att "Vänd dig till prästen och fråga och så får prästen komma tillbaka till mig". För ibland är det sådan musik som inte de kan få fram, något speciellt instrument eller ...men det kan ju jag få fram. Tack vare min långa erfarenhet har jag kontakter med allt, symfoniorkestrar och opera och alla. Så jag kan nog plocka fram det mesta. Jag plockade fram Roger Pontare [...] en gång.¹²⁰

Samtidigt finns också erfarenheten att många församlingar är väldigt flexibla och lyhörda gällande önskemål kring begravningsgudstjänstens utformning, vilket de intervjuade församlingsmedarbetarna också betonar. Parallellt med ökningen av individuella önskemål framkommer det också av intervjuerna att anhöriga kan vara väldigt traditionella i sina val kring begravningsen, exempelvis i psalmval och allmänt kring hur det ska gå till, vilket kan tolkas i termer av stabilitet och trygghet och att det finns en vila i ordningen: "Så här har vi gjort i generationer. Så här gick det till när farmor och farfar begravdes och så ska det gå till när mamma och pappa begravs och så ska det gå till en dag när jag begravs". Det varierar således, men en utveckling mot mer individuella val i samband med begravningsakten framträder tydligt i intervjumaterialet.

I intervjuerna reflekterar församlingarnas medarbetare kring varför kremering och akt med urna blir allt vanligare generellt sett och

120. Intervju nr 13.

att jordbegravningar minskar. Upplevelsen bland de intervjuade är också att antal direktbegravningar ökar, vilket diskuteras mer längre fram i rapporten. De tror att ökningen gällande akt med urna har att göra med en allmän rädsla inför döden, att människor idag tycker att det är skrämmande att det står en kista framme i kapellet och att det känns obehagligt när den ska sänkas ner i jorden. Kremation och akt över urna upplevs lite lättare och inte lika obehagligt, tror de. En av de intervjuade församlingsmedarbetarna ger uttryck för tanken att det kan vara begravningsbyråerna som uppmanar till akt med urna, att det skulle vara en enklare process än att ha en jordbegravning. Det skulle således vara praktiska aspekter som avgör om man väljer akt med urna istället för med kista.

Praktiska skäl tror de intervjuade även ligger bakom den allmänna utvecklingen av framväxten av askminneslundar och askgravplatser, eftersom det innebär att man inte behöver sköta om en gravsten. Kanske hänger det samman med det som Marjavaara (2013) visar, att människors ökade rörlighet gör att man inte önskar ha en gravsten att sköta om då man bor långt bort från den. Det betyder däremot inte att platsen för gravsättningen är oviktigt, tvärtom så uttrycker majoriteten av de som ingår i den ovan nämnda studien att platsen spelar roll och att det är viktigt att den både svarar på den avlidnes önskemål och på de anhörigas behov.¹²¹ Då en askminneslund är helt anonym, så innebär askgravplats istället att den avlidnes namn står på en plakett, vilket tros vara anledningen till att man på vissa platser ser att alltfler väljer det alternativet före minneslund. Minneslunder tror de upplevs för opersonliga och att det är viktigt att den anhöriges namn får synas. Urned-sättningar i familjegravar tycks på vissa platser bli allt ovanligare då möjligheten genom askgravplatser har tillkommit. Det personliga kommer också fram i utformningen och utsmyckningen av gravstenen, särskilt om det är en ung person eller ett barn som har avlidit. Människor är kreativa och vill också att gravstenen ska spegla den avlidne. Upprätthållandet av de "fortsatta banden" med den avlidne sker på olika sätt, bland annat genom utsmyckningen av gravstenen.¹²² Kyrkogårdarna har på vissa håll blivit platser som människor söker sig till även om man inte är anhörig till någon avlidne som ligger där. En av begravningsentreprenörerna funderar om att det kanske kommer tillkomma ytterligare ceremonier i framtiden, exempelvis en "naturceremoni", där just närheten till naturen blir det meningsbärande innehållet.¹²³

121. Marjavaara 2013, s. 37.

122. Moberg och Kardemark 2021, s. 153.

123. I bland annat Tyskland blir skogsbegravningar allt vanligare, där man kan välja att bli begravd vid ett visst träd. Se Kyrkans tidning, <https://www.kyrkanstidning.se/tro-teologi/har-ar-skogen-sista-vilan>, läst 2021-08-26.

BEGRAVNING UTAN KÄND CEREMONI

De intervjuade församlingsmedarbetarna ger uttryck för en känsla av att direktbegravning, det vill säga begravning utan känd ceremoni, har blivit vanligare under senare år. Det är ingen stor ökning som har ägt rum, men upplevs ändå som en tydlig förändring. Den enda församling av de intervjuade som inte har stött på det än är Övertorneå församling. Som församlingar får de aldrig veta om det är direktbegravning eller borgerlig begravning när en medlem inte begravs enligt Svenska kyrkans ordning, men ibland händer det att begravningsbyråerna hör av sig till församlingen och meddelar att en medlem har avlidit och hur hen har begravts.

Det är inte alltid lätt för de anhöriga att hantera direktbegravningar, berättar en av prästerna:

[D]et skapar [...] sorg och oförutsedda reaktioner hos anhöriga som tycker att det ändå är ledsamt att mormor bara skulle gå till kremation. Så det är verkligen inte okomplicerat tycker jag, det där.¹²⁴

Förbundsdirektören för Sveriges Begravningsbyråers Förbund (SBF), samt de intervjuade begravningsbyråerna bekräftar den bild som ges i intervjuer med anställda i Svenska kyrkans församlingar, att antalet direktbegravningar har ökat. Innan 2014 låg antalet begravningar utan känd ceremoni på cirka 1,5–2 procent av det totala antalet begravningar per år, men sedan 2014 har antalet ökat stadigt och år 2019 var antalet uppe i 8 procent. Under coronapandemin har ytterligare en stor ökning skett, andelen var 11 procent år 2020. Enligt förbundsdirektören började begravningsbyråer på nätet dyka upp omkring år 2014, och förbundsdirektören tolkar siffrorna i relation till att det var nätbyråerna, som när de blev en aktör på marknaden, började marknadsföra möjligheten till direktbegravning.¹²⁵

...många församlingar är väldigt flexibla
och lyhörda gällande önskemål...

När begravningsentreprenörerna reflekterar över vad som kan vara ytterligare anledningar till ökningen av direktbegravningar framkommer olika tankar. En återkommande reflektion handlar om att vi lever i ett så stressigt samhälle där vi inte låter sorgen ta tid i samband med att en person går bort, och att det finns en fara med att inte låta sorgen ta tid och plats:

124. Intervju nr 5.

125. Då ingen representant för nätbegravningsbyråer intervjuats i vår studie kan vi inte belägga om så är fallet.

Det viktigaste i en akt, om den är borgerlig, kristen eller vad, det är att den formas runt människan som finns där. Det är ju det det handlar om hela grejen. Vi ska ta farväl av en människa och om vi gör det kristet, borgerligt, buddistiskt eller vad, det spelar mig ingen roll. Det viktigaste är att man gör en akt av det. Och jag upplever de här kremation direkt ibland som någon sorts att höghastighetssamhället har kommit i kapp oss där. Stockholm har ju fått mer ökning på den än vi här nere. Det känns inte bra. Att bara precis hämta ... och så direkt till krematoriet och sedan minneslund och sedan helt plötsligt står man där och tänker "Vad hände?"¹²⁶

En kyrkogårdschef är inne på samma spår:

I Sverige är vi så sekulariserade idag, och individualiserade. Jag tror att det handlar mycket om den kulturen och det levnadssättet vi har idag. Det är ju, vill jag hävda, mycket "jag, jag, jag". Inte "vi" och att på något vis ta det här gemensamma ansvaret för livet och för döden.¹²⁷

Respondenten tror att det handlar om att människor vill fjära sig från döden och alla moment kring begravningen, men precis som i citatet innan så tror han att människor får betala med sin psykiska hälsa om man inte vågar närma sig de svåra frågorna som har med döden att göra. I intervjumaterialet finns dock exempel på att direktbegravning inte behöver vara liktydigt med avsaknad av ceremoni. En av de intervjuade begravningsentreprenörerna beräknar att de har cirka tre direktbegravningar i månaden, vilket är en betydande ökning jämfört med för tio år sedan. Hans erfarenhet är att det ofta är den avlidne som har framfört att hen inte önskar ha någon begravning. Den avlidne kanske har jobbiga erfarenheter från begravningar och vill därför skydda barn och make/maka från att behöva planera och genomföra en begravning. Han beskriver att det inte är ovanligt att den avlidnes önskan om direktbegravning, tvärtom vad den avlidne tänkte sig, blir ett jobbigt faktum för de anhöriga att förhålla sig till, då de istället hade önskat att få ha en begravning. Som begravningsbyrå försöker de då lösa situationen och hitta, som han säger, en "gyllene medelväg":

[D]et jag brukar föreslå för den här familjen är att vi i alla fall har en sittning vid kistan. Spelar musikstycken och att de får lägga en blomma på kistan och sedan gå ut. Då har de fått sitt avsked.¹²⁸

Ofta äger det rum i ett kapell, de anhöriga får sitta ner en stund i lugn och ro, lägga en blomma vid kistan, tända ett ljus i ljusbäraren och därefter går de ut och begravningsbyrån ombesörjer resten. Det blir då en form av ceremoni som i statistiken hamnar

126. Intervju nr 13.

127. Intervju nr 12.

128. Intervju nr 13.

under kategorin borgerlig begravning. Han har flera exempel på att det som i statistiken benämns som begravning utan ceremoni inte behöver betyda att de anhöriga inte har någon form av samling eller ceremoni:

Till exempel jag hade en [man] som jag begravde. Han skulle direktkremeras, ingen akt, ingenting och sedan skulle askan spridas i [havet], vilket skedde. Men sedan bjöd familjen in till en middag på [en fin restaurang] där de då hade champagne [---], därför det gillade den här [mannen], och hade till minne av honom. Jag kan inte säga att det är en begravningsakt men det är ändå ett avsked. Någon sorts tillminnesmiddag.¹²⁹

...att direktbegravning inte behöver vara liktydigt med avsaknad av ceremoni.

Flera av de intervjuade begravningsentreprenörerna har liknande erfarenheter, att direktbegravning inte behöver betyda avsaknaden av ceremoni. Vid ett tillfälle var det en kvinna som hade avlidit och som hade sagt att hon inte ville ha någon begravning:

Hon hade sagt, aldrig någon begravning för mig. Då har du en sörjande familj, de hade en jättego' relation. Då har du det där, att det är viktigt att göra någonting. Men de vågade ju inte gå emot mamma. Så vad vi gjorde, vi pratade ihop oss, vi hade ett avsked uppe på sjukhuset. Det var en jättesamling, det var 20–25 pers för hon hade så stor familj, sedan fick vi ta hand om henne. Det var direktkremation. Hon var medlem i Svenska kyrkan. Så gjorde de så att de gick till kyrka[n] hela gänget när det var tacksägelse för henne, och sedan hade de hyrt kyrkstugan mitt över, så hade de en minnesstund för mamman. [...] Då kände de att de gick inte emot mammas vilja. De fick ändå samlas och alla fick ett avsked, fysiskt kring hennes döda kropp. De hade en stund där de träffades och mindes henne. De var faktiskt på gudstjänst. Det kanske spelade roll för tre eller fem av dem. Men då blev det ändå ett avsked, fast i statistiken var detta en ren direktare.¹³⁰

Förbundsdirektören för SBF bekräftar det som begravningsentreprenörerna ger uttryck för, nämligen att de anhöriga i samband med en direktbegravning ofta har någon form av ceremoni eller minnesstund:

129. Intervju nr 8.

130. Intervju nr 10.

Sedan hade jag en dam som ringde till mig och då sa hon "Jag måste prata med dig [...] om vår mamma finns med i din statistik". Då sa jag "Okej, då ska vi se vilken du menar", "Ja, när du brukade prata om alla direktare, då vill jag veta om hon är med i den statistiken", "Berätta!", och då sa hon "Mamma hade varit sjuk jättelänge och vi var klara med den biten, så det var kremation direkt och sedan var det minneslunden. När vi fick lappen från kyrkogårdsförvaltningen att mamma hade gravsatts i minneslunden, då bestämde vi att klockan tre på söndag träffas vi barn med familjer vid minneslunden. Och där hade vi kaffe med oss och vi hade till och med gjort smörgåsar och satte upp ett foto och ett ljus på bordet. Kan inte det [...] räknas som en ceremoni". "Absolut", sa jag "om ni känner att det var det så är det en ceremoni [...]. Däremot att den kommer med i vår statistik, det har den förmodligen gjort och det är beroende på att för begravningsbyrån har inte er ceremoni varit känd. Därav ...", så då blev hon lugn. [...] Men det visar liksom att alla är inte inaktiva även fast det blir en direktare utan man hittar på någonting utöver. Så det är därför vi kallar ... Vi kallar inte själva, när vi går ut med det, för direktare utan det är en begravning utan känd ceremoni. Så ceremonier förekommer det, så att säga.¹³¹

Det faktum att det inte är ovanligt att en direktbegravning ofta följs av någon form av privat ceremoni gör att han föredrar att kalla det för "begravning utan känd ceremoni" istället för "begravning utan ceremoni".

131. Intervju nr 14.

En återkommande reflektion hos både församlingsmedarbetarna och representanterna för begravningsbyråerna är att det ändå är viktigt med någon form av avslut och att det därmed är bekymmersamt och sorgligt att direktbegravningar ökar. Samtidigt visar exemplen ovan att direktbegravning inte behöver innebära att den avlidne hade inga eller dåliga relationer med sina anhöriga, utan skälen bakom direktbegravning kan variera. En av begravningsentreprenörerna säger att de som begravningsbyrå försöker ha en dialog med de anhöriga kring det, så att de verkligen är säkra på sin sak:

Det är ju lite konstig situation, sorglig situation kan jag tycka. Om jag kommer i kontakt med en sådan familj som tänker så, och säger så, jag försöker alltid nysta lite grann varför. Eller rättare sagt, om det verkligen är så de känner. Av den enkla anledningen, om man väljer att göra på det sättet, du kan inte göra det ogjort. Då gäller det verkligen att kolla, har de tänkt igenom det här? Är det så att de inte har tänkt igenom det, då kanske de gör något som de kommer att ångra sen.¹³²

Samtidigt betonar han att människor sörjer olika och att han inte vill sätta sig till doms över de som väljer direktbegravning. Förbundsdirektören för SBF uttrycker också att det finns något positivt med möjligheten till direktbegravning, då bakgrunden exempelvis kan vara en dålig relation, kanske en förälder som har varit våldsam och att det kan bli en upplevelse av frihet för det efterlevande barnet att inte behöva ordna en ceremoni. Han berättar om en kvinna med de erfarenheterna som sa så här till honom: "Tror du, att jag skulle ordna med en högtid för min pappa som slog både mig och min mamma under hela min uppväxttid?" Samtidigt konstaterade hon i samtalet med honom att någon form av avslut ändå hade varit viktigt. Han säger:

Och då sa jag "Ett avslut kan ju också vara att drämna till med näven i kistlocket. Det kan också vara ett avslut. Att nu är det här ett avslutat kapitel". För hon kände att det här var inte avslutat för han [pappan] bara gick härifrån utan någonting. Han kom liksom undan så lindrigt medan de lever kvar. Så hon förstod min tanke där med att få ett avslut. Det kunde faktiskt ha varit att träffas i sjukhuskapellet och till kistan och sagt farväl.¹³³

Han konstaterar att andra orsaker till val av direktbegravning kan vara långvarig sjukdom, där de anhöriga uttrycker att de har sörjt färdigt och inte upplever att de behöver en ceremoni, eller att familjen inte kommer överens om hur de vill ha det. Ensamhet är däremot inte en av anledningarna till direktbegravning; har den avlidne inga anhöriga går kommunen in och ordnar en värdig begravning. Om den avlidne var medlem i Svenska kyrkan och

132. Intervju nr 9.

133. Intervju nr 14.

inga andra önskemål är kända så blir det en begravning i Svenska kyrkans ordning. Hans erfarenhet är att många har goda skäl och motiv för sitt val och han ser det också som positivt att människor kan och törs fatta egna beslut och inte följer en tradition för traditionens skull. Forskningen kring direktbegravningar är som redan nämnt i stort sett obefintlig, men vi kan konstatera att våra resultat stämmer väl överens med Åberg (2020), som visar att vad man lägger in i begreppet direktbegravning varierar, att det är ett komplext fenomen som behöver förstås utifrån varje specifik situation, samt att det inte är ovanligt också vid direktbegravning att någon form av ceremoni förekommer.

MÖTET MED ANDRA RELIGIÖSA BEGRAVNINGSTRADITIONER

De intervjuade beskriver, på olika sätt, hur framväxten av ett mångkulturellt och mångreligiöst landskap också påverkar den svenskkyrkliga begravningstraditionen och hur mötet med andra traditioner väcker delvis nya tankar gällande det egna sammanhanget och de egna traditionerna. Majoriteten av de intervjuade församlingarna präglas på något sätt av stadsdelar där människor med migrantbakgrund bor och på så sätt kommer församlingsmedarbetarna i kontakt med andra kristna och religiösa traditioner. Inte minst är det i det diakonala arbetet som församlingarna möter människor med annan kulturell och religiös bakgrund. Däremot är det sällan som församlingarna är involverade i en begravning kopplat till en annan kristen eller religiös tradition, medan ekumeniska och interreligiösa samarbeten ibland uppstår i samband med dop och bröllop. Erfarenheten finns också att människor som de möter i församlingens olika verksamheter också påverkas av mötet med andra kulturella och religiösa traditioner, som kyrkoherden berättade som tidigare har arbetat i Rosengård, citerad tidigare i rapporten.

För begravningsbyråerna, å andra sidan, är mötet med olika religiösa traditioner inte ovanligt, men i varierande grad beroende på var i landet som man befinner sig. En av begravningsentreprenörerna beskriver hur självklart det är idag med olika religiösa begravningstraditioner i den storstadsregion där han verkar:

När jag började i branschen [under 80-talet] var det så att då var det de vanliga kristna, ortodoxa, katolska, alltså vanliga begravningar och lite borgerliga akter. Men så ser det inte ut i dag. Det är ju inte så. Det är ju alla religioner. All sköns religioner finns [...], och det får vi ju anpassa oss efter. Jag menar, när jag började hade vi inga muslimska begravningar, i dag är det många i veckan ibland. Och buddister har jag en del. Jag känner en del folk från de länderna och så blir det en hel del av dem.¹³⁴

134. Intervju nr 13.

...många har goda skäl och motiv för sitt val...

Han har satt sig in i olika religiösa begravningstraditioner och tycker att det är spännande och intressant att lära sig om dem:

[J]ag har ju tvingats att lära mig ... inte tvingat, det är kanske fel ord, jag tycker att det är spännande så jag har ju läst skrifter av alla de slag. Det är väl få människor som kanske har läst hela koranen, det har jag gjort till exempel, för att bilda mig en uppfattning om hur den är skriven. Och även andra skrifter, buddistiska och annat. Det är spännande.¹³⁵

Mötet med andra religiösa traditioner än den svenskkyrkliga väcker många tankar hos honom gällande hur man kan ordna en begravningsceremoni:

Jag har gravsatt en [man med utländsk bakgrund till havs] och det var ganska spännande. Jag ringde ner till killen som har fisketurer [...] som jag känner rätt väl och så sa jag "Du, vi får hyra in dig och så dukar vi upp ett altare där vi brukar rensa fisken annars och så kan [den religiöse ledaren] stå där och [leda begravningen]". Så en vacker kväll när solen gick ner så gick vi ut och jag tror att det var över 70 pers på båten. Så gick vi ut då [...] och sedan gravsatte vi. Och [den avlidne mannen] hade en idé [...] att när han sattes i havet här så skulle han sugas upp i vinden, precis som regnet, och så skulle han kunna landa i [sitt ursprungsland] en dag igen. Fin tanke.¹³⁶

En kyrkogårdschef som intervjuats reflekterar över den stora uppslutningen som präglar begravningar i andra kristna och religiösa traditioner och hur det kommer sig att antalet begravningsgäster minskar på Svenska kyrkans begravningar. Han konstaterar att uppslutningen brukade vara stor om man bara går tillbaka någon generation, att hela byn slöt upp när någon hade avlidit, men att någonting har hänt som gör att det inte längre är så, även om det fortfarande förekommer, kanske främst i mindre samhällen och på landsbygden. Begravningsgudstjänsten har alltmer utvecklats från att vara en offentlig gudstjänst till att bli en privat angelägenhet, där man har tappat traditionerna och den kollektiva tillhörigheten, menar han. Han reflekterar kring individualiseringen som han tror är en avgörande faktor för hur man ser på en rit som en begravning:

Det handlar om den, om man tar muslimska och syrisk-ortodoxa, så är det många med invandrabakgrund från Syrien och andra länder när det gäller de ortodoxa, det handlar ju om en helt annan kultur. [...]

135. Intervju nr 13.

136. Intervju nr 13.

Det kan också bero på att vi inte har varit så utsatta i Sverige med krig och annat. Vi i Sverige särskiljer oss också i att vi har mycket längre tid från begravning till gravsättning. Det har ju inte de andra nordiska länderna, Finland, Norge och så vidare. Det här beror ju på som jag tror, att "jag" går i främsta rummet. "Ska på semester, jag har inte tid för jag ska på en konferens på jobbet och så vidare. Vi måste skjuta på det där."¹³⁷

För många är det inte naturligt att gå på sin grannes begravning, man kanske inte ens har träffat sin granne. Bristen på gemenskap och tillhörighet, samt rädslan för döden, tror han ligger bakom att allt färre kommer till begravningar. En av begravningsentreprenörerna beskriver hur alla, det vill säga hela trosgemenskapen, släktingar och vänner, sluter upp, hjälper till och ordnar inför en ortodox begravning, medan det sällan är fallet inför en svenskkyrklig begravning. Kyrkogårdschefens och begravningsentreprenörens erfarenheter av individualisering och brist på gemenskap, där mötet med andra religiösa traditioner leder till eftertanke, ska inte förringas. Samtidigt ser vi, som redan nämnts, hur individualisering inte utesluter kollektiv gemenskap, om än kanske i en mindre sfär än vad som tidigare har varit fallet.

Begravningsgudstjänsten har alltmer utvecklats från att vara en offentlig gudstjänst till att bli en privat angelägenhet...

Begravningsbyråerna ger uttryck för att de har goda relationer till olika religiösa och kristna samfund andra än Svenska kyrkan och att i samband med att någon person har avlidit så är det det som förenar oss människor som kommer fram, snarare än det som skiljer. Kyrkogårdschefen citerad ovan berättar om träffar som de ordnar när representanter från olika religiösa traditioner möts och samtalar om olika frågor som berör döden och begravning och på så sätt lär av varandra:

En sådan här kväll var att vi berättade om olika religioner och olika begravningsriter och kulturer. En kväll hade vi, nu ska vi se, hinduismen var representerad, judendomen, muslimerna var representerade, de kristna var representerade [...], också syrisk-ortodoxa. Jag kommer inte ihåg om vi hade någon mer. Där de beskrev hur de tänkte kring döden och hur man ... vad de hade för olika kultur och tradition kring begravningar.¹³⁸

137. Intervju nr 12.

138. Intervju nr 12.

En av de intervjuade prästerna uttrycker förhoppningar om att invandrade svenskar ska utgöra inspiration för svenskar utan migrantbakgrund, så att de också upptäcker vilken styrka som finns i de svenskkyrkliga rötterna och traditionerna:

[J]ag tycker att en av vår tids ödesfrågor är ju om vi på något vis kan mötas över kulturgränserna. Det finns ju en sorts spänning i samhället mellan nysvenska grupper som håller tradition och religion som sina främsta identitetsmarkörer, eller liksom fundamentet i tillvaron. Och en stor del av svenska befolkningen som är nöjda men kanske också har en viss längtan till att också känna en tillhörighet till tradition. Och polariseras de här grupperna i samhället, vilket jag ... eller det finns risk för att man polariserar och att då religion blir något som man tar avstånd från för att man uppfattar att det står för någonting främmande. [...] Det finns så mycket i gudstjänst, i andaktsliv, som stressade, prestationsinriktade skuldtyngda människor i vårt samhälle behöver. Det skulle vara min framtidsspaning, om jag ser det positivt, att det blir ett uppvaknande där man faktiskt börjar upptäcka att invandrare i Sverige har någonting fantastiskt viktigt att ge oss tillbaka. Ja, så tänker jag.¹³⁹

Kanske att coronapandemin gör att människor inser att det är viktigt med rum där det finns utrymme för de existentiella frågorna, att de hittar tillbaka till kyrkan, reflekterar en av kyrkoherdarna.

INFORMATION OCH MARKNADSFÖRING

Bristande kommunikation från Svenska kyrkans sida gällande de positiva aspekterna kring en kyrklig begravning är ett tema som också kommer upp i intervjuerna. Respondenterna uttrycker att Svenska kyrkan behöver bli bättre på att nå ut till människor och exempelvis berätta om att också en begravningsakt i Svenska kyrkans ordning innebär att man kan utforma den delvis enligt önskemål, att begravningsakten inte är så styrd som man tror:

[V]i är så begränsade i våra kanaler. De som finns med i våra sociala kanaler, de vet ju ofta hur det ser ut i församlingslivet och hur det fungerar. Men man skulle vilja nå fler med ... Det gäller ju inte bara begravningar, kyrkliga handlingar, över huvud taget, att ... du behöver inte slippa prästen för att få en väldigt personlig begravning, så att säga. Vi måste kommunicera där men det är som allt annat, det är inte enkelt.¹⁴⁰

Av intervjumaterialet framgår att många sorgehus förefaller ha gjort valet av ceremoni redan före det första besöket på begravningsbyrån. Enligt förbundsdirektören på SBF är människor av idag snabba att uppfatta vad som skrivs i tidningar och på nätet

139. Intervju nr 2.

140. Intervju nr 3.

om begravningar, och har läst på före besöket om vilka olika alternativ som finns att välja på:

Förut så kunde Svenska kyrkan, och det kunde även till viss del begravningsbyråerna, styra människor. Man kunde säga till exempel att "Det här är det vanliga, det här är det normala vid en begravning", och då skulle det väldigt mycket till för människor att förändra det. Man ville inte vara onormal utan då valde man det som var vanligt. I dag ser det inte riktigt ut så, i dag tar människorna [--] sina egna beslut. Och är det någon som inte vill ställa upp på det så hittar man andra alternativ. [--] "Då tar vi begravningen i Folkets hus, det är vårt minsta bekymmer", säger de anhöriga då [--].¹⁴¹

Vilka webbsidor som kommer högst upp i de vanliga sökmotorerna på nätet, och den bild av kyrkliga gudstjänster och borgerliga ceremonier som förmedlas på dessa och andra kanaler som vänder sig till allmänheten, kan därför antas ha betydande inverkan på människors val. Vid en jämförelse kan konstateras att det finns stora skillnader i hur kyrkliga gudstjänster respektive borgerliga ceremonier beskrivs; vad som lyfts fram som viktigt och kännetecknande för de olika typerna av ceremoni, vilken målgrupp man vänder sig till och vilka begrepp och värdeuttryck som används.

På Svenska kyrkans webbsidor nås besökaren av budskapet att en begravning enligt Svenska kyrkans ordning är en gudstjänst öppen för alla, att den leds och utformas av en präst, och att den vanligen äger rum i en kyrka eller ett kapell. Valet av begravningssceremoni presenteras som avhängigt den avlidnes medlemskap i ett trossamfund, och begravningar delas in i tre olika begravningstyper: begravning i Svenska kyrkan, begravning i annat trossamfund eller borgerlig begravning. Den svenskkyrkliga begravningen beskrivs vara något för kyrkans medlemmar i första hand. När det gäller möjligheten att utforma begravningen efter egna önskemål, är budskapet att valfriheten är begränsad. Det finns möjlighet att påverka var begravningsakten ska äga rum, i en kyrka eller ett kapell där den avlidne var skriven eller på en annan plats man har anknytning till, kanske även utomhus, men det är upp till prästen att avgöra vad som är möjligt i varje enskilt fall. Det betonas att den kyrkliga begravningen inte är en privat tillställning, utan en offentlig gudstjänst. Den som önskar hålla begravningsakten privat föreslås att vänta med att föra in dödsannons tills akten har ägt rum. Vidare framgår att detaljerna i gudstjänsten utformas tillsammans med tjänstgörande präst först när begravningen är bokad.¹⁴²

141. Intervju nr 14.

142. Svenska kyrkan, Planera en begravning, <https://www.svenskakyrkan.se/begravning/att-planera-en-begravning> läst 2021-04-29.

I de flesta kommuner är Svenska kyrkan huvudman för begravningsverksamheten, ställd under Länsstyrelsens tillsyn och därför finns också generell information som syftar till att vara konfessionellt neutral. Skriften *Om begravning*, som finns att ladda ned på många språk, beskriver hur begravningsverksamheten fungerar i Sverige, vilka bestämmelser som finns och vad som ingår i begravningsavgiften. Här beskrivs återigen valet av ceremoni som en fråga om tillhörighet till ett trossamfund, men det framgår också att det kan finnas möjlighet till en kyrklig begravning för den som inte var medlem i Svenska kyrkan. Prästen bestämmer vad som är möjligt.¹⁴³

Ämnet begravningsmusik behandlas på en egen webbsida, där det framgår att prästen är ansvarig för val av psalmer, och att det är till prästen som man vänder sig med sina önskemål. Det informeras att olika genrer och även inspelad musik är principiellt tillåten, och både CD, Spotify och Itunes förs fram som möjliga alternativ, samtidigt som det betonas att det är prästen som avgör, att erforderlig teknik inte alltid finns att tillgå och att upphovsrättsliga regler måste respekteras. Vidare påpekas att all musik kanske inte fungerar eller är lämplig i kyrkorummet, eller kan framföras live med de instrument som står till buds.¹⁴⁴

Om helhetsintrycket från Svenska kyrkans webbsidor är att det finns regler och att personliga önskemål inte alltid kan tillgodoses, betonar begravningsbranschens sidor i första hand att man ska få allt som man vill ha det och att byrån tar hand om alla bestyr. I menyer presenteras svenskkyrklig begravning vanligen som första alternativ, med borgerlig begravning som nummer två, men beskrivningarna av de två alternativen är påfallande olika. I texter om den kyrkliga begravningen ligger tyngdpunkten vanligen på gudstjänstordningen, ofta i form av en ren uppräknning av de olika moment som ingår. Det betonas att gudstjänsten leds av en präst, att det förekommer bibelläsning och böner, och att psalmer och övrig musik inte är helt fritt att välja.¹⁴⁵ I texter om det borgerliga begravningsalternativet betonas istället valfriheten; ceremonin är fri att utforma helt som man vill, med eller utan religiösa inslag, och med vilken musik eller andra inslag man önskar. Texten innehåller inte sällan värdeladdade uttryck, så som att borgerlig begravning är personlig, populär eller något som väljs av allt fler,

143. Svenska kyrkan: Om begravning.

144. Svenska kyrkan, Begravningsmusik, <https://www.svenskakyrkan.se/begravning/begravningsmusik> läst 2021-04-29.

145. Se t.ex. Fonus, <https://fonusost.se/planera-begravning/kyrklig-begravning/> läst 2021-04-29, Sveriges auktoriserade begravningsbyråer, kristen begravning, <https://www.begravningar.se/att-ordna-begravning/olika-begravningsformer/svenska-kyrkan-kristen-begravning> läst 2021-04-29, Fenix kyrklig begravning, <https://fenixbegravning.se/kyrklig-begravning/> läst 2021-04-29.

även när den avlidne var medlem i Svenska kyrkan.¹⁴⁶ Det betonas att ceremonin kan äga rum på valfri plats, kanske utomhus i en trädgård, eller vid havet eller varför inte på en båt:

Vi på [--] finns här för att hjälpa er att anordna en ceremoni som speglar den minnesbild ni som anhöriga har av er avlidne. Om det så är en enkel ceremoni i ett kapell eller i någons trädgård, till att hålla ceremonin ombord på en båt som sakta glider mellan öarna i skärgården till tonerna av Evert Taube. Vi ordnar givetvis också med en passande officiant för tillfället.¹⁴⁷

Genomgången av materialet på begravningsbranschen och Svenska kyrkans webbsidor visar att valet mellan en begravning enligt Svenska kyrkans ordning och en borgerlig ceremoni på många av sidorna framställs som ett val mellan å ena sidan en begravningsgudstjänst, å andra sidan en begravning som är valfri och personlig. Den svenskkyrkliga begravningsakten beskrivs både av begravningsbranschen och Svenska kyrkan framför allt med fokus på form och gudstjänstordning, och det betonas att valfriheten kan vara begränsad. För den borgerliga akten är det istället den stora friheten som framhålls; vad du än vill är möjligt.

Kommunikationen genom webbsidorna tar i mycket låg utsträckning fasta på meningsbärande inslag och begravningsgudstjänstens ritfunktion. Både Svenska kyrkan och begravningsbranschen betonar istället gudstjänstens ordning, men framhåller inte innebörden av ordningens delmoment, och på vilket sätt dessa kan fungera meningsbärande. Detta förs också fram i intervjustudien. En präst som intervjuats betonar att Svenska kyrkan behöver stå upp för den kyrkliga begravningsseden och våga tro att man har något viktigt att erbjuda människor:

Jag tycker att vi behöver vara stolta över att vi ser att det här är en rit som verkligen bär, som har haft en sådan där stark ställning. Att vi behöver återvända till det trygga, igenkännbara och djupt existentiella. Jag menar, begravningar är ju den roligaste förrättningen att ha.¹⁴⁸

De begravningsbyråer som på sina webbsidor skriver ut kostnaden för olika begravningsalternativ förefaller ha samma prissättning för en kyrklig begravningsgudstjänst och en borglig begravningsakt, men en begravning där ceremoni inte ingår kostar hälften så mycket. De tydliga skillnaderna i prissättning kan vara ett argument för att välja att avstå från ceremoni, eller att ordna den på egen hand.

146. Se t.ex. Sveriges auktoriserade begravningsbyråer, borgerlig begravning, <https://www.begravning-arse/att-ordna-begravning/olika-begravningsformer/borgerlig-begravning> läst 2021-04-29, Fenix borgerlig begravning, <https://fenixbegravning.se/borgerlig-begravning/> läst 2021-04-29, Lavendla, <https://lavendla.se/begravning/typer-av-begravningar/borgerlig-begravning/> läst 2021-04-29.

147. Funera, <https://funera.se/borgerlig-begravning/> läst 2021-04-29.

148. Intervju nr 5.

Även om antalet borgerliga begravningar ökar, är ökningen ännu enligt begravningsbranschen måttlig i procent räknat av samtliga begravningar. Enligt förbundsdirektören på SBF hänger detta samman med att de som går ur Svenska kyrkan ännu är relativt unga. Samtidigt, berättar han, har de som nu är unga, enligt vad som har framkommit i begravningsbranschens undersökningar, en annan inställning till ceremonier än deras föräldrageneration. Branschen förväntar sig en utveckling där det kommer att spela än mindre roll om det blir en begravningsgudstjänst eller en borgerlig ceremoni, eftersom innebörden i de kyrkliga begreppen och sederna har gått förlorade för stora delar av den generation som nu är omkring trettio år. Desto mer viktigt förväntas det bli, att som anhörig lägga ned tid på att det ska bli ett riktigt avsked och en begravning värd namnet.¹⁴⁹

BARN OCH BEGRAVNING

I intervjuerna har frågor ställts om hur barns rättigheter och behov beaktas och kommer till uttryck i förhållande till begravning. Både församlingar och begravningsbyråer uttrycker att en förskjutning har skett; idag är det för många självklart att barn deltar vid begravningsakten, vilket inte var fallet för tjugo eller trettio år sedan. Det innebär också att församlingar och begravningsbyråer regelmässigt tar hänsyn till barns behov i sitt arbete med att förbereda och genomföra begravningar. En begravningsentreprenör beskriver sitt förhållningsätt såhär:

Man ska inte vara rädd för att ha med barn. Framför allt ska man vara öppen och ärlig när det gäller relationen till barn, och inte hålla det hemligt. De ska vara med lite försiktigt hela vägen, så att de inte ställs inför ett faktum sedan som blir jobbigt för dem. Utan man ska försöka involvera dem och inte vara rädd för det. När det då handlar om begravningen, om det då är barn är med där som ska ta lite plats, då kan det vara bra om man lyckas hitta en präst eller officiant som är duktig på det. Som vet hur man ... det finns ju en del som har små knep för att få med barnen. Få dem att bli trygga i situationen. Sedan är det hela tiden så, att det är ju familjen som bestämmer om barnen ska vara med eller inte.¹⁵⁰

I intervjuerna ger medarbetare i församlingar och på begravningsbyråer från olika delar av landet en förhållandevis likartad bild av den svängning som förefaller ha skett under de senaste decennierna, från att man önskat "skydda" barn från en svår upplevelse till att se barns delaktighet som viktig. En kyrkoherde beskriver att det kan vara viktigt att inte gömma döden för barnen utan att låta dem vara med på sina villkor. Vid visning av den avlidne är det viktigt att förbereda barnen på att den avlidne kan ha ett för-

149. Intervju nr 14.

150. Intervju nr 9.

ändrat utseende. I flera intervjuer lyfts fram att man uppmanar anhöriga att komma tidigt med sina barn, så att det finns gott om tid att gå runt och titta tillsammans. Barnen uppmanas att ställa frågor och få höra att både vuxna och barn kan bli ledsna och gråta, men att det också kan bli så att man inte gråter alls. I flera av församlingsintervjuerna beskrivs man tillhandahåller pysselmaterial, böcker och en barnhörna att leka i om det behövs en ventil för barnet under begravningsgudstjänsten. I en intervju nämns att det i en av församlingsskyrkorna finns ett lekaltare och t.o.m. en liten kista. En av församlingsmedarbetarna ser det som en spännande utveckling att det uppmanas att leka begravning och ser det som ett sätt att lära sig förhålla sig till döden. En präst ger uttryck för att även en begravningsgudstjänst kan ha en tillåtande liturgi:

[H]ela den stämningen gör ju att barnen kan ställa en öppen fråga framme vid kistan och jag som präst kan säga så här: "Jamen, lägg den här?" och "Vill du stå här bredvid mig?" det är inte någonting som blir panik i ordningen "Oj, nu sa barnen någonting högt eller skuttade runt på trappan", liksom, utan att det är helt okej. [...] Man följer ordningen givetvis, men är ändå öppen för det som händer och det har nog ändå, tycker jag, förändrats och är lite annorlunda här.¹⁵¹

Istället för att lämna små barn hemma, kan föräldrarna uppmanas att ha med sig någon som kan hjälpa till med barnen under gudstjänsten eller den borgerliga ceremonin. Ibland blir det begravningsbyråns representant som rycker in och tar med barnet ut i barnvagnen en liten stund för att föräldrarna ska kunna fokusera på det som händer under akten. Församlingsmedarbetare nämner i intervjuerna olika sätt att ge plats för barn under begravningsgudstjänsten, t.ex. att rikta sig till dem och nämna deras namn i griftetalet. Istället för en blomma kan barnet välja att lägga en teckning eller pärlplatta på kistan under avskedet. I en intervju berättas om en begravning där barn inbjudits att rita och måla på kistan.¹⁵²

...självklart att barn deltar vid begravningsakten...

Flera av de intervjuade betonar vikten av att vara konkret i förhållande till barn. Vid jordbegravning kan det vara till hjälp för hela begravningsföljet att ett barn vill följa med ut till graven och vara med när kistan sänks ned:

151. Intervju nr 3.

152. Intervju nr 4.

[D]e skulle ta avsked i kyrkan för de små barnbarnens skull. Det lilla barnbarnet, han ville ju inget annat än att följa morfar till graven. [---] Det blev att den här lille sjuåringen drog med hela familjen ner till graven. [---] han skulle ner där och titta. Sjuåringen var den som hanterade detta bäst.¹⁵³

Gällande akt över urna lyfter en begravningsentreprenör fram, att det kan det vara svårt för barn att greppa sambandet mellan en anhörigs kropp och form och den lilla urnan. Som en respondent uttrycker det: "Nu ska vi begrava mormor", "Var är mormor?", "Ja, hon står där i burken".¹⁵⁴ Det framgår inte av intervjuerna om man sökt andra former för att konkretisera sambandet för barn, men flera av de intervjuade kommenterar att akt med urna gör begravningsakten mer abstrakt även för vuxna deltagare, vilket enligt informanterna också kan ha en påverkan på sorgeprocessen.

I intervjumaterialet finns även uttryck för en vilja att göra kyrkogårdsmiljön välkomnande och tillgänglig för alla åldrar. I en intervju med en kyrkogårdschef beskrivs att man har köpt in kratator, spadar och vattenkannor i barnstorlek på kyrkogården, så att barn kan hjälpa till att sköta om gravarna. Förskolor kommer på studiebesök, och för gymnasier och vårdutbildningar ordnas vandringar och visningar på krematoriet. På en stor och centralt belägen kyrkogård är det tänkt att ett upplevelserum ska byggas, där de minsta med alla sinnen kan få uppleva jord, skrovliga och släta stenar, olika sorters växtlighet och rinnande vatten.¹⁵⁵

153. Intervju nr 10.

154. Intervju nr 13.

155. Intervju nr 12.

Coronapandemin

Under våren 2020 drabbades Sverige av coronapandemins första våg, något som kom att få stor inverkan på begravningsverksamheten för både församlingar och begravningsbyråer. Det första kända dödsfallet i covid-19 i Sverige kom i mars 2020. Därefter spred sig smittan snabbt och kom bland annat att drabba äldre hårt, särskilt de som hade hemtjänst eller bodde på särskilt boende. Enligt en rapport framtagen av Institutet för framtidsstudier och Stockholms universitet på uppdrag av Folkhälsomyndigheten, fanns två tydliga toppar i överdödlighet jämfört med ett genomsnitt för de föregående tre åren, särskilt bland den äldre delen av befolkningen. Enligt rapporten förklaras topparna av fluktuationerna i covid-19-dödlighet.¹⁵⁶

I pandemins start fanns en betydande osäkerhet i samhället kring hur pandemin kunde förväntas utveckla sig, och vilka krav som arrangörer av olika verksamheter behövde leva upp till för att skydda besökare och personal. Det rädde stor brist på skyddsutrustning. Folkhälsomyndigheten och regeringen fattade under mars 2020 en rad beslut, exempelvis infördes ett nationellt besöksförbud på äldreboenden, och det infördes restriktioner för allmänna sammankomster och offentliga tillställningar. Antalet personer som kunde delta vid en allmän sammankomst begränsades först till högst 500 personer, för att den 27 mars 2020 sänktes till högst 50 personer.¹⁵⁷ I den andra pandemivågen kom reglerna för antalet deltagare vid allmänna sammankomster att ytterligare begränsas, från högst 50 till högst åtta personer, med ett undantag för begravningsgäst där högst 20 personer blev maxantalet.¹⁵⁸

Begravningsbyråerna och församlingarna som intervjuats beskriver hur de fått hitta nya vägar i en situation där mycket varit okänt.

156. Överdödlighet och dödlighet i covid-19 i Sverige under 2020, <https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/97572ae468db4bf2ae3ff6bf68ea95e5/overdodlighet-dodlighet-covid-19-sverige.pdf> läst 2021-09-06.

157. Folkhälsomyndigheten förslag om begränsningar, <https://www.folkhalsomyndigheten.se/nyheter-och-prens/nyhetsarkiv/2020/mars/forslag-ytterligare-begransningar-av-allmanna-sammankomster/> läst 2021-05-18, Regeringskansliet, Nationellt besöksförbud på äldreboenden, <https://www.regeringen.se/presmeddelanden/2020/03/nationellt-besoksforbud-pa-aldreboenden/> läst 2021-05-18.

158. Regeringskansliet, Max 8 personer vid allmänna sammankomster och offentliga tillställningar, <https://www.regeringen.se/presmeddelanden/2020/11/max-atta-personer-vid-allmanna-sammankomster-och-offentliga-tillstallningar/> läst 2021-05-18.

Det uppstod nya problem som fick lösas efterhand. Reglerna för allmänna sammankomster påverkade hur många personer som fick delta vid begravningsceremonier och vid eventuella minnesstunder. På så sätt kom begravningar att bli något av en spegel av pandemins förlopp, där den förvirring och nyorientering som rådde under den första vågen med tiden övergick i ett läge där man hittat former och metoder för att hantera den nya situationen.

PANDEMINS PÅVERKAN PÅ BEGRAVNINGSBYRÅERS OCH FÖRSAMLINGARS ARBETE

Förbundsdirektören för Sveriges begravningsbyråers förbund, SBF, beskriver med starka ord hur begravningsbranschen drabbades under våren 2020. Efter det första kända svenska dödsfallet i covid-19 i mars, samtidigt som WHO deklarerade covid-19 som en pandemi, blev det bråttom för branschen att ta fram nya rutiner trots att mycket var osäkert. För att kunna skydda medarbetare krävdes inköp av stora mängder skyddsutrustning, och riktlinjer behövde tas fram för hur hämtning av avlidna, kistläggning och möten med anhöriga skulle genomföras på ett säkert sätt. Det var många frågor som krävde snabba svar:

[H]ur hanterar vi besök inne på byrån, hur många kan det komma. Ska vi ställa frågan om de är negativa eller positiva, vad är det som krävs av oss. [---] Den andra delen är hanteringen av de avlidna som var misstänkta eller konstaterade, vad behövde vi ta för försiktighetsåtgärder där gentemot våra medarbetare. [---] Alla hastiga dödsfall som vi har hämtningar på i bostäder, där ingen kunde säga om det fanns vare sig det ena eller andra.¹⁵⁹

200 av de personer som avled under 2020 upptäcktes först när det gått mer än en månad efter dödsfallet. Förbundsdirektören beskriver i intervjun hur människor som levde ensamma började kontakta begravningsbyråerna och fråga om vad som skulle hända med kroppen och begravningen om de skulle avlida. Det ledde till att SBF skapade en hemsida med information för den som saknar anhöriga, t.ex. hur man som ensamboende kan göra för att säkerställa att bli hittad efter dödsfall. Förbundsdirektören tolkar detta som ett uttryck för att begravningar alltid har varit en spegel av samhället:

[D]et var frågor som vi fick konkret i telefon eller brev som vi har ställt upp där och som vi har försökt ge ett svar på. Så den utvecklingen är någorlunda allvarlig, så att säga, det visar verkligen hur samhället ser ut och mår. Det finns väldigt många ensamma människor, det kan vi konstatera.¹⁶⁰

159. Intervju nr 14.

160. Intervju nr 14.

Att säkerställa att begravningsbyråernas arbetsgång följde alla myndigheternas regler och restriktioner var ett stort arbete, som komplicerades av att de 21 regionerna hade olika hantering. Anhöriga tog ovanligt lång tid på sig att ta den första kontakten med en begravningsbyrå. Detta berodde till stor del på det oklara läget, men också ibland på att anhöriga själva var misstänkt smittade eller sjuka. En konsekvens av fördröjningen var att de avlidna blev kvar länge på bårhus vilket förbundsdirektören beskriver som ett etiskt problem.¹⁶¹

På grund av osäkerheten som rådde, kom många beställda begravningar att ombokas eller avbokas. Eftersom många trodde att pandemin skulle vara över i slutet av maj ville anhöriga hellre vänta.¹⁶² En begravningsentreprenör beskriver:

De hade annonserat, de hade bokat minnesstund, de hade bokat solister, allting. Och sedan sa de bara "Vi vågar inte, mamma är gammal, sjuk, vi [vågar] inte ta med henne". Då ställde de in och sedan i väntan på bättre tider ... och då är frågan vad är "bättre tider", jo, att sex, sju, åtta månader senare så har vi haft akt över urna i stället för att de orkar inte vänta längre, och det är inte bättre tider.¹⁶³

Under sommaren avtog smittspridningen, och av intervjumaterialet framgår att de nya rutinerna blivit inarbetade så att arbetet med begravningar kunde flyta på mer eller mindre normalt. Så kom hösten, och med den en ökad smittspridning, vilket ledde till att regeringen fattade beslut om att ytterligare begränsa antalet deltagare vid en allmän sammankomst till högst åtta personer. I Svenska kyrkans yttrande över Justitiedepartementets promemoria värdjades om ett undantag för begravningsverksamheten, så att upp till tjugo deltagare, exklusive medverkande, skulle kunna delta.¹⁶⁴ Regeringsbeslutet, i vilket begravningsverksamhet beviljats ett undantag enligt Svenska kyrkans förslag, meddelades den 20 november 2020, och trädde i kraft den 24 november. Utmaningen för begravningsbranschen blev att över en helg hantera att antalet begravningsgäster behövde minska från högst 50 till högst tjugo personer, även för de omkring 7 000 begravningar som vid beslutstillfället redan var inbokade hos någon av byråerna anslutna till SBF. Även om anhöriga upplevde det svårt att veta vad man skulle säga till dem som inte fick plats, var människor ändå tacksamma att så många som tjugo deltagare fick komma, och förbundsdirektören för SBF uppger att samarbetet med Svenska kyrkan fungerade mycket bra under perioden.¹⁶⁵

161. Intervju nr 14.

162. Intervju nr 14.

163. Intervju nr 8.

164. Yttrande över promemoria Förbud mot att hålla allmänna sammankomster och offentliga tillställningar med fler än 8 deltagare (JU2020/04130), Dnr KS 2020-1303.

165. Intervju nr 14.

Många av dem som avled tidigt under pandemin hade ett år senare fortfarande inte blivit gravsatta. Förbundsdirektören för SBF kommenterar att ett ovanligt stort antal urnor förblev ovan jord under lång tid, och att anhöriga förhållit sig till situationen på två olika sätt:

Jag brukar säga att hälften av den här gruppen som beställde begravningar i mars, april, maj [2020]... hälften av dem, det låter hemskt att säga men hälften känns det nästan som att de har glömt bort att det här har skett. De mår inte dåligt, skulle jag vilja säga, för dem har livet gått vidare. Det blev liksom ingenting. Den andra gruppen är det betydligt värre för. Det är de som aldrig har fått ta ett avsked, som verkligen lider av det här. De har liksom inte kommit vidare.¹⁶⁶

Även församlingar och pastorat tvingades till ett omställningsarbete när pandemin bröt ut. I intervjuerna beskriver kyrkans medarbetare att pandemin har inneburit en period av rollsökning i en ny situation. En kyrkoherde beskriver oron för att medarbetarna skulle utsättas för smitta:

Vi är inget stort arbetslag, och i den meningen är vi också ganska sköra om vi skulle bli utsatta ... Ja, bara att vi exponeras för covid-19 är en utmaning, så vi har verkligen fått tänka till att vi håller igenom hela den här perioden.¹⁶⁷

Pandemin drabbade kommuner olika, och i en intervju uppger en respondent att den egna kommunen haft en drygt 40-procentig ökning av antalet avlidna, jämfört med ett normalår, under pandemins fyra första månader. Trots att krematoriepersonalen fick arbeta både kvällar och helger, hann de ändå inte kremera alla avlidna inom Begravningslagens tidsramar.¹⁶⁸ Tidigare nämnda rapport om överdödlighet beställd av Folkhälsomyndigheten bekräftar regionala variationer i överdödlighet, och visar också på skillnader i pandemins påverkan på medellivslängden mellan olika regioner.¹⁶⁹

PANDEMINS PÅVERKAN PÅ BEGRAVNINGSSEDEN

KONSEKVENSER AV BEGRÄNSNING AV ANTALET DELTAGARE

Begränsningen av antalet deltagare vid en begravningsakt är en faktor som förefaller ha haft påverkan på begravningsleden. Enligt Svenska kyrkans enkätundersökning bland kyrkoherdar 2020, hade 73 procent av församlingar och pastorat som deltog i studien behövt införa egna lokala begränsningar av antalet deltagare under

166. Intervju nr 14.

167. Intervju nr 6.

168. Intervju nr 12.

169. Överdödlighet och dödlighet i covid-19 i Sverige under 2020, <https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/97572ae468db4bf2ae3ff6bf68ea95e5/overdodlighet-dodlighet-covid-19-sverige.pdf> läst 2021-09-06.

Ljungs kyrkogård, Vreta klosters församling i Linköpings stift.

våren 2020. I media rapporterades att Norrköpings pastorat tidigt i pandemin införde lokala begränsningar som var långt striktare än de femtio deltagare som var tillåtet enligt de nationella reglerna för allmänna sammankomster: vid alla typer av begravningsakter i pastoratets lokaler, begravningstjänster såväl som borgerliga ceremonier, skulle riktmärket vara ungefär tio deltagare. Denna åtgärd, som syftade till att begränsa smittspridningen, skapade friktion i samarbetet med lokala begravningsbyråer under den första vågen av pandemin då beslutet upplevdes som onödigt strikt. Av nyhetsrapporteringen framgår att pastoratets strikta tillämpning av reglerna för antalet deltagare kan ha påverkat människors val och fått dem att välja en borgerlig begravningsakt i andra lokaler än kyrkans, för att komma runt reglerna för allmänna sammankomster.¹⁷⁰

Även i intervjumaterialet framgår att församlingar och pastorat på olika sätt hanterat begränsningarna och också anpassat sitt arbets sätt för att kunna hålla tillräckliga avstånd mellan deltagare i ett mindre kyrkorum eller kapell. En medarbetare beskriver det som en kamp, när individuella präster fick stå till svars för begränsningen. För att inte behöva utesluta exempelvis något barn i en stor familj, hände det att församlingen tog bort någon medar-

170. SVT Nyheter, Fördubbling av antalet borgerliga begravningar, <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/ost/rekordmanga-valjer-borgerliga-begravningar-istallet-for-kyrkliga> läst 2021-04-29, se även Norrköpings tidningar, <https://nt.se/artikel/er9xq1zr> läst 2021-09-06.

tare ur begravningssteamet, och kanske valde att genomföra akten utan kyrkomusiker och med inspelad musik, för att ge plats för ytterligare någon anhörig att delta i gudstjänsten.¹⁷¹ Församlingsrepresentanter som intervjuats beskriver också att begränsningen i antal deltagare kan komma att få mer långtgående konsekvenser. En kyrkoherde beskriver att människors anknytning kan vara stark till ett specifikt kyrkorum:

De här begränsningarna som vi har, och då har vi valt att ... Vi har det här med tjugobegränsningen [...] i [X] gamla lilla kyrka har vi fått sätta den till tolv. Och då är det ändå så att det är ju få som säger "Då får vi ta den i Y" utan många vill ändå ha begravningen i [X]. Några väljer att flytta den [...] därför att man ser att då kan man ändå vara några till. Men kyrkan, särskilt den gamla kyrka[n] är viktig "Där har vi haft allting", och då vill man också ha det.¹⁷²

På så sätt har pandemin inneburit ett brott i kontinuiteten för familjer, som haft anknytning till en viss kyrka som plats för livsriter, kanske under flera generationer. Enligt Persenius (2006) är kyrkobyggnaden, kyrkorummets utformning och dess symboler en del i upplevelsen av den specifika kvalitet som den kyrkliga miljön erbjuder.¹⁷³ När kontinuiteten väl är bruten, skulle detta kunna bidra till att ytterligare försvaga den svenskkyrkliga seden.

ÖKAT ANTAL AKT MED URNA

Redan före pandemin hade begravningsakt med urna på många håll börjat bli mer vanligt förekommande, men enligt vad som framgår av intervjumaterialet har denna typ av akt ökat i antal under 2020. På grund av det stora antalet avlidna, fanns det i många fall inte något annat val än att kremera före begravningsakten. En präst berättar:

[D]et fanns ju många begravningar i början där det inte fanns något alternativ därför att det var fullt på bårhusen här. Så jag hade någon begravning där det var en stor del av sorgen att "Pappa ville ju ha en jordbegravning men vi fick inte välja, för det var kremation direkt, det var fullt på bårhusen", och så. Så det finns ju en stor sorg kring det just nu, att begravningarna inte blir som man hade tänkt, som jag upplever komplicerar sorgen för människor. Man har inte hunnit säga hej då så mycket som man ville och man vet att de gamla var ensamma sista året, och sedan blir inte heller begravningen som man hade önskat.¹⁷⁴

171. Intervju nr 1.

172. Intervju nr 2.

173. Persenius 2006, s. 136, 140.

174. Intervju nr 5.

Uppskjutna begravningsakter har också i många fall inneburit att akt med urna ägt rum ganska långt efter dödsfallet. En präst för fram att detta riskerar att komplicera sorgprocessen, och att begravningsakten istället kan bli en tillbakagång i sorgen för anhöriga som börjat gå vidare. I flera intervjuer uttrycks att det kan upplevas mindre tungt av anhöriga att samlas runt en urna istället för en kista, och de respondenter som kommenterat frågan tror inte att andelen begravningsakt med urna kommer att återgå till de nivåer som rådde före pandemin. Flera av de intervjuade, både från församlingar och begravningsbyråer, uttrycker dock en viss tveksamhet kring akt med urna och menar att det konkreta att samlas runt en kista har ett värde för sorgebearbetningen.

...detta riskerar att komplicera sorgprocessen...

BEGRAVNINGSGUDSTJÄNSTENS UTFORMNING

I intervjumaterialet beskrivs att coronapandemin haft påverkan på begravningsgudstjänsten i flera församlingar. En präst berättar att gudstjänsterna har färgats av besöksförbudet på sjukhus och äldreboenden. Familjen kanske inte har fått besöka de anhöriga som snabbt blivit svårt sjuka, och för dem som inte fick eller hann ta farväl, blev sorgen extra smärtsam, vilket på olika sätt behövde adresseras i begravningsgudstjänsten:

*[G]riffetal och böner tänker jag har påverkats mycket av det. [---]
[A]tt få klä ord för den här smärtan, inte bara att den här personen är död utan att vi fick inte vara där. Jag måste hitta andra ord eller andra uttryck eller kanske andra Bibeltexter som passar bättre än vad jag ... Och förbönen, då får man formulera kanske en helt ny, för att nu ber vi ... och så finns det människor på den begravningsgudstjänsten som skulle vilja vara där som inte är där. [---] Man får inkludera människor som inte är där eller man får be för den här eller ta upp sorgen över att inte ha kunnat vara ... ja, inkludera mer. Det tror jag att de flesta präster har upplevt, att det här är någonting annat.¹⁷⁵*

I intervjuerna berättas också att det mindre formatet med få deltagare på begravningsgudstjänsten har gjort att griftetalet blivit mer av ett samtal än ett tal. Förändringen i riktning mot att fler människor vill säga något i gudstjänsten är något man upplever startade redan före pandemin, men när det är få personer i kyrkorummets är det än lättare att öppna för dialog under griftetalet.

175. Intervju nr 1.

...griftetalet blivit mer av ett samtal än ett tal...

I Övertorneå är ännu jordbegravning det vanligaste gravskicket, och traditionen är stark att följa kistan hela vägen ut till graven. För att skydda både begravningsgäster och personal från trängsel runt graven beslöt församlingen att akten istället skulle avslutas i kyrkorummet i en anpassad variant av kyrkohandbokens ”Avslutning A”.¹⁷⁶ Istället för att kistan lämnas kvar i kyrkorummet när begravningsföljet lämnar, bärs kistan ut under klockringning och sänks ned i graven, medan begravningsföljet sitter kvar. När vaktmästaren gett klartecken är begravningsgästerna välkomna att gå ut till graven med avstånd mellan varandra. Före pandemin var det vanligt att församlingsmedarbetare hoppade in för att fylla ut bärarlaget vid behov. Detta har också behövt ändras – när en kista ska bäras är det inte möjligt för bärarna att hålla avstånd till varandra. Därför togs beslutet att inte blanda anhöriga och medarbetare i bärarlagen; antingen är det anhöriga eller församlingens vaktmästare som bär.¹⁷⁷

Ett sätt att hantera restriktionerna har varit att flytta gudstjänsten utomhus. Enligt rapporten *Svenska kyrkan online: Att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under coronapandemin* (2021) hade en fjärdedel av församlingarna genomfört begravningar utomhus under våren 2020.¹⁷⁸

I flera av församlingarna som intervjuats har man fattat beslut om att inte upplåta församlingslokaler för minnesstunder. Vissa respondenter menar att seden att bjuda begravningsföljet till en minnesstund efter akten mer eller mindre har upphört som en följd av pandemin. De intervjuade lyfter fram att anhöriga kanske istället träffas gruppvis på restaurang eller i hemmen. De som inte kunde gå på begravningsgudstjänsten kanske istället besöker kyrkogården. Det uttrycks i intervjuerna att minnesstunden ofta tidigare var den plats där tjänstgörande präst kunde fortsätta att bygga på relationen med familjen och skapa grund för en fortsatt kontakt. Nu upplever man att det hänger lite i luften. En präst lyfter också fram att råden om fysisk distansering har medfört att handhälsningskulturen som social norm mer eller mindre har upphört och att praxis kring hälsning blivit mer informell; istället för att två personer tar varandra i hand, vilket kan upplevas högtidligt, blir hälsningen mera svepande i form av nickningar, vinkningar eller att buffa varandra med armen. Detta har

176. Avslutning A innebär att akten avslutas inne i kyrkorummet, varvid kistan eller urnan lämnas kvar och gravsätts senare. Vid Avslutning B förs kistan eller urnan ut till graven och sänks ned i närvaro av hela eller delar av begravningsföljet. Kyrkohandbok för Svenska kyrkan 2018, s. 268, 271.

177. Intervju nr 6.

178. Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021, s. 32–33.

inte enbart upplevts negativt av respondenten som uttrycker att en präst kan känna anspänning inför att kanske ha missat att hälsa på någon begravningsgäst, eller råka hälsa två gånger på någon.¹⁷⁹

En präst kommenterar att trots de anpassningar som blivit nödvändiga på grund av pandemin har begravningsgudstjänsten ändå upplevts bära:

*[J]ag tror att vi behöver vara aktiva i debatten efter coronan för att kunna tala om att, vi ser att här finns ett uppdämt sörjande. Både därför att folk har dött under tråkiga omständigheter men att vi också har kunnat se att det finns en sorg, att inte kunna begrava på det sätt man ville. Att inte kunna samlas, att inte kunna ... att veta att "Nu ligger mamma i en bisättningsäck i kistan, och det är inte roligt. Vi vet att mamma ville inte det och jag vill inte det men nu är det så". Men att vi ändå kan erbjuda en ordning som är konstant. För det lilla formatet och det stora, ordningen är densamma och det är någonting starkt i det.*¹⁸⁰

LIVESÄNDA BEGRAVNINGSAKTER

När restriktionerna på grund av coronapandemin begränsade antalet personer som fick delta vid en sammankomst, kom livesända begravningsakter att bli en lösning. Vid pandemins start var direktsända begravningsakter något som inte alls förekom, men ett år senare direktsändes över 500 begravningar i månaden av begravningsbyråer anslutna till SBF.¹⁸¹ Att livesända eller inspelade begravningsakter har blivit ett spritt fenomen under pandemin, bekräftas i Svenska kyrkans årliga enkätundersökning bland kyrkoherdar.¹⁸² Bland de församlingar som intervjuats för denna rapport förefaller det dock finnas stora skillnader i hur ofta det förekommer; vissa respondenter upplever livesändning som vanligt förekommande, medan andra förefaller ha stött på det mera sällan.

Att begravningsgudstjänsterna filmats eller livesänts förefaller enligt intervjumaterialet inte ha haft någon större påverkan på begravningsaktens utformning. Det vanliga förefaller vara att akten sänds så som den är, rätt upp och ned. Detta överensstämmer med resultat från den tidigare refererade studien av digitalisering av Svenska kyrkans gudstjänster under pandemin, då överföring av den befintliga gudstjänstordningen till digital form varit den dominerande strategin. Enligt Fransson et al (2021) har få församlingar utvecklat former för dubbelriktad kommunikation och interaktiva inslag som t.ex. att be tillsammans i den digitala gudstjänsten. Istället har den digitala gudstjänsten haft karaktären av envägskommunikation.¹⁸³

179. Intervju nr 2.

180. Intervju nr 5.

181. Intervju nr 14.

182. Svenska kyrkans årliga enkät till församlingar och pastorat 2020.

183. Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021, s. 59–60.

Enligt vad som framkommer i intervjumaterialet förefaller begravningsgudstjänsten följa samma mönster, och det förefaller vanligen vara begravningsbyrån som tillhandahåller utrustning och sköter det tekniska vid livesändningen. En begravningsetreprenör reflekterar i intervjun över det lärande som skett under pandemiåret:

[S]å bra som vi är på det här med direktsändning nu har vi aldrig varit. Jag menar, vi är ... Det mest avancerade tekniska vi gjorde för ett och ett halvt år sedan, det var ju att vi spelade upp musik från till exempel iTunes i kapell eller kyrkor där det är utrustning för det. Nu bär vi då med oss att vi sänder över 4G-nätet och snart 5G-nätet. Vi började filma med mobilkameror och nu håller vi på med riktig filmkamera med ljudutrustning. Vid behov kan jag sätta en mygga på prästen och spela in vad prästen säger också.¹⁸⁴

I takt med att alla blivit mer vana vid tekniken kan små förändringsanspråk komma:

[N]är vi har livestreaming nu så brukar vi be prästen ... påminna prästen om att tala till de som är med via länk också. Inte bara som om man hade spelat in det och familjen hade velat videofilma det för att spara det eller någonting sådant utan att nu verkligen prata med de som sitter på andra sidan kameran också.¹⁸⁵

Möjligheten att ta del av begravningsakter digitalt förefaller enligt intervjumaterialet ha upplevts positivt, både av begravningsbranschen och Svenska kyrkan. En respondent anser dock att det knappast skulle gått att genomföra en sådan förändring så snabbt, om det inte varit för pandemin.¹⁸⁶ Respondenter lyfter fram att möjligheten att livesända begravningen varit till hjälp för de anhöriga, och det har upplevts ha ett värde att en familjemedlem som är sjuk eller skör inte utsätts för smitta. Det kan upplevas som bättre att närvara digitalt än att inte vara med alls. En respondent uttrycker:

De flesta tycker att det är väldigt, väldigt fint, och det har också att göra med att de är så tacksamma över att de kunde få lov att göra detta, i de här tiderna. Att det var omöjligt för dem att vara på plats, och att det då fanns en chans för dem att kunna vara med.¹⁸⁷

Det är dock inte alla kyrkor som har en nätverksuppkoppling som är tillräckligt bra för behovet under livestreaming. En begravningsetreprenör lyfter fram att detta är en faktor i människors val, särskilt på landsbygden, även om det blivit bättre under pandemiåret:

184. Intervju nr 8.

185. Intervju nr 8.

186. Intervju nr 14.

187. Intervju nr 9.

[I] många av de här gamla stenkyrkorna och träkyrkorna, så finns det inget wifi, man har inte 3G, ljudet blir inte så där superbra. Där inte wifi finns så måste vi förlita oss på 4G. Det är väl det då som hindrar. Det brukar vi vara tydliga med att säga, vi kan absolut direktsända, men vi kan inte garantera bra kvalitet till dem.¹⁸⁸

De församlingar och begravningsbyråer som intervjuats i studien har varit i stort sett eniga om att man tror att livesända begravningsakter är här för att stanna. Det har blivit tydligt under pandemin hur många familjer som är spridda över stora avstånd och till och med olika världsdelar. Människors resande har förändrats under coronapandemin och det kommer ta tid innan resandet åter tar fart, tror några av de intervjuade. En slutsats av detta är att behovet av digital infrastruktur inte kan ses som något temporärt, utan är en faktor av betydelse för att möjliggöra deltagande vid begravningsakter också framöver.

...livesända begravningsakter är här för att stanna...

ÖPPNA AVSKED

Flera av församlingarna som ingår i studien har på olika sätt försökt möjliggöra någon form av fysiskt avsked även för dem som inte fick plats på begravningsgudstjänsten. I Solberga pastorat var deltagandet vid begravningsgudstjänster före pandemin nästan dubbelt så högt som riksgenomsnittet. Som ett sätt att möjliggöra för fler att kunna ta sitt avsked införde man en möjlighet till "öppet avsked" före eller efter begravningsakten, något som slagit väl ut. Om anhöriga önskar "öppet avsked" lämnas kistan kvar efter akten när de närmast sörjande lämnat kyrkorummet, och de som vill ta avsked släpps in i grupper om åtta för att kunna sitta en stund, och lägga en blomma på kistan. I högtalarna spelas musik. Om det är en jordbegravning kan öppet avsked istället förläggas före gudstjänsten. Öppet avsked kombineras i Solberga ofta med livestreaming, så att personer som följt sändningen åker ned till kyrkan efter akten för att ta ett kort avsked på plats.¹⁸⁹

Carl Johans församling i Göteborg beskriver att öppna avsked uppstod mer eller mindre spontant i samband med att strängare restriktioner infördes för antal deltagare:

[V]i hade ju en liten period i höstas där jag fick känslan, både i samtal med er på receptionen, [...], men också var med om det uppe i Masthuggskyrkan både själv och när andra hade begravningsakter, att den

188. Intervju nr 11.

189. Intervju nr 4.

här ... vi kan bara vara ett visst antal, men vi har öppen kyrka så att folk får komma och ta sitt avsked, innan eller efter, och då spelar man musik, levande musik eller cd-musik och så är prästen där och pratar lite med folk och visar dem tillsammans med begravningsentreprenören hur de kan göra liksom, gå fram och ta avsked och sådär. Det tror jag aldrig att jag har varit med om innan, utan det var ju en sådan där trend som jag tyckte skapades lite grann under några veckor, och sedan försvann den igen, NN, på något sätt, eller? Har vi haft sådana igen? [---] Så försökte vi hitta en struktur för det.¹⁹⁰

På vissa håll har man prövat att dela upp begravningsföljet. En begravningsentreprenör beskriver:

[N]ärmaste familjen har varit på gudstjänsten och sedan har de gått ut i sidoingången och så har det fått komma in folk och ta farväl, från andra hållet så att säga. Så vi har varit fler men inte samtidigt i kyrkorummet. Men det är klart, där har vi ju också hur långt ska vi sträcka det? För vår personal får ju då jobba extra och det är inte säkert att anhöriga är så glada för att betala för det.¹⁹¹

TACKSÄGELSE OCH MINNESANDAKTER

På grund av pandemin har församlingar också fått hitta nya rutiner för den pastorala omsorgen om anhöriga. Det gäller både sorgehusbesök, tacksägelser, sorgegrupper och andra uppsökande kontakter. I Carl Johans pastorat valde man att göra en egen andaktsstund för tacksägelser dit anhöriga bjöds in:

[V]i får väldigt mycket respons på den stunden [---] [U]nder en period så kom det ju andra människor till den stunden, för de tyckte att den var så fin. Det blev också så att för att man inte skulle mötas för mycket och så, så sa vi här att: "Vill någon av er tända ljus och stå vid ljusbäraren när vi läser namn och så?" och det blev väldigt viktigt, de tyckte att det var så himla fint att de själva fick tända ljusen när vi läste namnen och klockorna ringde och ... man kunde göra mer av den stunden, på något sätt. [---] [F]olk har ju då kunnat sitta kvar en stund, stanna, vilja prata efteråt både med musiker och präst och säga: "Vad fint du spelade där efter klockringningen", och "Är det du som ska ha begravningen, eller spela på begravningen?" och "Den där bönen du läste ..." och ... ja, det blir ... det där att vi tar oss ... det är hemskt att säga, det är klart att vi alltid tar oss tid, men att vi liksom tar oss tid, det blir något alldeles speciellt för de anhöriga. Även om det är två tacksägelser så blir det ändå ... och det är två namn som läses, eller tre, så blir det ändå en egen stund.¹⁹²

190. Intervju nr 3.

191. Intervju nr 13.

192. Intervju nr 3.

Församlingsmedarbetarna i Carl Johans pastorat berättar också att det förekommit att vänner och andra som inte kunnat delta vid begravningen ibland kommer och frågar om det går att ha en samling i kyrkan, inte en begravning till, men någon form av minnesandakt, då musikern spelar. Det kan förekomma ett foto av den avlidne och det tänds ljus:

[M]an lever i olika sammanhang som individ och kan känna sig väldigt nära anhörig fast man är inte det på pappret. Man fick inget att säga till om [gällande begravningen] och då tar man det i egna händer lite.¹⁹³

Medarbetarna som intervjuats ger uttryck för att gränser mellan begravning, tacksägelse och minnesstund luckras upp när personer som upplever sig stå nära den avlidne men inte haft inflytande över begravningen hittar andra möjligheter till att ta ett sista avsked.

ALLHELGONATIDEN

Ett vanligt år vallfärdar tusentals människor till kyrkogårdar för att smycka gravarna och tända ljus för sina anhöriga. I många församlingar och pastorat finns personal på plats på kyrkogårdarna för att ta emot besökare, och det kan finnas möjlighet till fika och samtal. Det är vanligt att bjuda in till minnesgudstjänster för de under året avlidna, ofta med ljusständning och uppläsning av namn.

193. Intervju nr 3.

Under 2020 fanns risk för trängsel och ökad smittspridning vid kyrkogårdsbesöken, och restriktionerna för allmänna sammankomster medförde behov av nytänkande. På nationell nivå erbjöd Svenska kyrkan möjligheten att via sin Bönewebs tända digitala ljus på en specifik kyrkogård, och även skriva en bön eller hälsning. Ljus och böner kontrollerades av moderatorer, och visualiserades genom tjänstens kartfunktion.¹⁹⁴ Genom den digitala tjänsten blev det möjligt att hedra de avlidnas minne utan att förflytta sig eller riskera att utsättas för smitta.

I Burlövs församling berättar kyrkoherden att den återkommande minnesgudstjänsten vid allhelgonatid fick delas upp i tre gudstjänster. Ett normalt år kommer ett hundratal personer till minnesgudstjänst, vilket motsvarar anhöriga till ungefär 75 procent av de under året avlidna.

Sammanfattningsvis har coronapandemin inneburit en stor omställning i arbetet med begravningar för både begravningsbranschen och för Svenska kyrkan. Begränsningen av antalet deltagare vid allmänna sammankomster skapade behov av nya lösningar, som t.ex. livesända begravningsakter, något som förväntas bestå även efter pandemin.

...gränser mellan begravning, tacksägelse
och minnesstund luckras upp...

194. Svenska kyrkan, Tänd ett ljus, <https://via.tt.se/pressmeddelande/tand-ett-ljus-var-som-helst-i-sverige-eller-varlden?publisherId=1344892&releaseld=3285906> läst 2021-05-20.

Analys och förslag till vidare forskning

Syftet med denna studie har varit att beskriva och analysera förändringar i den svenskkyrkliga begravningsseden, med fokus på det senaste decenniets utveckling. Förändringarna som vi har belyst i rapporten har dels handlat om att medlemmar i Svenska kyrkan i allt lägre omfattning begravs enligt Svenska kyrkans ordning, samt hur den svenskkyrkliga begravningsseden under en längre tid har förändrats gällande hur den tar sig uttryck. Utifrån statistiskt material samt genom intervjuer med medarbetare i sex församlingar och pastorat, samt med sex begravningsentreprenörer, en kyrkogårdschef och med förbundsdirektören för SBF har vi beskrivit hur dessa förändringar upplevs och tar sig uttryck på det lokala planet. Ett delsyfte har också varit att belysa hur coronapandemin har påverkat den svenskkyrkliga begravningsseden samt visa på Svenska kyrkans och begravningsentreprenörers kommunikation gällande val av begravningsceremoni.

De forskningsfrågor som har varit vägledande för oss under arbets gång har varit:

- » Hur kommer den svenskkyrkliga begravningsseden till uttryck på lokal nivå och i former för pastoral omsorg?
- » Hur har begravningsseden inom Svenska kyrkan förändrats under det senaste decenniet? Hur varierar dessa förändringar mellan stad och landsbygd och i olika delar av landet?
- » Hur upplevs dessa förändringar lokalt av församlingsmedarbetare och begravningsentreprenörer?
- » Hur har coronapandemin inverkat på den svenskkyrkliga begravningsseden?
- » Hur kommunicerar Svenska kyrkan och begravningsentreprenörer valmöjligheter kring olika begravningsceremonier via sina hemsidor? Hur korresponderar den kommunikationen med vad som uttrycks i intervjuer med församlingar och med begravningsentreprenörer?
- » Vilka tendenser går det att utläsa gällande den svenskkyrkliga begravningssedens utveckling?

Det statistiska materialet i kombination med intervjumaterialet visar på stora skillnader mellan olika delar av landet, mellan stad och landsbygd och inom regioner och stift, både gällande hur vanligt förekommande den svenskkyrkliga begravningen är, samt hur den tar sig uttryck. Medan antalet svenskkyrkliga begravningar minskar blir borgerliga begravningar allt vanligare på många platser, liksom begravning utan känd ceremoni. Coronapandemin har ytterligare bidragit till stora förändringar gällande hur den svenskkyrkliga begravningsseden tar sig uttryck, förändringar som kan tänkas vara här för att stanna också när pandemin är över. Samtidigt är det tydligt att den svenskkyrkliga begravningsseden fortfarande står sig stark på många platser.

I rapportens avslutande kapitel fördjupar vi resonemangen kring rapportens centrala resultat samt pekar vidare mot ytterligare forskning. De teman vi lyfter är: vikten av individualisering och av valfrihet för de sörjande i samband med utformandet och genomförandet av begravningsakten, samt Svenska kyrkans roll i relation till dessa önskemål; vikten av hur Svenska kyrkan kommunicerar kring begravningsgudstjänstens meningsbärande innehåll; samt vilka långsiktiga konsekvenser som coronapandemin kan tänkas leda till för den svenskkyrkliga begravningsseden. Men först presenterar vi en prognos gällande hur förekomsten av svenskkyrkliga begravningsgudstjänster kan tänkas utvecklas under tidsperioden 2020–2030, baserat på Svenska kyrkans medlemsprognos.

...begravningsgudstjänster enligt Svenska kyrkans ordning år 2030 kommer att utgöra mindre än hälften av samtliga begravningar...

DEN FRAMTIDA UTVECKLINGEN – PROGNOSEN 2020–2030

Enligt Svenska kyrkans senaste medlemsprognos kommer antalet medlemmar minska med omkring en miljon under 2020-talet. År 2030 beräknas antalet medlemmar i Svenska kyrkan vara cirka 4,8 miljoner. Trots denna kraftiga minskning av medlemsantalet visar prognosen inte på någon tydlig minskning av antalet avlidna medlemmar under samma period. År 2019 avled 68 000 medlemmar. År 2030 beräknas 67 000 medlemmar i Svenska kyrkan avlida. Förklaringen bakom denna utveckling är att medlemskårens åldersstruktur kommer att förändras. En betydligt större andel av Svenska kyrkans medlemmar kommer att vara 80 år eller äldre 2030 jämfört med idag. Mycket talar för att antalet begravningar enligt Svenska kyrkans ordning kommer att fortsätta minska under det kommande decenniet, men det beror i så fall inte så mycket på den omfattande medlemsminskningen. Det är snara-

re en fortsatt ökning av andelen alternativa begravningsformer som kommer att bidra till en fortsatt negativ utveckling av antalet begravningar enligt Svenska kyrkans ordning. Om vi antar att andelen begravningsgudstjänster minskar i samma takt som den gjort under perioden 2010–2020 kommer 77 procent av de avlidna medlemmarna begravas enligt Svenska kyrkans ordning år 2030 jämfört med 86 procent år 2020. Närmare en fjärdedel av de avlidna medlemmarna i Svenska kyrkan kommer alltså att begravas med en annan ceremoni. En fortsatt utveckling liknande den under den senaste tioårsperioden kommer också att leda till att begravningsgudstjänster enligt Svenska kyrkans ordning år 2030 kommer att utgöra mindre än hälften av samtliga begravningar, omkring 47 procent.

Denna förväntade framtida utveckling kommer med all sannolikhet inte heller att vara jämnt fördelad över landets olika delar. Under det decennium vi har bakom oss har skillnaderna ökat såväl mellan landets olika regioner som inomregionalt mellan olika församlingar och pastorat. År 2010 begravdes över 90 procent av de avlidna medlemmarna enligt Svenska kyrkans ordning i samtliga stift med undantag för Stockholms stift (89 procent). I de nordliga stiftet låg denna andel mycket nära 100 procent ända fram till år 2016. Därefter har den svenskkyrkliga begravningsseden minskat något i styrka även i dessa stift. Tydligast är dock den negativa trenden i de stift som redan 2010 hade en förhållandevis låg andel begravningar. De regionala skillnaderna har alltså ökat och tydligast är den här typen av polariserad utveckling mellan storstadsstiftet Göteborg och Stockholm och landets övriga stift. Frågan är om vi kommer att få se en fortsatt utveckling med växande skillnader, eller kommer landsortsförsamlingarna i kapp storstadsförsamlingarna i fråga om en svagare kyrklig begravningssed? Möjligen kan utvecklingen vad gäller den kyrkliga seden i andra avseenden, dop och konfirmerationer, ge en fingervisning om vad som kommer att hända med begravningsseden mer generellt? Skillnader i fråga om dopfrekvenser och andelen konfirmerade 15-åringar har under det senaste decenniet blivit allt större mellan olika typer av församlingar och pastorat. Vad gäller antalet besök vid begravningsgudstjänster kan vi möjligen förvänta oss en mer långsam förändring. Det totala antalet besök kommer sannolikt att minska i takt med att antalet begravningsgudstjänster minskar, men det behöver inte betyda att det genomsnittliga besöksantalet per gudstjänst kommer att minska. Att döma av utvecklingen under 2010-talet, med små förändringar av antalet besök, kan vi kanske förvänta oss att besökstalen ligger relativt still även under det kommande decenniet.

FÖR VEM ÄR BEGRAVNINGEN TILL?

Som har framkommit i rapporten så är individualisering och vikten av valfrihet i samband med begravningar ett återkommande tema som kommer fram i intervjumaterialet, vilket också bekräftas av

den forskning som finns på området.¹⁹⁵ Det är idag en självklarhet att få framföra sina önskningar och få dem tillgodosedda, inom de lagar och regler som är uppsatta. Det är därför inte konstigt att det är en utveckling som också präglar hur människor förhåller sig till de kyrkliga handlingarna, inklusive begravningsseden.

...människor tycks ha ett fritt förhållningssätt till begravningsriten och till det kyrkliga rummet.

Hur den svenskkyrkliga begravningsseden tar sig uttryck varierar stort inom landet, mellan städer och landsbygd, men också inom regioner och stift. På många platser står sig den kyrkliga begravningsseden stark och människor önskar en traditionell utformning av gudstjänsten liksom av de andra momenten i samband med att en människa har avlidit. Det blir kanske tydligast i intervjun som berör Övertorneå. Det finns en trygghet och en vila i att vara förankrad i en stark tradition och en form för begravningen som har funnits genom generationer. På andra platser, så som i storstäderna, är kännedomen om den svenskkyrkliga begravningsseden relativt sett låg, vilket bland annat visar sig i att människor tycks ha ett fritt förhållningssätt till begravningsriten och till det kyrkliga rummet. Man vet inte hur det "brukar" eller "bör" vara vilket leder till kreativitet och till önskemål om delvis nya former för ritualer i samband med ett dödsfall. Det framkommer bland annat i intervjun med Carl Johans pastorat i Göteborg.

Individualiseringen och sekulariseringen tolkas ofta i termer av en negativ process, innebärande att människor skulle sakna kollektiv gemenskap och förankring i en tradition. Även om så kan vara fallet, så visar forskningen hur en kollektiv gemenskap, liksom den kulturella gemenskap som man finns i, fortsätter att spela en viktig roll för de individuella val som man gör i samband med begravningen. Förändringarna finns i en kontinuitet där delvis nya praktiker och sätt att uttrycka sin sorg på inte innebär några totala avbrott mot tidigare traditioner.¹⁹⁶ Men kanske är det gemenskapen med ett mindre kollektiv, den närmaste familjen och släkten och de traditioner som man bär med sig från det sammanhanget, som är viktigast för många idag och som tycks spela en viktig roll i utformandet av begravningssceremonin.

195. Se exempelvis Bäckström, Edgardh Beckman och Pettersson 2004.

196. Se exempelvis Wiig-Sandberg 2006.

En förändring som ofta väcker frågor och reaktioner är den ökade förekomsten av direktbegravningar. Reaktioner på detta fenomen är exempelvis att det skulle innebära att människor i det sekulariserade Sverige inte längre har tid att sörja, samt att individualiseringen har gått för långt då människor i samband med att en person har avlidit tros vilja göra det lätt för sig och slippa olika moment. Samtidigt ser vi i intervjumaterialet för den här studien att varje situation där direktbegravning förekommer är unik och att i många fall där direktbegravningar äger rum så innefattar det också någon form av ceremoni. Ceremonier där man får ta avsked och uttrycka sin sorg är fortsatt viktiga, också när det handlar om direktbegravningar. Eller när människor väljer askgravlund istället för jordbegravning som plats för den sista vilan, så betyder det inte att platsen är oviktig, utan tvärtom kan relationen till den plats där askgravlunden är belägen vara avgörande. Likaså kan det valet innebära en omsorg om de närmaste i familjen, då man kanske bor långt ifrån varandra och man inte vill belasta sina nära och kära med ett ansvar för att kontinuerligt ta hand om en gravsten. Istället för att det valet skulle innebära att relationer är mindre viktiga idag, kan det vara precis tvärtom, ett agerande som handlar om att värna sina nära relationer.

Även om det inte framgår i intervjuerna för den här studien så är det inte heller otänkbart att den ibland långa tiden mellan dödsfall och begravning, vilket är unikt för Sverige, också kan handla om värnande om relationer och omsorg om olika delar av en familj, inom vilken det kan finnas olika åsikter gällande begravningsceremonins utformning. Det faktum att många familjer idag består av gamla och nya partners, samt barn i olika konstellationer att ta hänsyn till, kan tänkas innebära att den längre tiden för planering är nödvändig. Omsorgen om relationerna tar sig också uttryck i den starka önskan som ofta uttrycks idag, att den avlidnes personlighet på ett tydligt sätt ska få avspeglas i begravningsceremonin, exempelvis genom musikkalet. Det blir ett sätt att visa en sista omsorg om den avlidne. Här finns det många frågor att utreda vidare i kommande forskningsprojekt, exempelvis vad som ligger bakom människors val av direktbegravning, liksom hur de ceremonier som omgärdar den ser ut i praktiken, samt relationers betydelse för de val som görs i samband med begravningar i 2000-talets Sverige. En fråga riktad till Svenska kyrkan är vilken roll man skulle kunna spela i relation till direktbegravningar?

Anhörigas ofta aktiva involverande i planeringen av begravningsritualen är också exempel på det som religionsantropologiska perspektiv,¹⁹⁷ samt forskning kring s.k. *levd religion visar*,¹⁹⁸ nämligen på praktikers betydelse, på människors behov av att agera,

197. Se exempelvis Pérez 2016.

198. Se exempelvis Ammerman 2016.

att göra. Det är perspektiv som synliggör hur viktiga praktiker är för att ge uttryck för religiositet och existentiella behov. Kanske man kan säga att praktiker, handlingar och relationer, snarare än specifika trosföreställningar, är viktigare för många människor idag när de ska ta avsked av en nära anhörig. Och att kristna och icke-kristna moment ingår i samma ritual, så som i en borgerlig begravningssceremoni, eller att både kristna och profana sånger ingår i en kyrklig begravningsgudstjänst, kan förstås som uttryck för den post-sekulära tid vi lever i, där religiös tro existerar sida vid sida med icke-religiösa tolkningar och där just en sådan pluralitet för många människor är självklar, snarare än att religiös tro och icke-religiösa tolkningar förstås som uteslutande varandra.¹⁹⁹

Det finns överlag bland de församlingsmedarbetare som vi har intervjuat en stark vilja och öppenhet att tillmötesgå de individuella önskemål som människor ger uttryck för i samband med begravningsgudstjänsten. Samtidigt ger de intervjuade begravningssentreprenörerna exempel där anhöriga, i mötet med präster och församlingar, inte har fått sina önskningar tillgodosedda. Både Kyrkoordningen och Biskopsbrevet om begravning uttrycker vikten av att så långt som möjligt följa den avlidnes önskemål, men betonar samtidigt begravningen som gudstjänst där prästen har avgörandet. I vår analys av webbsidor är denna dubbelhet än mer tydlig. Både i texter och intervjumaterial anas implicit mellan raderna starka traderade normer som kommer till uttryck gällande hur en "riktig" begravning bör gå till: kista anses bidra till en bättre sorgprocess än urna, och livemusik anses ge en mer kvalitativ upplevelse än inspelad musik. Det väcker frågor om makt; vem avgör kvaliteten på en begravningsgudstjänst och vem definierar hur en sorgprocess bör gå till? Ställd på sin spets blir frågan: För vem är begravningen till?

Mötet med andra religiösa traditioner väcker också, som vi har sett, tankar kring den egna traditionen. Några exempel ur intervjumaterialet visar hur begravningsseden i vid bemärkelse utgör en yta för kunskap om olika religiösa och kulturella traditioner, samt för interreligiösa relationer. Här finns det behov av ytterligare forskning, exempelvis gällande hur interreligiösa relationer kopplat till begravningspraktiker tar sig uttryck och formar relationer i vidare bemärkelse.

Den kulturella och religiösa mångfald som präglar vår samtid bidrar med delvis nya utmaningar för Svenska kyrkan att förhålla sig till. Var går gränsen för öppenheten för anhörigas önskningar i samband med begravningsgudstjänsten? Vad kan man kompromissa med och vad är inte förhandlingsbart? Återkommande uttrycks

199. Wilson och Steger 2013.

också åsikter i den allmänna debatten att Svenska kyrkan är för öppen och för vag i sin identitet, att man tydligare ska stå fast i den kristna tradition som man bär. Vilka värden vinnas då individuella önskemål tillgodoses och vilka värden förloras? Det handlar i grunden om frågor som har med roll och identitet att göra; hur är man relevant som kyrka i Sverige på 2000-talet?

FORM ELLER FRIHET

Det framkommer i denna studie att begravningsbranschens och Svenska kyrkans webbsidor ofta tycks vara den första kanalen som människor vänder sig till för att få information om olika begravningsalternativ när en anhörig har avlidit. Som tidigare beskrivits har Svenska kyrkan en dubbel roll, både att vara trossamfund och att vara huvudman för begravningsverksamheten. Det betyder att Svenska kyrkans webbplats ska informera om begravning i Sverige på ett sätt som är konfessionellt neutralt, på samma gång som den också är en kanal för den som söker information som är konfessionellt inriktad, och för att synliggöra och marknadsföra det svenskkyrkliga begravningsalternativet. Denna balans är inte helt enkel och genomgången av material från både begravningsbranschens och Svenska kyrkans webbsidor visar att den kyrkliga begravningens form överbetonas i texten, där Svenska kyrkans ordning framstår som fast och rigid. Detta ställs emot begravningsbranschens ofta positivt laddade texter om den borgerliga begravningens möjligheter där ceremonin kan bli en annorlunda "happening". Härigenom konstrueras valet av begravningsseremoni som ett val mellan form och frihet, snarare än ett val mellan konfessionell och icke-konfessionell begravningsakt.

Vilka värden vinnas då individuella önskemål tillgodoses och vilka värden förloras?

Denna kontrast mellan de två alternativen motsvarar inte den bild som framträder i intervjustudien. Visserligen nämns frågan om valfrihet som en viktig faktor vid valet av ceremoni, både av församlingsmedarbetare och begravningsentreprenörer och det lyfts fram exempel på borgerliga begravningar som givits en annorlunda inramning, men det ges också exempel på borgerliga begravningar som förefaller ha efterliknat den kyrkliga formen och där musik, läsning av meningsbärande texter eller dikter och till och med psalmer förekommit, något som även bekräftas av Jarnkvists (2019) tidigare nämnda studie. Någon djupare undersökning av borgerliga begravningars utformning har inte gjorts inom ramen för denna studie, men intervjumaterialet indikerar att det inte förefaller vara den stora friheten att bryta traditionen och göra något radikalt annorlunda som människor i allmänhet tycks

ha efterfrågat. Utgående från de exempel som lyfts fram i intervjuerna, tycks det istället ofta handla om vikten att få välja.

Både Svenska kyrkan och begravningsbranschen betonar att den kyrkliga begravningen är en allmän gudstjänst dit vem som helst kan komma. Detta att begravningen är en allmän och offentlig tillställning förefaller vara ett aber; deltagandet i allmänna gudstjänster har under lång tid minskat år från år och det kan antas att tanken på att "vem som helst" skulle kunna dyka upp kan kännas främmande för många sorgehus. Som "lösning" på problemet anføres på Svenska kyrkans webbsida att sorgehus som vill hålla begravningen privat kan vänta med dödsannons till efter att begravningen ägt rum. Enligt Wiig-Sandberg (2006) kan gudstjänstens offentliga karaktär istället vara en resurs; i hennes studie har anhöriga upplevt det positivt att fler än man trott kommit till begravningen. Den ibland oväntat stora uppslutningen har överraskat och tröstat de anhöriga, och tolkats som att omgivningen ställt upp i en tid av kris och som ett tecken på att den avlidnes liv haft betydelse för andra.²⁰⁰ Då det gått 15 år sedan Wiig-Sandbergs undersökning vore det av värde att undersöka hur resultaten står sig idag. Detta skulle i så fall kunna innebära att begravningen som offentlig gudstjänst snarare är en möjlighet än ett hinder för sorgeprocessen och ingenting för kyrkan att blygas över utan snarare lyfta fram som resurs.²⁰¹

I material som vänder sig till allmänheten betonar både Svenska kyrkan och begravningsbranschen begravningsgudstjänstens fastställda ordning, men framhåller inte innebörden av ordningens delmoment och på vilket sätt dessa kan fungera meningsbärande. Det förefaller viktigare att säga att bibeltexter ska läsas, än vad dessa texter vill förmedla, och att man ber böner men inte varför eller till vem bönen riktas. Likaså förefaller det viktigt att upplysa om att prästen kan säga nej till önskemål om psalmer eller annan musik, men mindre viktigt att upplysa om huruvida det sker ofta och av vilka orsaker det i så fall kan ske.

När personer som söker information via webbsidor lämnas utan hjälp till uttydning av den mening och tröst den kyrkliga riten vill förmedla, riskerar intrycket bli att formen finns för sin egen skull. Det ligger därför nära till hands att tro, att den som söker på nätet efter en meningsfull och bärande rit, utan att ha förförståelse om den kyrkliga seden, kommer att uppfatta Svenska kyrkans begravningsgudstjänst som betydligt mer rigid än den i verkligheten är. Enligt *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar* (2006)

200. Wiig-Sandberg 2006, s. 60–61.

201. Här kan det vara intressant att jämföra med den Syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige, där begravningsgudstjänster och åminnelser vid gudstjänster ofta innebär att många människor är med, se SKKF 2020, s. 7.

vill Svenska kyrkan i begravningsgudstjänsten förmedla kyrkans tro på Guds närvaro i en av livets mörkaste stunder och möta de sörjande med omsorg, kärlek, respekt och tålmod. I det mörker och ljus som finns i varje människas liv ska korsets evangelium bidra till att bära upp sorgen och döden, och gestalta hoppet om ett evigt liv.²⁰² Då formen överbetonas på meningens bekostnad går denna uttydning förlorad och den respektfulla omsorg om de anhöriga som församlingsmedarbetare uttrycker i vårt intervju-material får måhända aldrig chansen att nå fram.

Samtidigt framkommer det i studien, att möjligheten att utöva valfrihet kan vara beroende av vilken präst eller församling sorgehuset råkar hamna hos. De intervjuade församlingarna ger uttryck för en stor vilja att så långt som möjligt tillgodose individuella önskemål, men var gränsen går för en enskild präst kan variera. Begravningsentreprenörerna nämner ett flertal exempel då utfallet blivit olika i kontakten med församlingar, något de behöver hantera och förhålla sig till som en risk i förhållande till sorgehusets önskemål. På vissa håll går det bra med inspelad musik och på andra håll är det tvärstopp, den ena prästen säger ja till en önskad sång medan den andre säger nej till samma stycke, av skäl som förefaller oklara. Musik har i vår tid kommit att få en allt starkare ställning som identitetsbärare, med personliga spellistor för olika tillfällen och begravningsleden förefaller inte vara något undantag. Biskopsbrevet om begravning (2006) uttrycker att olika musikstilar inte behöver möta något hinder, så länge ingenting motsäger det kristna budskapet. Ändå är det risken att få ett ”nej” som betonas på både begravningsbranschens och Svenska kyrkans webbsidor. Om musikönskemålet är viktigt för de anhöriga är det kanske så att frågan inte ens ställs, utan istället väljer sorgehuset att ta det säkra före det osäkra och väljer en borgerlig ceremoni.

Prästens rätt att besluta följer med ansvaret för att alla gudstjänster överensstämmer med Svenska kyrkans tro och lära. Samtidigt är Svenska kyrkan också en folkkyrka, där en avliden medlems rätt att få en begravning utformad efter sina önskemål, så långt som möjligt, är inskriven i Kyrkoordningen. Persenius (2006) lyfter i sin avhandling fram konstnärliga uttryck som en dimension av upplevd kvalitet i den kyrkliga miljön, vilket bidrar till helhetsupplevelsen av ett meningsfullt tilltal. Vidare menar Persenius att latenta relationer mellan kyrkan och befolkningen väcks till liv i krissituationer och vilket bemötande som då ges, om kyrkan uppfattas som öppen eller avvisande till den enskildes behov, får stor betydelse och blir en erfarenhet som till och med kan ärvas i flera generationer.²⁰³

202. Biskopsmötet 2006, s. 11–12.

203. Persenius 2006, s. 141–142, 157, 176, 301–302.

Persenius menar visserligen att få sorgehus som intervjuats i hennes studie ger uttryck för något allvarligt problem kopplat till valet av musik, men hon lyfter fram att när det förekommer att någon upplever sig ha fått sina behov avvisade, riskerar detta att få konsekvenser för relationen med Svenska kyrkan i en vidare krets än den som närmast berörs. Enligt Viper, Thyrén och Bojner Horwitz (2020) har egenvald begravningsmusik terapeutisk betydelse för sorgprocessen. Musiken väcker till liv gemensamma minnen, ger igenkänning, mening och tröst, särskilt om musiken har kunnat väljas i samråd med den avlidne.²⁰⁴ Vår studie indikerar att avvisanden av sorgehusens önskemål också är något som traderas vidare. Sådana narrativ riskerar att leva kvar och därigenom färga förväntningar och val även framåt i tiden.

En slutsats av det ovan nämnda är att val av musik till en begravningsgudstjänst är en komplex fråga. I sitt beslutsfattande företräder en enskild präst eller kyrkomusiker hela trossamfundet. Ämnet tangerar frågor om makt och tolkningsföreträde, ansvaret för kyrkans lära och budskap, olika mening om vad som passar sig i kyrkorummet, vem som avgör vad som är meningsskapande och kvalitativt, samt vikten av att rätt representera en avliden person. Det är också en fråga om relationen mellan Svenska kyrkan och dess medlemmar, på både kort och lång sikt, prästens skyldighet och rätt att uttolka evangeliet och i någon mån också en fråga om rättvisa och likvärdighet. Är det rimligt att ett önskemål som går bra i en församling avvisas i en annan? Och på vilka grunder fattas besluten? Här finns det många frågor att forska vidare kring.

EN FRAGMENTERAD BEGRAVNINGSSED?

I studien framkommer att antalet svenskkyrkliga begravningsgudstjänster fortsatt att minska under tioårsperioden, något som också kan antas ha påskyndats som en följd av coronapandemin. Mellan 2019 och 2020 har andelen svenskkyrkliga begrävningar kraftigt minskat, även om nedgången varierar stort mellan olika delar av landet, som framgår av figur 7. En del av nedgången under år 2020 kanske kan förklaras av att begrävningar har skjutits upp eller ställts in. Enligt vad som framkommer i intervjumaterialet stod under våren 2021 ett stort antal urnor ännu ovan jord ett år efter pandemins start och s.k. direktbegrävningar har ökat. Det återstår ännu att se om den kraftiga nedgången i svenskkyrkliga begrävningar under det senaste året påskyndar den utveckling över längre tid som vår studie synliggör, eller om nedgången bromsas upp efter pandemin.

Frågan är dock mer komplex än vad statistiken visar. Enligt vad som framkommer i denna studie har nya former för avsked börjat

204. Viper, Thyrén och Bojner Horwitz 2020, s. 17, 19.

ta gestalt. Som tidigare beskrivits så har s.k. direktbegravningar inte sällan någon form av ceremoni eller samling till åminnelse av den avlidne; exempelvis runt den avlidnes bår, i samband med gravsättning av det kremerade stoffet eller vid ett separat tillfälle. Församlingar som intervjuats berättar att tacksägelsen, som tidigare vanligen hört hemma som en del i förbönen vid den allmänna gudstjänsten, under pandemin istället omvandlats till en särskild andakt till vilken de anhöriga bjudits in. Då antalet deltagare vid begravningar begränsats, har former för öppet avsked före eller efter begravningsakten kommit att ta gestalt. Det framkommer också att personer utanför kretsen av de närmast anhöriga, vilka inte fått delta vid begravningsgudstjänsten då antalet deltagare begränsats, själva tagit initiativ till kyrkliga minnesandakter som inkorporerat inslag från begravningsliturgin. Förändringar som dessa skulle kunna tolkas som att gränsen för begravningens början och slut har blivit mindre skarp.

I vår studie framkommer att livesända begravningsakter nu förekommer alltmer. Både församlingsmedarbetare och begravningsentreprenörer som intervjuats gör bedömningen att detta fenomen förväntas leva kvar. En fråga för framtida forskning är hur digitaliseringen påverkar begravningens ritfunktion. Persenius (2006) diskuterar begravningsriten som en kroppslig handling med en gränsöverskridande funktion, där olika sociala ordningar bidrar till att motverka kaos. Exempel på sådana ordningar är, enligt Persenius, traditioner kring placering i kyrkorummet, med de närmast anhöriga längst fram på höger sida, att klä sig svart, samt auditiva moment som t.ex. delad tystnad.²⁰⁵ Den digitala begravningsakten förändrar den kroppsligt rituella upplevelsen och bidrar också till att suddas ut gränsen för deltagande; vilket "vi" är det som samlas? Detta väcker frågan om den livesända begravningen är, eller ens bör vara, samma begravning som den som ägt rum i det fysiska rummet. Svenska kyrkan har under coronapandemin kommit att ta ett stort språng i riktning mot digitala gudstjänstformer. Före pandemin hade endast 12 procent av Svenska kyrkans församlingar och pastorat haft någon digital gudstjänst. Efter första vågen av pandemin var denna siffran 84 procent, och 68 procent av församlingarna hade digitala gudstjänster varje vecka.²⁰⁶ Studien av digitalisering av Svenska kyrkans verksamhet under pandemin visade att församlingar i hög grad nöjt sig med att överföra sin ordinarie gudstjänst till det digitala formatet,²⁰⁷ något som förefaller att överensstämmer med hur den livesända begravningsgudstjänsten kommit att ta form. De församlingar som intervjuats tycks ha överlämnat ansvaret till begravningsbranschen att arrangera begravningsaktens digitala

205. Persenius 2006, s. 175–176.

206. Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021, s. 34.

207. Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021, s. 59–60.

form. Det förefaller inte otroligt att den som tagit del av olika digitala utbud och verksamhetsformer under pandemin i framtiden förväntar sig mer interaktivitet i den digitala begravningsgudstjänsten. En tänkbar utveckling skulle också kunna bli digitala avskeds- eller minnesandakter i olika former, eller blandformer av digitala och fysiska ceremonier.

Det är rimligt att anta att de flerfaldiga former som kan anas genom denna studie är uttryck för en mer djupgående förändring som bör studeras närmare. Ammermann (2016) betonar det individuella och personliga valet, samt hybrida praktiker, som viktiga för många människor idag, i kontrast till de officiella religiösa institutionernas föreskrivna trosföreställningar och etablerade traditioner. Samtidigt ser vi också hur traditioner parallellt fortsätter att vara viktiga för många människor.

Begravningen som rit och händelse, då alla berörda samlas runt en avliden för att manifesteras dödsfallet, ta avsked och gå ut i en förändrad verklighet, kanske i en inte så avlägsen framtid istället bryts upp i en serie av händelser där olika kluster av berörda samlas och utformar de riter man upplever sig ha behov av i digitala eller fysiska rum, med eller utan konfessionella inslag. Då är frågan vilken av dessa händelser, om någon, som är den ”riktiga” begravningen, dvs den rit för vilken Begravningslagens bestämmelser och den kyrkorättsliga regleringen gäller. Även i fortsättningen har Svenska kyrkans församlingar uppgiften att skapa förutsättningar för ritens förlösande kraft att verka, där avskedet blir värdigt, sorgebearbetning möjlig och det kristna hoppet synligt. Flerfaldiga former för detta kan behöva utvecklas i en mer fragmenterad praktik.

...tradition och förändring går hand i hand.

SLUTORD

”Är vi meningsfulla?” frågar sig en av de intervjuade prästerna självkritiskt när vi samtalar om varför människor väljer bort svenskkyrklig begravning.²⁰⁸ Frågan aktualiserar vilken roll Svenska kyrkan kan spela i dagens Sverige. Han konstaterar att många är medlemmar i Svenska kyrkan av tradition och gammal vana, men ser kanske inte meningen med de kristna riterna.

Vi kan samtidigt konstatera att den svenskkyrkliga begravnings-seden på många sätt fortfarande står sig stark. Den kyrkliga traditionen är viktig för många människor, och den svenskkyrk-

208. Intervju nr 6.

liga gudstjänstformen skänker både tröst och hopp mitt i sorgen. En präst konstaterar att han inte i samband med begravningsgudstjänsterna brukar höra anhöriga framföra åsikten att talet om Gud och Jesus ska tonas ned, vilket kan vara fallet i samband med exempelvis bröllop. Kanske utgör begravningen ett tillfälle då det kristna budskapet på ett särskilt sätt talar in i människors livssituationer. Samtidigt är individuella val och möjligheten till personligt utformade begravningsgudstjänster viktigt för många människor idag. Däremot är inte individuella val och förankring i en tradition uteslutande varandra. Tvärtom så kan traditionen och riten, med sin långa historik, fungera som en bas och erbjuda trygghet och kontinuitet, som det personliga och individuella kan relatera till.

Men, som vi har redogjort för, så kommuniceras inte alltid begravningsgudstjänstens meningsbärande innehåll, varken av Svenska kyrkan eller av begravningsbyråerna. När den generella kunskapen om den svenskkyrkliga begravningsritualen är låg, och valet ofta tycks stå mellan om man får utforma begravningsgudstjänsten som man önskar eller inte, kan en konsekvens bli att många väljer bort den svenskkyrkliga begravningen. Här finns det anledning för Svenska kyrkan på alla nivåer att medvetet arbeta med hur kommunikationen kring begravningen ser ut, och visa på de sätt på vilka den svenskkyrkliga begravningsgudstjänsten kan utformas på ett personligt sätt, och bidra med tröst och hopp i en svår situation. Det förefaller inte heller rimligt, att det uppfattas som godtyckligt vilka önskemål om t.ex. musik som kan tillmötesgå.

Vi har i den här rapporten fokuserat på åren 2010–2020, men som vi också har påpekat så har de förändringar som vi diskuterar i rapporten börjat innan dess. Och när vi nämner att de senaste 150 åren har inneburit stora förändringar både i samhället och för kyrkan, så får vi inte glömma att allting också innan dess var stätt i förändring. Det kan tyckas som en självklarhet och inget som behöver påpekas, men det kan ändå vara värt att poängtera, då man annars lätt kan överväldigas av känslan att det är något unikt med de förändringar som vi nu står inför, även om utmaningarna idag förstås skiljer sig åt från hur de såg ut för 200 år sedan. All den lyhördhet och kreativitet som församlingsmedarbetare och begravningsentreprenörer ger uttryck för i rapporten, som har blivit än mer påtagligt i och med coronapandemin, visar hur tradition och förändring går hand i hand. Inte minst innebär digitaliseringen både utmaningar och nya möjligheter.

Svenska kyrkan har, i all sin mångfald, en unik roll att spela för människor vid livets stora händelser.²⁰⁹ Den kyrkliga fysiska mil-

209. Se Wiig-Sandberg 2006 och Persenius 2006.

jön, kyrkorummet och kyrkogården, symboler och musik, den långa traditionen och riten som har burit genom århundraden, och inte minst församlingsmedarbetarna vars liturgiska medvetenhet, kompetens och stora erfarenhet av att möta människor i sorg, bidrar till att skapa en upplevelse av kvalitet och mening i samband med en begravning.²¹⁰ Frågan är, hur kan Svenska kyrkan påminna om ritens betydelse och skapa förutsättningar för sorgebearbetning och värdiga avsked även när praktiken förändras?

210. Persenius 2006, s. 306.

Referenser

Aggedal, Jan-Olof, *Griftetal mellan trostolkning och livstydning: En pastoralteologisk studie*, Lund: Arcus, 2003.

Ammerman, Nancy T., "Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of its Contours and Frontiers." *Nordic Journal of Religion and Society*, Volume 29, no 2, pp. 83–99. doi:10.18261/issn.1890-7008-2016-02-01, 2016.

Asad, Talal, *Formations of the Secular: Christianity, Islam, modernity*, Stanford: Stanford University Press, 2003.

Begravningslagen 1990:1144 https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/begravningslag-19901144_sfs-1990-1144

Biskopsmötet (2006), *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar* [https://www.svenskakyrkan.se/filer/Begravningen%20-%20ett%20brev%20fr%c3%a5n%20Svenska%20kyrkans%20biskopar,%202006%20\(pdf%201,31%20MB\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/Begravningen%20-%20ett%20brev%20fr%c3%a5n%20Svenska%20kyrkans%20biskopar,%202006%20(pdf%201,31%20MB).pdf). Uppsala: Svenska kyrkan

Bromander, Jonas, *Svenska kyrkans medlemmar*. Stockholm: Verbum, 2011.

Bäckström, Anders, Edgardh Beckman, Ninna och Per Pettersson, *Religiös förändring i norra Europa: en studie av Sverige: "från statskyrka till fri folkkyrka": slutrapport*. Uppsala: Diakonivetenskapliga institutets skriftserie nr 8 – 2004.

Caswell, Glenys, *Personalisation in Scottish funerals: Individualised ritual or relational process?, Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 16:3, 242–258, 2011.

Davidsson Bremborg, Anna, *Yrke: begravningsentreprenör*, Lund: Studentlitteratur 2002.

Ellversson, Karl-Gunnar, *Handbok i liturgik*, Stockholm: Verbum 2003.

Evertsson, Anna J., *"Gå vi till paradiset med sång": Psalms funktion i begravningsgudstjänster*, Lund: Arcus, 2002.

Fenix borgerlig begravning, <https://fenixbegravning.se/borgerlig-begravning/> läst 2021-04-29.

Fenix kyrklig begravning, <https://fenixbegravning.se/kyrklig-begravning/> läst 2021-04-29.

Folkhälsomyndigheten förslag om begränsningar: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/nyheter-och-press/nyhetsarkiv/2020/mars/forslag-ytterligare-begransningar-av-allmannasammankomster/> läst 2021-05-18.

Fonus, <https://fonusost.se/planera-begravning/kyrklig-begravning/> läst 2021-04-29.

Fransson Sara, Gelfgren Stefan, Jonsson Pernilla: *Svenska kyrkan online Att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under coronapandemin*. Uppsala: Svenska kyrkan, 2021.

Funera, <https://funera.se/borgerlig-begravning/> läst 2021-04-29.

Gustafsson, Göran, När det sociala kapitalet växlas in - Om begravningar och deltagande i begravningar. Lund: Studentlitteratur 2003.

Holloway, Margaret; Susan Adamson; Vassos Argyrou; Peter Draper & Daniel Mariau, "Funerals aren't nice but it couldn't have been nicer". The making of a good funeral, *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*, 18:1, 30-53, 2013.

Jarnkvist, Karin, "Narratives on ritual transfer: An interview study about the creation of civil ceremonies in today's Sweden". I *Nordic Journal of Religion and Society*, 32(2): 106-116 <https://doi.org/10.18261/issn.1890-7008-2019-02-01>, 2019.

Kyrkans tidning, <https://www.kyrkanstidning.se/tro-teologi/har-ar-skogen-sista-vilan>, läst 2021-08-26.

Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, del I, Stockholm: Verbum 2018.

Kyrkoordningen, [https://www.svenskakyrkan.se/filer/1374643/KO_1%20jan%202021%20\(1\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/1374643/KO_1%20jan%202021%20(1).pdf), 2021-09-10.

Lavendla, <https://lavendla.se/begravning/typer-av-begravningar/borgerlig-begravning/> läst 2021-04-29.

Marjavaara, Roger, Platsen för den sista vilan. Resultat av två enkätundersökningar rörande människors val av begravningsplats, GERUM Kulturgeografisk arbetsrapport 2013-12-20, Umeå universitet, 2013.

Moberg, Jessica & Kardemark, Wilhelm, Kött på benen: om kulturella former för att leva med de döda. I Reinhold, E. & Wandery, O. (red.) På tal om döden: essäer. Makadam förlag, ss. 153-164, 2021.

Norrköpings tidningar, <https://nt.se/artikel/er9xq1zr> läst 2021-09-06.

Ny teknik, <https://www.nyteknik.se/nyheter/nu-kan-du-forlanga-gravstenen-med-qr-kod-6343883> läst 2021-09-10.

Nätverket forskning om begravning: <https://www.crs.uu.se/forskning/impact-initiativ/>, läst 2021-05-24.

Pérez, Elizabeth, Religion in the Kitchen. Cooking, Talking, and the Making of Black Atlantic Traditions, New York University Press, 2016.

Persenius, Ingrid, Omsorg och mänsklig värdighet: teoretiska och empiriska perspektiv på förbättringsarbete i Svenska kyrkan med inriktning på begravningar, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2006.

Regeringskansliet, Max 8 personer vid allmänna sammankomster och offentliga tillställningar, <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2020/11/max-atta-personer-vid-allmanna-sammankomster-och-offentliga-tillstallningar/> läst 2021-05-18.

Regeringskansliet, Nationellt besöksförbud på äldreboenden, <https://www.regeringen.se/press-meddelanden/2020/03/nationellt-besoksforbud-pa-aldreboenden/> läst 2021-05-18.

Svensk författningssamling, SFS 2012:133 Lag om ändring i begravningslagen (1990:1144)

Svenska kyrkan, Begravningsmusik, <https://www.svenskakyrkan.se/begravning/begravningsmusik>, läst 2021-04-29.

Svenska kyrkan, Planera en begravning, <https://www.svenskakyrkan.se/begravning/att-planera-en-begravning>, läst 2021-04-29.

Svenska kyrkan, Tänd ett ljus, <https://via.tt.se/pressmeddelande/tand-ett-ljus-var-som-helst-i-sverige-eller-varlden?publisherId=1344892&releaseId=3285906> läst 2021-05-20.

Svenska kyrkan, Yttrande över promemoria Förbud mot att hålla allmänna sammankomster och offentliga tillställningar med fler än 8 deltagare (JU2020/04130), Dnr KS 2020-1303.

Sveriges auktoriserade begravningsbyråer, borgerlig begravning, <https://www.begravningar.se/att-ordna-begravning/olika-begravningsformer/borgerlig-begravning> läst 2021-04-29.

Sveriges auktoriserade begravningsbyråer, kristen begravning, <https://www.begravningar.se/att-ordna-begravning/olika-begravningsformer/svenska-kyrkan-kristen-begravning> läst 2021-04-29.

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF 2017), Den framtida krematorieverksamheten. En kartläggning, analys och framtidsscenario av krematorieverksamheten tillsammans med en analys av hur begravningsverksamheten styrs. <https://skkf.se/wp-content/uploads/2020/02/Krematorieutredningen-2017-f%C3%B6r-publicering-p%C3%A5-n%C3%A4rhet.pdf> läst 2021-09-09

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF 2020) Olika kulturers traditioner och ceremonier vid begravningar <https://skkf.se/wp-content/uploads/2020/10/Olika-kulturella-begravnings-seder-1.pdf>

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF 2021), Kremationsstatistik 2020, <https://skkf.se/wp-content/uploads/2021/03/SKKF-Krem-statistik-2020.pdf> nedladdad 2021-09-09

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF 2021), En studie av kremationsverksamheten i Stockholms län, <https://skkf.se/wp-content/uploads/2021/06/En-studie-av-Krematorieverksamheten-i-Stockholms-lan-ver-4.0.pdf> läst 2021-09-09.

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF 2021), Kulturgravar, <https://skkf.se/kulturgravar-se/> läst 2021-05-21.

SVT Nyheter, Förddubbling av antalet borgerliga begravningar, <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/ost/rekordmanga-valjer-borgerliga-begravningar-istallet-for-kyrkliga> läst 2021-04-29

Venbrux, Eric; Janneke Peelen och Marga Altena: Going Dutch: Individualisation, secularisation and changing in death rites, Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying, 14:2, 97-101, 2009.

Viper, Marianne, Thyrén, David och Eva Bojner Horwitz, "Music as Consolation—The Importance of Music at Farewells and Mourning". I *OMEGA—Journal of Death and Dying* 6(1) 1–23, DOI: 10.1177/003022282094239, 2020.

Wiig-Sandberg, Unni, *Den nödvändiga riten? Om upplevelser av kvalitet i begravningsgudstjänsten*, Uppsala: Diakonivetenskapliga institutets skriftserie 13, 2006.

Willander, Erika, *Unity, Division and the Religious Mainstream in Sweden*, Springer International Publishing, 2020.

Wilson, Erin K & Steger, Manfred B, "Religious Globalisms in the Post-Secular Age", *Globalizations*, 10:3, 481–495, DOI: 10.1080/14747731.2013.787774, 2013.

Winther, Charlotte, *Ceremonilösa begravningar Direktare – ett quickfix i vår tid*, Kandidatuppsats, 2012.

Winther, Charlotte, *Begravningar i dagens Sverige – den personliga traditionen*, opublicerad masteruppsats, Lunds universitet, 2013.

World Values Survey 2021, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>, läst 2021-09-10.

Åberg, Ingrid, "Direktare". En kvalitativ studie om vad våra riter i samband med döden säger om vår samtid, Kandidatuppsats; SOCKO5, 15 hp, Sociologiska institutionen: Lunds universitet, 2020.

Överdödlighet och dödlighet i covid-19 i Sverige under 2020, <https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/97572ae468db4bf2ae3ff6bf68ea95e5/overdodlighet-dodlighet-covid-19-sverige.pdf> läst 2021-09-06.

Appendix

INTERVJUGUIDE, FÖRSAMLINGAR/PASTORAT

TEMA	HUVUDFRÅGA	EV FÖLJDFRÅGOR
DE NÄRVARANDE	Presentationsrunda: Beskriv din/er roll och hur länge ni jobbat i församlingen	Var arbetade du innan?
FÖRSAMLINGSKONTEXT	Hur skulle du beskriva församlingen och den här platsen?	Vilka människor bor här? Vilka utmaningar finns? Hur har församlingen förändrats jämfört med för tio år sedan? Vad är det som driver förändringen?
BEGRAVNINGSSEDEN	Hur skulle du beskriva en "typisk" kyrklig begravning här hos er före coronapandemin? Försök se de stora dragen för vad som är vanligt just hos er, även om varje begravningsakt förstås är unik.	Vem/vilka väljer resp väljer inte en kyrklig begravning? Vilka kommer till begravningar? Vilket gravskick är vanligast hos er? Vilka lokala traditioner finns?
DET PASTORALA ARBETET KRING BEGRAVNINGAR	Hur ser processen ut kring en begravning hos er, från det att dödsfalet inträffar till dess att arbetet med en begravning är "klart"?	Vilka kontakter sker med sorgehuset före/efter? Vem gör vad av församling och begravningsbyrå? Vilka personalkategorier är involverade? När/hur avslutas kontakten?
BARNPERSPEKTIV	Hur tänker ni kring barnperspektivet i begravningsverksamheten?	Har ert sätt att arbeta med barn i förhållande till begravning förändrats de senaste tio åren? I så fall på vilket sätt? Finns det något ni skulle vilja utveckla eller förändra för att bättre möta barns behov?
CORONAPANDEMIN	Hur har coronapandemin påverkat begravningsleden och det pastorala arbetet kring begravningar?	Vilka anpassningar har gjorts i begravningsgudstjänsten? Hur har arbetssätt och rutiner påverkats? Hur har sorgehusen förhållit sig till begränsningarna? Vilka av dessa förändringar tror ni kommer leva kvar efter pandemin?
RELATIONEN MELLAN FÖRSAMLING OCH BEGRAVNINGSBYRÅ	Hur upplever du/ni att samarbetet med begravningsbyråerna fungerar?	Vad fungerar bra? Vad fungerar mindre bra? Hur vanligt är det att sorgehuset avstår från att anlita begravningsbyrå? Har rollfördelningen mellan församling och begravningsbyrå förändrats, hur har den förändrats och vad är i så fall orsaken till det?

TEMA	HUVUDFRÅGA	EV FÖLJDFRÅGOR
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Vilka förändringar i begravnings-seden har du lagt märke till över den senaste tioårsperioden?	Vad har blivit mer vanligt? Vad har blivit mindre vanligt? Finns det bruk som har upphört? Vad tänker du om orsaken till dessa förändringar?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	När begravningen ska planeras blir det ett möte mellan å ena sidan sorgehusens föreställningar och önskemål, och å andra sidan kyrkans ordning och de ramar och möjligheter som ryms i kyrkohandboken. Hur skulle du beskriva vad som händer i det mötet?	Finns det sådant ni säger nej till, och vad är det i så fall? Vad brukar konsekvensen bli när du inte kan tillmötesgå sorgehusens önskemål? Vilka förändringar har du sett över tid när det gäller sorgehusens önskemål? Vad tänker du är orsaken till dessa förändringar?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Under de senaste tio åren minskar andelen medlemmar som får en kyrklig begravning. Vad tror du kan ligga bakom detta?	Tänk fritt utifrån tendenser i samhället och era lokala förhållanden om vad som kan spela in.
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Har du någon uppfattning om vilka alternativ som ersätter kyrklig begravning?	Hur vanligt är det att medlemmar i Svenska kyrkan får en borgerlig begravning, begravning inom andra samfund, begravning utan ceremoni?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Vad tänker ni om orsaker till att personer begravs utan ceremoni? Är det något ni kommit i kontakt med? På vilket sätt?	Vem/vilka är det som blir begravda utan ceremoni? Märker ni någon ökande/minskande tendens?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Har församlingen någon kontakt med sorgehus som väljer att inte ha någon begravning inom Svenska kyrkan eller inte ha någon ceremoni alls?	Vad tänker du om orsakerna bakom efterlevandes val att ha en borgerlig begravning eller att inte ha någon ceremoni?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Har ni gjort eller planerat att göra några förändringar i ert arbets-sätt för att bryta den minskande trenden för kyrkliga begravningar? I så fall, vilka?	Vad skulle konsekvensen bli för er om nedgången fortsätter?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Vilka förändringar har du lagt märke till kopplade till själva gravplatsen eller olika gravskick den senaste tioårsperioden?	Förändringar i seder kring besök på kyrkogårdar och minneslundar? Önskemål kring gravplatsens utformning/utsmyckning? Finns det sådant ni säger nej till, och vad är det i så fall? Vad tänker du om orsaken till dessa förändringar?
SAMVERKAN MED ANDRA	Hur ser samverkan ut med andra trossamfund eller andra organisationer när det gäller begravning och stöd till sörjande?	Vilka samverkar ni med? Om vad? Hinder och möjligheter med samverkan?

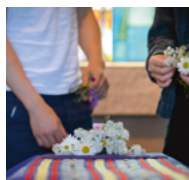
TEMA	HUVUDFRÅGA	EV FÖLJDFRÅGOR
MERVÄRDE	I vilken utsträckning blir församlingen tagen i anspråk vid dödsfall utöver begravningssammanhanget?	T ex för att leda minnesstunder på skolor eller arbetsplatser? Att lämna dödsbud? Utfärdsbön? Bisättningar? Annat? Hur vanligt är det, och finns någon ökande/minskande tendens?
MEDLING	När anhöriga inte är överens har kyrkan ett ansvar för att genomföra medling. Kan du beskriva lite mer kring hur detta går till?	Vem tar initiativet? Vad är målet med medlingen? Vad händer om de anhöriga inte kommer överens?
ICKE-MEDLEMMAR	Hur brukar ni hantera det, när ni får frågan att begrava personer som inte är medlemmar i Svenska kyrkan?	Vem kan det gälla? Vad spelar in i beslutet? Tar ni ut någon avgift? Under vilka omständigheter säger ni nej? Märker ni någon ökande/minskande tendens?
FRAMTIDEN – BEGRAVNINGSSEDENS UTVECKLING	Hur tror du att begravningsseden kommer att utvecklas under de närmast tio åren?	Vilka trender är tydligast? Vad kommer att påverka utvecklingen På vilket sätt kan pandemin påverka på sikt. Medför pandemin att nya vanor/bruk etableras som kan tänkas bli beständiga över tid?
AVSLUTNINGSVIS...	Är det något ytterligare som du tycker är viktigt att berätta, som vi inte har berört i samtalet?	

INTERVJUGUIDE, BEGRAVNINGSBYRÅER

TEMA	HUVUDFRÅGA	EV FÖLJDFRÅGOR
DE NÄRVARANDE	Presentationsrunda: Beskriv din/er roll och hur länge ni jobbat med begravningsverksamhet	Var arbetade du innan?
VERKSAMHETSKONTEXT	Hur skulle du beskriva den här platsen som ni verkar på? Vilket är ert upptagningsområde?	Vilka människor bor här? Vilka utmaningar finns? Hur har bygden/staden förändrats jämfört med för tio år sedan?
BEGRAVNINGSSEDEN	Hur skulle du beskriva en "typisk" begravning i den här trakten före coronapandemin? Försök se de stora dragen för vad som är vanligt just här, även om varje begravningsakt förstås är unik.	Hur ser fördelningen ut mellan kyrkliga, borgerliga och andra begravningar? Vilka gäster kommer till begravningar? Vilket gravskick är vanligast? Vilka lokala traditioner finns?
ARBETSPROCESSEN KRING BEGRAVNINGAR	Hur ser processen ut kring en begravning, från det att dödsfallet inträffar till dess att arbetet med en begravning är "klart"?	Vilka kontakter sker med sorgehuset och ev trossamfund? När/hur avslutas kontakten?
BARNPERSPEKTIV	Vilka förändringar kan du se de senaste tio åren när det gäller barn och barns rättigheter kopplat till begravning?	Finns det något ni skulle vilja utveckla eller förändra för att bättre möta barns behov?
CORONAPANDEMIN	Hur har coronapandemin påverkat begravningsseden och arbetet kring begravningar?	Hur har begravningssceremonierna påverkats? Vilka förändringar har skett i arbetssätt och rutiner? Hur har sorgehusen förhållit sig till begränsningarna? Vilka av dessa förändringar tror ni kommer leva kvar efter pandemin?
RELATIONEN MELLAN SVENSKA KYRKAN OCH BEGRAVNINGSBYRÅ	Hur upplever du/ni samarbetet med Svenska kyrkan?	Vad fungerar bra? Vad fungerar mindre bra? Har rollfördelningen mellan Svenska kyrkan och begravningsbyrå förändrats, och vad är i så fall orsaken till det?
RELATIONEN MED ANDRA TROSSAMFUND	Vilka andra trossamfund samarbetar ni med, och hur upplever du/ni samarbetet med dem?	Vad fungerar bra? Vad fungerar mindre bra? Har rollfördelningen mellan trossamfund och begravningsbyrå förändrats, och vad är i så fall orsaken till det?

TEMA	HUVUDFRÅGA	EV FÖLJDFRÅGOR
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Vilka förändringar i begravningsseden har du lagt märke till över den senaste tioårsperioden?	Vad har blivit mer vanligt? Vad har blivit mindre vanligt? Finns det bruk som har upphört? Vad tänker du om orsaken till dessa förändringar?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Hur går det till när de anhöriga ska fatta beslut om vilken typ av ceremoni de önskar?	Vilka olika alternativ finns att välja på? Vilka frågor brukar du ställa? Vilka faktorer tror du har betydelse för de anhörigas beslut? Hur tycker du att valet av ceremoni har förändrats den senaste tioårsperioden? Vad tänker du är orsaken till dessa förändringar? Finns det önskemål ni säger nej till, och vad är det i så fall? Vad gör du när anhöriga inte är överens?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Vilka förändringar har du lagt märke till kopplade till gravplats och olika gravskick den senaste tioårsperioden?	Vad har blivit mer vanligt? Vad har blivit mindre vanligt? Vad tänker du om orsaken till dessa förändringar?
FÖRÄNDRINGAR I BEGRAVNINGSSEDEN	Under de senaste tio åren har antalet kyrkliga begravningar minskat, även bland medlemmar i Svenska kyrkan. Vad tror du kan ligga bakom detta?	Tänk fritt utifrån tendenser i samhället, lokala och individuella förhållanden om vad som kan spela in.
MERVÄRDE	I vilken utsträckning blir ni anlitade för andra typer av tjänster utöver själva begravningsverksamheten? Vad, och hur ofta?	T ex för att leda minnesstunder på skolor eller arbetsplatser? Att lämna dödsbud? Annat? Finns någon ökande/minskande tendens?
DIREKTBEGRAVNINGAR	Vad, enligt din erfarenhet, ligger bakom att vissa personer direktkremeras och begravs utan någon ceremoni?	Hur tas beslutet? Märker ni någon ökande/minskande tendens?
FRAMTIDEN	Vad tror du om utvecklingen vad gäller begravningsseden de kommande tio åren?	Vad kommer att bli mer vanligt? Vad kommer att bli mindre vanligt? Vad tänker du om orsaken till dessa förändringar?
AVSLUTNINGSVIS...	Är det något annat som du tycker är viktigt att ta upp?	

Bildgalleri

Omslagsbild
Foto: Magnus Aronson, Ikon

Sid 8
Foto: Gustaf Hellsing, Ikon

Sid 18
Foto: Magnus Aronson, Ikon

Sid 29
Foto: Lena Sjöberg

Sid 42
Foto: Kristin Lidell, Ikon

Sid 54
Foto: Andreas Sandberg

Sid 63
Foto: Johannes Frandsen, Ikon

Sid 71
Foto: Johannes Frandsen, Ikon

Sid 76
Foto: Lena Sjöberg

Sid 86
Foto: Kristin Lidell, Ikon

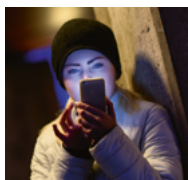
Sid 90
Foto: Johannes Frandsen, Ikon

Sid 95
Foto: Lena Sjöberg

Sid 103
Foto: Louise Hedberg, Ikon

Sid 106
Foto: Magnus Aronson, Ikon

VAD INNEBÄR EN "RIKTIG" BEGRAVNING?

Dagens Sverige präglas av både individualism och pluralism, vilket också avspeglas i begravningssederna. Vad som anses vara en "riktig" begravning varierar stort, där individualisering och utrymmet för valfrihet i samband med begravningen tycks bli allt viktigare för många människor.

En klar majoritet av alla begravningar som genomförs under ett år sker enligt Svenska kyrkans ordning, men under det senaste decenniet har antalet svenskkyrkliga begravningar visat en stadigt nedåtgående trend. Tendensen är tydlig i hela landet, även om stora skillnader finns mellan och inom olika stift.

En "riktig" begravning redogör för de förändringar i den svenskkyrkliga begravningsleden som har ägt rum under åren 2010–2020. Med utgångspunkt i statistik, samt i intervjuer med församlingsmedarbetare och begravningsentreprenörer, presenteras och analyseras hur den svenskkyrkliga begravningsleden kommer till uttryck lokalt, hur förändringarna varierar mellan stad och landsbygd, samt hur utvecklingen upplevs av församlingsmedarbetare och begravningsentreprenörer. Rapporten redogör också för vilka konsekvenser som coronapandemin har haft för den svenskkyrkliga begravningsleden, där inte minst digitaliseringen inneburit både utmaningar och nya möjligheter.

En "riktig" begravning visar på vikten av individualisering och av valfrihet för de sörjande i samband med utformandet och genomförandet av begravningsakten och diskuterar Svenska kyrkans roll i relation till dessa önskemål. I den avslutande delen analyseras vikten av hur Svenska kyrkan kommunicerar kring begravningsgudstjänstens meningsbärande innehåll, samt vilka långsiktiga konsekvenser som coronapandemin kan tänkas leda till för den svenskkyrkliga begravningsleden.

Rapporten visar att den svenskkyrkliga begravningsleden på många sätt står sig stark, men att den också utmanas idag, och att utmaningarna delvis är relativt nya. En övergripande fråga är hur Svenska kyrkan kan påminna om ritens betydelse och skapa förutsättningar för sorgebearbetning och värdiga avsked även när praktiken förändras.

EN "RIKTIG" BEGRAVNING KAN KÖPAS ELLER LADDAS NED GRATIS SOM PDF FRÅN SVENSKA KYRKANS WEBBSHOP, [WEBBSHOP.SVENSKAKYRKAN.SE](https://webbshop.svenskakyrkan.se)

